

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

10.

Emberkép, világkép: Hamvas

„A szélességet az ég derekán keresztül
méltán nevezhetjük tehát Napútnak”

(Fazekas Mihály)

Hamvas Béla KARNEVAL

7 kötetes
jubileumi kiadásban

Az eredeti,
autorizált gépirat
alapján helyreállítva.

Decemberben

a MEDIO Kiadónál és a
nagyobb könyvesboltokban.

HamvasBela.hu/Karneval

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXX. évfolyam 10. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelvnyelv), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene), **Hlavacska András** (műírálat),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (örökös szerkesztő) **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (tördelés), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Wenner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**,
Gráfik Imre, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radnóti Zsuzsa**,
Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).
Alapította: **Masszi Péter**. Laptev: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.
Telefón: (1) 247-6657 • (30) 5111-3762 • E-mail: szonygy@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu
A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Hegyi Botos Attila: Hüperión. 3

Konferencia

Palkovics Tibor: Hamvas Béla „aktualitása” . . . 5

Báthori Csaba: Rokon szellemi tényállások

Rainer Maria Rilke és Hamvas Béla

leveleiben. 7

Derék Géza: Emberkép, világkép,

létértelmezés a fiziognómia tükrében . . . 15

Szántó F. István: Képzet, fogalom, lét. 25

Szöcs Géza: Életmű és sorsa 34

Baka Györgyi: Határátlépés fölfelé. 40

Tárlat

Hamvas Béla-kéziratok. . . . . színes melléklet

Fenyvesi Félix Lajos: A szellem diadala 41

Turai Kamil: Hamvas-hatás 44

„Geniális erők”

Toót-Holló Tamás: Ne forgassátok fel

a kertjeinket! 46

Fogarasi Sándor: A magyarság kórrajza. . . . 60

Tudatosítás, befogadás

Isztray Botond: Bizonyos tekintetben

ötven év 68

Hegyi Zoltán Imre: Könyvek a könyvespolcra . 86

Füleki Gábor: Hamvas/zkodás;

Egy költő apológiája; Kisfaludy 102

Nagyatádi Horváth Tamás: Idill,

abszurd és nonszensz. 121

Az alapállásból

Benkő Ildikó: Szent három 130

Makkai-Kiss Nóra: Egzisztenciális korrupció

és/vagy nevezetes névtelenség. 142

Hangszóló

Weiner Sennyey Tibor: Hamvas és a zene. . 145

Szótár

Balázs Géza: Hamvas Béla

nyelvelméleti gondolatai 157

E számunk szerzői. 160

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 130.

Nemmese Emese: Nincs rózsás labirint

Illusztrációk és a Tárlat-rovat

Forrás: Hamvas Béla Hagyatékkezelő Archívuma. Közlés a Hagyatékkezelő engedélyével.

Bő tématervötlet sor 2019

Ady Endre
Kopt kultúra
Társaságsszövetség
Orom – haikus szám
Hetvenesek évkönyve (1949-es nemzedék)
Rákóczi-emlékév
FÖLDköz (mediterrán környezet és kultúra)
Szavak ütközete
Tanítani
Gasztronómia
Műhelyünk (benne: 2650)
Magyarországi görögök
Ökumené
Balaton

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXX. évfolyam 10. szám

**Emberkép, világkép:
Hamvas**

Az igaz ember a Nap útját járja
– tartja a keleti mondás.
Az új esztendőben
oly sok nap vár ránk, hogy: járjuk.

Kívánjuk derűvel!
(A Napút-szerkesztőség)

Hegyi Botos Attila

Hüperiön

Valahány Hüperiön emlékezetének

Incipe, parve puer.
Gyermekeket adtam a magasságnak.
És a magasság nevéül elfogadta a gyermek nevét.
A legsötétebb apályi órán tartottam a fejem fölél:
így mutattam be egyenként a csillagoknak.
Zsenge tavaszon, az összeütköző égtájak országában,
egy félreeső déli dűlön.
S éppen így hagytam magára.
Magára a szeretetben.
Szelíd fényekkel szemében, egyedül az emberek között.
Arccal távolba vesző vakító hegye,
Tethys üledékszikláit, Theia égő tekintete;
mare amarum: azúr napok tengere felé.

Látom születésem házának napját.
Και τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει.
Fényszögek, utak és idők nélkül, független mindenektől.
Úgy tündököl, amint a kezdet, amely összekötöttet a véggel.
Égen, földön: senki. Egyetlen hajnalcsillag, most épp Krotón fővenyén –
Majd egy észrevétlen felkelő nap az akasztófa-dűlői tornácon,
Serena szelíden elomló lankái felett.
Élhetsz úgy, mint a csillagok.
Égitestek hordozója:
egyedül te élhetsz így.

Lelket legeltetek égi lejtőimen.
Vándorlom, terelgetek. Időt terítek.
S felujjongok, valahány visszanéz. Életre kel.
És zokogok, ahányszor először
hallom rezzenni szárnyait. Emelkedik dél felé.
A pillanatok közötti pillanat – ahogyan ellobban. Égre lobban.
Nyelvemen hordja nevét.

Egyre jobban érzem a gyermekkori jóslat súlyát.
Látom az Öreg szemét.
De én voltam akkor is az öregebb. Fiatalabb.
Én, aki ezekben az időkben is megkaptam az illető jövőndölést.
Művemben élek, egy vagyok művemmel. A boldogsággal.
Minden pillanat az én születésem. Az én pillanatom.

Mert Én Vagyok. Feltétlen és igazat adva és elfogadva.
 Egyedül nekem nincs mit megtagadnom. Hová igazodnom.
 Leszakadhatnak rólam házak, hegyek, tengerek –
 mind, amit szerettem, magamhoz sosem ölelhettem,
 mind, ami megfogalmazatlan volt, így sosem jött világra:
 belőlem születik meg.
 S ami belőlem születik meg:
 tündöklőbb lesz a tengerek vizénél
 az Aspros Vrakhos lábainál. Μια φορά στα χίλια χρόνια.

Tudod, mit jelent egyszerre zártnak és határtalannak lenni?
 Puedo ser todo. Soha nem gondoltam volna.
 E minden képzeleten túli határtalanságot,
 képzelet s forma forrását,
 s hogy ami valóban tiszta és ártatlan, megnyíljon előttem.
 Feltétel nélkül odaadja magát.
 Mindenkor léte egészét. Ahogyan a legtitkosabb rózsa.
 A napban lángoló Rózsabánya,
 egy barlangnyílás hűvösen lengedező atlantiszi páfrányai –
 Mind, ami egyedül, megismételhetetlenül Én.
 A nyílt tenger, az ég. Pathos der Distanz.
 Illanó ábráin a fény.

Και ή σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.
 Az örökre nyílok,
 hát meghalok az emberben:
 én, a magasság, felül kell múljak.
 Múljak. Teljek.
 Látod magad? Látsz már?
 Élőkön a derengést?
 Η αγάπη ουδέποτε εκπίπτει.

A magasan járó a föld alá temetve,
 visszahúzódó homályban tölti napjait:
 az égbe is lehet zuhanni.
 S feltámadni, ahogy a nap, a hold, a hajnal.

Aleppói fenyők illatától rakottan a szél.

Palkovics Tibor

Hamvas Béla „aktualitása”*

A Nyugat folyóirat 1930. decemberi számában, tehát közel 90 évvel ezelőtt, *Nietzsche-jubileum* címmel megjelent írásában Hamvas Béla a következőképp fogalmaz:

„A harmincéves Nietzsche-jubileum feltűnés nélkül múlik el. Úgy látszik, nincs mit igazolni. Nem beszélnek Nietzsche-renaisszánszról, mert hiszen van. [...] Időszerűtlen jubileum. Harminc éve, hogy meghalt és negyven, hogy utolsó munkáját befejezte. Minden szava friss, sőt aktuális.”

Vajon elmondható-e ugyanez most, a Hamvas-jubileum kapcsán? – többek között ez az a kérdés, amely természetesen merül fel sokakban az olyan megemlékezés kapcsán, amilyen a mostani is. Ötven éve, hogy meghalt, s csaknem ugyanennyi, hogy utolsó sorait lezárta. Elmondható-e, hogy ma éppen töretlen jelenléte folytán nem beszélünk „Hamvas-renaisszánszról”, és életművének magától értetődősége miatt „nincs mit igazolni”? Mindez meglehetősen összetett és nyitott kérdés.

Annyi bizonyos, hogy a nyolcvanas évektől kezdődően intenzív érdeklődés indult meg az életmű irányába, amit természetesen a szövegkiadások is egyre sűrűbben követtek, részben a háború előtt megjelent írásainak válogatás-köteteivel, részben a kéziratos hagyaték néhány fontosabb írásának közzétételével. Azonban a mai napig, az életmű mintegy harminc kötetének kiadása után is hiányzik annak feltérképezése, hogy valójában mi is történik a hamvasi írások mélyrétegeiben, s részben éppen ennek hiánya az, ami késlelteti az egymással párbeszédre képes, mérvadó filozófiai recepció kialakulását és kibontakozását is. Ugyanakkor ez a hiány, életművének lezárulása után ötven évvel, nyilvánvalóvá tette azt is, hogy a filozófia és irodalom bevett kategóriáin keresztül nem állnak rendelkezésre az értelmezésnek azok a perspektívái, amelyek képesek lehetnek gondolkozásának alapelemeit a maguk összefüggésében feltárni.

Ezt a helyzetet pedig csak erősíti, hogy Hamvas Béla szemléletének egyik specifikus jellege éppen ez a termékeny, inspiráló és provokatív megragadhatatlanság, minden rögzíthetőségen való túllendülés, amely az „egész”-re való tökéletes nyitottságot idézi, s amely valójában szokásos kategóriáink meghaladására szólít fel, lehetőséget nyújtva szemléletünk egészlegességének is a visszanyerésére.

Mindezek mellett azonban, a *Hamvas Béla aktualitására* irányuló szokásos kérdésfeltevésnek ma van egy olyan arculata is, amely paradox módon éppen a maga sablonos, sőt mondhatni, közhelyszerű jellegénél fogva kellően provokatív és felszólító, hogy az ember e sematikus szófordulat mögé nézzen és

---

* Az „Irodalom és Bölcsélet” címen megrendezett konferencia és megemlékezés megnyitó beszéde

magára a kérdésre irányuló kérdést is feltegye: mit is értünk valójában azon, amikor a hamvasi életmű aktualitására kérdezünk rá? Pontosabban megfogalmazva: milyen rejtett előfeltevések nyilatkozhatnak meg abban, amikor valamely kiemelkedő életmű releváns jelenlétének kérdését firtatjuk?

Mindenekelőtt nem szabad engedni annak a félrevezető benyomásnak vagy sugalmazásnak, sem a benne megnyilatkozó előfeltevésnek, hogy a gondolkodás, a művészet és egyáltalán az alkotástörténet kiemelkedő pontjainak értelmezésével azok bármilyen értelemben is megszelídíthetők volnának, továbbá, hogy a legnagyobb művek és alkotások számunkra, a mindenkori jelen számára megfogalmazott tanítást és üzenetet hordoznának. Természetesen vannak számunkra üzeneteik, de ez nem ugyanaz, mint a számunkra való üzenetek. Az aktualitás kérdésének ez a fent említett sematikus és közhelyszerű jellege csakis ezeknek az előfeltevéseknek a talaján bontakozhat ki. De valójában, amiről itt szó van, és ami ebben ténylegesen megnyilatkozik, az Hamvas szavaival, „az újkori embernek önmagáról táplált idealitása, amelynek, mellest, semmi nemű alapja nincs”. – Ez a türelmetlen és gyakran tolakodó attitűd bármihez nyúl, ezt úgy teszi, mintha csak mindennek hozzá kellene beszélnie, mintha mindennek az ő szolgálatába kellene állnia, hogy számára felhasználható módon és fogyasztásra készen rendelkezésére álljon. Valójában az aktualitás ilyen jellegű kérdésében a kikérdezettnek az instrumentalizálása zajlik, kiaknázása és funkcionálisan a saját keretei közé szűkítése egy rajta minden dimenziójában túlemelkedő szemléletnek és távatnak, ahelyett hogy perspektíváját megfordítva és a nagyobbra emelve saját határait bontaná le.

Bizonyos, hogy az aktualitás tényleges és lényegi kérdése csak az időfelettil érintkező művet illetheti, s megfordítva, valójában semmi egyébnek nem lehet számunkra tényleges aktualitása, mint amelyben valamiképp a múlhatatlannal való találkozás (meg)történik. Éppen ezért a kérdést helyesen feltéve mindjárt az is világossá válik, hogy annak igazi faggatottjai mi magunk vagyunk, és magunknak kell számot adni saját aktualitásunkról. Nem a mi kezünkben vannak a mértékek, hanem mi magunk mérettetünk meg egy élettel megváltott művel való találkozás során.

Mert minden számunkra megfogalmazható tanításon és üzeneten túl, minden szavakba foglalhatónál mérhetetlenül több, amire ezek a művek, ahogyan köztük Hamvas Béláé is, bennünket invitálnak és amit számunkra megnyitnak: helyet szorítanak, hogy csakúgy, mint ők, magunk is az időtlennel való párbeszéd terébe léphessünk.

Báthori Csaba

Rokon szellemi tényállások Rainer Maria Rilke és Hamvas Béla leveleiben

Ha egymás felé hajlítjuk e két génusz leveleinek ágait, meghökkenve látjuk, milyen mély fogalmi érintkezések, évtizedekig tartó eszméleti tükröződések, eltökélt hűségjelzetek, szó szerinti egyezésekig érő átfedések és csatlakoztatlan etikai, művészi vonatkozású, alkotáslélektani áttűnések kísérik szellemük kapcsolódásait. Nem óvatlanság kimondani: a Rilke és Hamvas műveiben és leveleiben megnyilatkozó eszméleti párhuzamok olyan alkati, életszemléleti hasonlóságra vallanak, amelynek jegyeit néhány markánsan ragyogó, vissza-visszatérő, idővel elengedhetetlen alapfogalom rangjára emelkedő képzettel röviden is megnevezhetjük. Én itt csak néhány – számomra fontos – rögtön szembeszökő ikerképzetet említhetek dióhéjban, de a megrendülés tanúságával. Ezek között nincsen szellemi rangsor, mindegyik elem – és együttesen mind, összekapcsolódva – jelzi annak a szellemi értékrendnek természetét, amely a két életművet a magasság felé tereli.

Köztudomású, hogy Hamvas a negyvenes évek végétől egészen 1968-ban bekövetkezett haláláig a korral szembeszegülő ellenállás jegyében, a magányetika lenyűgöző érlelésével, több évezredes tudásból táplálkozó, szívós különállás magaslesén fogalmazta meg belátásait. A háború előtt ugyan akadtak szellemileg egyenrangú levelezőpartnerei (Kerényi Károly, Várkonyi Nándor vagy

Cs. Szabó László), de a raktárosi korszak szűk két évtizede alatt – a levelezés tanúsága szerint – valahogy cserben hagyták őt régi pályatársai, barát-nak vélt kortársai és életmenetének potyautasai. Folyton gyérült az egyenrangúak száma: Kerényi Károly eltűnik Svájcban, a diktatúra présében itthon megszorultak pedig (Várkonyi Nándor, Weöres Sándor és mások) furcsa módon hallható zokszó nélkül elengedik e minimális romlásra és romlottságra sem hajlandó ember kezét, boldogulnak meteorfényének világa nélkül. Hamvas többnyire ismeretlen, vagy csak átabotában ismert, szellemileg beíratlan kortársak figyelmére szorul, s noha érett humanitással egyensúlyozva építgeti és mélyíti el nemcsak műveit, hanem privát beszédmódját is, kétségtelen, hogy az eleven elemek eltűnését csak az árulás kifejezéssel illethette. És máris megérkeztünk az első lényeges ponthoz:

Hamvas leveleinek egyik centrális, egyre erősödő, a rilkei magányetika összetevőit idéző mondandója a *tisztaság parancsának* sokrétű kiérlelése, feltétel nélküli érvényesítése, az egész életrendet átítató őrzése. Rilkének a korai évektől egészen a *Sírfeliratig* terjedő szóhasználati komplexitását itt nincs mód elemezni, csupán jelezhetem annak pár szembeszökő vonását. Egyik verse így indul: *Rein ist im heiteren Geist, / Was an uns selber geschieht* (Tiszta ma-

rad derűs szellemünkben, / ami tör-
ténik velünk). Egy másik helyen így
fogalmaz: *wie selbst das klagende
Leid rein zur Gestalt sich entschliesst*
(ahogyan még a panaszos szenvedés
is tiszta alakzattá magasodik, zárul
össze, arra határozza el magát). Az
egyik Orpheusz-szonettben pedig így
szól: *Aber noch ist uns das Dasein
verzaubert; an hundert / Stellen ist
es noch Ursprung. Ein Spielen von
reinen / Kräften, die keiner berührt,
der nicht kniet und bewundert* (De
most még varázs nekünk a Léte; ezer
ponton, helyen / eredet még. Tiszta
erők / játéka, amelyeket senki nem
tud megérinteni, csak aki letérdel és
csodál).

A három futó idézet máris a Ham-
vas-féle éthosz központi, lépten-nyo-
mon nyomatékosan említett, szinte
sulykolt parancsát idézi. Hamvas, aki
– mint írja – kevés olyan embert is-
mert meg, akitől „ne kapott volna
sebet”, hangsúlyozza: még a panasz
idején is meg kell őriznünk szívünk-
ben a derű forrásait, ez az igazi tisz-
taság egyik alaptulajdonsága. (Mel-
lesleg említem: Rilke ezt úgy mondta:
a *Klage* is csak a *Rühmung* terében
váljék hallhatóvá.) 1961. november
16-án Hamvas ezt írja – az egyébként
személyesen nem is ismert – Dobes
Lászlónak: *Nem kell küzdeni semmi
ellen. Mindennek meg kell nézni elő-
nyeit és hátrányait, és a hibákat éré-
nyekkel kell áthidalni. Például, ha az
ember a mesterről medítál és elálmo-
sodott, azt kell mondani: Hálát adok
neked, amiért elálmosodtam. Minden
lépésnek pozitívnak kell lenni. Ha az
ember ezt begyakorolja, nem gyűlöl
és nem vet meg többé senkit és sem-
mit. Ez a spiritualizálódás folyama-
ta. A spiritualitás a világgal nem áll
szemben, hanem a világról gondos-
kodik.* (in: *Levelek*, 340).

Hasonló szellemi alapállás dereng
fel a Szabó Irmának írott levelekben.
*Sohasem szabad megelégedni azzal,
ha valamit negatíven lát, mindennek
van pozitív arculata, és az éberség
mind a kettőt egyszerre látja.* (in: *Le-
velek*, 330). Mint ahogy Rilke, Hamvas
is nem csupán a derű, a pozitív ada-
lékok, a meghaladás és „túlnövés” (in:
Levelek, 246), Rilke szavaival: a folya-
matosan „begyakorolt” *überschreiten*,
überwinden, *überstehen* fontosságát
emlegeti, hanem a magasabb szerve-
zettségű életrenddel összefüggő érin-
tetlenség, megint Rilke rokon szavá-
val: *Arglosigkeit* szerepét is. Hamvas
sokszoros elszántsággal használja a
fogalomcsoportot, a *tisztaságnak* (és
ellentéteinek) egész szinonimabokrát
rebbenti fel profetikus szövegeiben.
Gulyás Pálnak írott egyik levelében
beszél a debreceni költő „*arkangyal-
szerű hang*”-járól, továbbá Kerényi
Károlyról így szól: „*Ebben rokon veled
Kerényi – ő is ilyen angyali ember,
egészen fehér, szárnyas, lobogó és
halálos. Kerényi sokszor olyan, mint
egy lilomszárnyú, fehér, illatos ma-
dár.*” (in: *Levelek*, 52). Ez az eszmény,
amelynek csak egyik szükségszerű
jegye a politikai szférával való bármi-
féle érintkezés tökéletes elutasítása,
számtalan fordulatban fel-felbukkan:
Nem érintkezni a tisztátalannal (in:
Levelek, 130). *Nem azt teszem, ami
helyes, hanem ami élvezet szerez. Ez a
tisztátalanságtól van. Csak egyetlen
napom lehetne egyszer tiszta!* (in:
Levelek, 402). Ugyanitt hangzik el a
bámulatosan szigorú eszmény: *Úgy,
egészen tisztán, átlátszóan élni, fe-
detlenül és nyíltan, minden takarás
nélkül, mint az Édenkertben.*

Ez a *tisztán élni* fordulat, mon-
danom sem kell, nem ismeretlen a
világszellem lírai mellékágainak törté-
netében sem, és ott többnyire a mű-

vészi hitelesség, sőt érvényesség elengedhetetlen feltételeként fogalmazódik meg, általában hallatlan etikai színvonalú életgyakorlat tanúságaként (pl. Mallarméről is azt mondták halála után: *Világosan élt*). Hamvas tisztaság-eszménye még a fordítói teremtés területét is átfogja, és a korpusz egyik pontján megrendítő komolysággal követeli meg még egy fordítótól is, hogy életrendjével is igyekezzék közeledni a fordított makulátlan műalkotás fensőbb síkjaihoz.

Csupán egyetlen példát említek, és abban is, jellemző módon, éppen Rilke játssza a döntő szerepet. Amikor Szabó Ede 1961-ben megküldi Hamvasnak az első nagyobb Rilke-prózai válogatást, ezt a választ kapja Tiszapalkonyáról: *Rilke személyes kísérlete volt, persze nem minden támogatás és főként szerencse nélkül, olyan életet konstruálni, amely csak egyet akart, a műhöz méltó tiszta életet élni. Ezért nem viselt el semmiféle kívülről jövő beleszólást, és a róla szóló kritikáktól tartózkodott. A mi fordítóink műveiben egy elég alacsony megoldású életből próbálják megközelíteni azt a művet, amely bizonyos tekintetben és csaknem szent. Csupa fals hang. Nálad az a megnyugtató, hogy a tiszta élet hiányában szenvedsz és nosztalgiád van, de az a baj, hogy a korrupt létformát tekinted reálisnak, az orfikus életet csaknem álomnak. Azt hiszem, rá fogsz jönni arra, hogy fordítva van.* (in: *Levelek*, 328).

Hamvas és Rilke tisztaság-sürgetésével szorosan összefügg két másik igény, s ezek ugyanolyan rangon jelennek meg ebben a fegyelmi kódexben: az abszolút magány, a *sehol-lét*, valamint a Létezés egyetemes elviselésének követelményeire gondolok. A magány nemcsak a – Hamvas sza-

vával – *beszennyeződést* nehezíti meg (egy helyütt azt mondja: *még a szenvedésnél is rosszabb a beszennyeződés*, in: *Levelek*, 370), és eleve kezekedik a nagyobb tisztaságról, hanem az összpontosítás, a szinte inhumánus művészi erőfeszítés feltétele, a filozófiai vagy művészi diktumok meghallásának felségterülete, szinte egyedüli érzékelési-egzisztenciális terepe.

Számtalan helyet idézhetnék Rilke műveiből és leveleiből, amely elemi erővel állítja elénk ezt a hitvallást. De mivel ezeket sokszorosan ismerjük már, most inkább Hamvas változataiból idéznék kettőt, hiszen ezek a magány-etika *magna chartájához* tartozó elvárások. A *nincs hol dolgoznom* (in: *Levelek*, 133), az *elrejtve élni* (in: *Levelek*, 164), az *angyal vezet* (in: *Levelek*, 166) és hasonló fordulatok napnál világosabban mutatják, hogy Hamvas, a magyar szellemtörténetnek ez a legnagyobb *fűvön dolgozó* (in: *Levelek*, 137) munkása bizonyos értelemben éppen a Tiszapalkonyának, Inotának vagy Bokodnak nevezett *senkiföldjén* volt képes megvalósítani szubsztanciális életművét. Amit Rilke, például, a *madár gondtalanságának* nevez – Kierkegaard nyomán – egyik korai levelében (1906. május 29-én, Clara Rilkének, Párizsból), vagy az *ismeretlen mérvű szegénység* áldásának, azt Hamvas képtelen mértékben aknáztta ki, hasznosította, de mondhatnám úgy is: egy orfikus másvilágba transzcendálta. A *sehol mindenhol van* (*Nirgends ist überall*), írja Rilke egyik 1924-es versében (Erika Mitterernek címezve), a galambok végtelen, légi alapzatokra épített útjaira utalva – és Hamvas ugyanezt gondolja, valósítja meg, vagy ahogy ő mondja: *realizálja* egyszerűségeire törekvő, a hétköznapiakat megszentelő életgyakorlatában. A szakadatlan *egzisztenciamo-*

sás (Hamvas szava ez: *Levelek*, 374) a tiszta életrend része, az olyan-ami-lyen világ elviselési ceremóniájának szerves eleme, az igazi művészet és magasság felé törekvő gondolkodás alapkörménye.

Ez az alkotó utánozhatatlan alázattal gyakorolja és lényegíti át a hallgatást, menti át axiomatikus beszédmódjának legszűkebb szegletébe, s mutatja fel még legszerényebb – nem a nyilvánosságnak szánt – megnyilatkozása háttéréből is. Hamvas világosan látta abban a korszakban is a *kompromisszumok demoralizáló hatását* (in: *Levelek*, 207), de azt is tudta: Mester hiányában is, töretlen tanulói igyekezettel is képes volt elérni az ártatlanságnak, a meggyőző művészi hangnak magaslatait, a koncentrált emberséget, vagy ahogy ő nevezte: a *lélekrealizálást* (in: *Levelek*, 130).

Szóhasználata – akárcsak Rilke idevonatkozó néhány fordulata – szinte kíméletlen, nyomatékosan inhumánus, embertelen magasságokat ostromló. Hamvas egész lényében lehetett valamiféle villámcsapásszerű vonás, ostromlóan gondoskodó szívóosság, végleteket sem röstellő feltétlenség, vadság. Van a franciában egy képszerű kifejezés: *donner un coup de boutoir, a vaddisznó orrával adni a bökést*. Hamvas minden mondata ilyen sarkallás és hökkentés. Vagy gondoljunk a pázsiton motozó rigókra: mind egy-egy spirálacél inkább, mintsem elevenség – fürkésző sötét szem, eltökélt keresés. Kecses lábaitkat eszeveszett kapirgálásra szögezik, s egy lökettel, ugrással, dőféssel szinte szemünk láttára le hagyják a percet, miközben előcibálják pontosan azt, amit keresnek. Semmi tétova késlekedés, semmi hályogos tekintet, semmi sóhaj vagy fejkavarás. Csak ugrás, csak dőfés, majd a telitalálat pillanata.

Hamvas égi szellemének természet-rajza a földön.

1960. március 10-én ezt írja Dobes Lászlónak: *Inkább hirdető vagyok, mint nevelő, és vérmérsékletem inkább forradalmi, mint reformer, mert nem a lassú és csendes újításokban látom a jót, hanem abban, hogy Isten országát rohammal vegyük be. Nem a meggyőzés, hanem a megváltás híve vagyok.* (in: *Levelek*, 259). Nem idézhetek itt Rilke-helyeket, okadatolás helyett csupán megemlítem: az 1907-es *Cézanne-levelekben* és másutt felbukkan az az adat is, hogy a festő még saját édesanyja temetésére sem ment el, arra hivatkozva: munkába temetkezett, és egyetlen pillanatra sem képes kiszakadni az alkotás folyamatából.

Ha Rilke leveleit olvassuk – főleg az anyjához írottakat –, rögtön érzékeljük az alkotás elsőrendű és mindenekfeletti parancsainak való odaadást, a művész alávetési rítusának jelenlétét (és a *műveivel szemben alávetést követelő szigort*), a polgári értelemben vett könyörtelenség momentumait. Még saját családtagjait sem engedte szívesen magához muzot-i magányába, ebbe az elviselhetetlenségig fokozott egyedüllétbe, amely néhány hatalmas költeményben érintkezni látszott felsőbb szférákkal. Ha Rilke lakóhelyeit látogatjuk (a duinói kastély meredek oromfalaít, a dél-spanyolországi Ronda holdbéli tájait, a senki birtoka szállodai szobáikat vagy Capri világvégi kertbozótsait), minden pillanatban az embertelen elvonulásnak ezt a szerzetesi attitűdjét sejtjük meg.

És hogyan beszél erről Hamvas? 1962. október 31-én, Bokodról így ír, így fakad ki, így tesz lélegzetelállító vallomást: *Gondolkodás, produkció, ilyen alakban elég patológ alakot*

ölt, az ember kénytelen inhumánus lenni, elzárkózni, kegyetlennek lenni, a mű monománia lesz, a munka igen rokon az örülethez közel álló ittassággal. Különösen a figyelés, a diktáló felsőbb hatalom hangjára való figyelés, a hang egzakt lekottázása. Azt hiszem, ha atombomba robbant volna, nem tudtam volna másnak tekinteni, mint bosszantó incidensnek. (in: *Levelek*, 362). Ezt a néhány sort Rilke is írhatta volna, – sőt le is írta, kérem, olvassák el az *Elégiák* és az *Orpheusz-szonettek* keletkezési idején és azután írt leveleit (1922 februárját értem, és az azt követő időket).

Nem véletlen, hogy az efféle belső teremtor földrengések zajlása szinte ijesztő, egyéni létet és személyes viszonyrendszert fenyegető delejjel hat az alkotókra. Rilke és Hamvas sötétség-világosság-dichotómiája ebben a vonatkozásban ezt az állapotot is jelöli, annak mindig kísérő mellékérzete. Hamvas egyik – Pál Antalnak címzett – levelében azt írja: *Látom, hogy már messze (...) felül vagy. Már az angyal vezet. Mindaz, amit egyéb dologról írsz, pl. a szektákról, kicsiny, tántorgás. (...) Az Evangélium megvéd a szektáktól. Nincsen szükségünk semmi egyébre, csak az Evangéliumra.* (in: *Levelek*, 166). Megrendítő ez a számtalan helyen előforduló önbiztató hangnem, a belső démon apokaliptikus érzelmi vámjait követelő felsejlése, csak a sötétség mélységes ösvényein világosságot kínáló megváltás-ígérete. Hamvas is, Rilke is érzékelte, hogy mindketten a művészi poklok limbuszában keresik az etikai beteljesülést, és szükségük van a vallási képzetthalmozás mákonyára, hogy ne kelljen túl súlyos lelkiismeret-furdalást vagy a túl éles önvád mormolását elviselniük.

Ez a belső vétkességi leltár, a dogma természeténél fogva, főleg a Ke-

mény Katalinnak írott levélanyagban terebélyesedik, de néha fel-feldereng a nyíltan beszélő baráti vallomások némelyik rejtett zugában is. Hamvas egyik 1947-es, Weöres Sándornak címzett levelében így jajdul fel: *Talán már közel vagyok a végső békéhez (és ezért talán már sohasem fog feldúlni semmi – jó órában legyen mondván). A nagy mélységek kristályá világít, és az éjszaka nem sötét többé, hanem ragyog.* (in: *Levelek*, 153).

De most nem a magasabb eszmény oltalmában végrehajtott önbírási emberi törésvonalairól kívánok beszélni, hanem... hadd emeljek ki még két roppant nyomatékkal megjelenített tényezőt.

Az egyik a folyamatos *ellentét* jelenléte, a *nyers* ellentétnek *tiszta* ellentétte töményedő ereje, a világgal való szembenállás szentsége. Rilke az élet nagy ellentéteit kezdettől fogva különböző párokban vetíti elénk. Az egyik korai *Requiem*-versben pl. az alkotás és a hétköznapi gyötrő ellentéteként; később élet és halál, alkotás és szerelem, szépség és rettenet, jelenlét és távollét stb. eszmepárjaiban. A leghíresebbet emelem ki pusztán: *Denn das Schöne ist nichts / als des Schrecklichen Anfang (Mert a Szépség semmi más, / mint a szörnyűség kezdete).* Vagy korábban a híres *Korai Apollóban*: *so ist in seinem Haupte / nichts was verhindern konnte, daß der Glanz / aller Gedichte uns fast tödlich träfe (így nincsen fején / semmi, ami megakadályozhatná, hogy minden költemény / ragyogása szinte halálosan találja el minket).* Rilke ezeket az „ellentéteket” úgy igyekezett úgymond feloldani, hogy igenelte és kibírta őket, és átváltott alakjukban egy költeményben – valamely egyetemes magasztalás tónusában – értelmet tulajdonított nekik.

Ennek az eszméleti ingamozgásnak gazdag szimbólumaitól ragyog az osztrák költő egész lírai életműve: gondoljunk a rózsza-metaphora sugalmasan ösztönző jelentés-árnyalataira, vagy a *szökőkutak*, *tükrök*, vagy akár a *labda*-szimbólum fáradhatatlanul dúsított látomásaira. Az ellentétek kívánása (a korai szakaszban: esetleges összebékülése) és egyre gazdagabb érzelmi részvétellel történő belső elrendezése a rilkei szemlélet alapmotívuma. Az ellentét sokszor a dologi-emberi világ próbatétele, kísérteties üzenete, a befele és felfele irányuló menekülésnek jelszava és kiskapuja.

Ugyanakkor nem tagadható, hogy a szorongató léttudat ténye a belső ellenállás forrása is, a negatív tapasztalatok tudatos átvételének és elviselésének formája, s annak a hitnek kezdete, hogy *Kimondhatatlan jól van, ami van* (hogyan Pilinszky *Aranykori töredékének* egyik sorát idézzem). A Rilke *Sírfeliratában* felbukkanó *reiner Widerspruch* kifejezés (*tiszta ellentmondás*) éppen ennek a megszerzett belső ellensúly-tudatnak a tanúsága, és Hamvasnál ugyanilyen evidenciaként tűnik fel. 1962. december 1-én ezt írja a bokodi gyárkérmények alól: *Mint egy középkori szent mondta: a megtisztult hétköznapi élet nagyobb, mint a szentek minden csodája és jócselekedete. Amihez még csak annyit tudok hozzátenni, amit egy hászid rabbi mondott (biztosan ismered): a legmagasabb szentség ebben a pillanatban a földön elviselni tudni, ami van.* (in: *Levelek*, 368).

Hamvas egész életét kezdettől fogva jellemzi a belső akadályképzésnek és az ellentétektől ellentétekig lépegető kizárólagos szubsztanciaostromnak ez a heroizmusa, sorstörőjének gyarapítása és elmélyítése (a szót ő maga alkotja meg, in: *Levelek*,

261). Hatvanhárom éves korában ezt írja Tiszapalkonyáról Dobes Lászlónak: *leveledet nagyon jelentékenynek tartom. Főképpen azt, amit az ellentétpárok leküzdéséről írsz. Szeretnék erről többet megtudni. Annál is inkább, mert még húsz éves korom előtt szellemi fejlődésem irányát úgy határoztam meg, hogy az az „ellentétek felszabadítása”. Később mesterem akadt ezen a területen, és tőle rendkívül sokat tanultam.* (in: *Levelek*, 274). Ez az ún. „leküzdés” mindig magányban, művekben, fokozatos meghaladással és érzelmi nosztalgiák nélkül történt.

Mind Hamvas, mind Rilke megnyilatkozásai azt a meggyőződést rejtik magukban, hogy az életnek minden fenyegetés ellenére történő *realizálása* az oltalmi zónák határterületein, a biztonságot nélkülöző léthelyzet síkjain is lehetséges, és a megtisztult belső ösztönzések szinte a nehézkedési erő kényszerével képesek megteremteni az egész létezészt igénylő, derűs embert. A megrázó elem ebben az, hogy mindkét génusz főleg az élet negatív oldalainak igénylésében keresi a végtelen higgadság hazáját; tehát mosollyal szoktatják magukat az elmúlás, a betegség, a lemondás, a halál elfogadásának tapasztalatához. A Létet egészében helyeslik és ünneplik és magasztalják, a panasz, a szemrehányás, a savanyú morgolódás vagy kicsinylés vagy hátat fordítás tódítása nélkül. Rilkénél az éjszaka insége fények seregeiből áll. Hadd idézzem az egyik *Orpheusz-szonett* két tercettjét (olvasás közben a cusanusi *coincidentia oppositorum* csodálatos képzei fűti szívünket): *Alles atmet und dankt. / O ihr Nöte der Nacht / wie spurlos versankt. // Aus Scharen von Licht / war ihr Dunkel gemacht, / das sich rein widerspricht* (Minden

lélegzik és köszönetet mond. / Ó, ti éjszaka ínségei, / mennyire elsüllyedtetek. // Fény seregeiből / állt össze a ti sötétségetek, / amely tisztán el-lentmond önmagának). Látjuk ismét: az ellentétek szőnyszerűen szövődő benyomásaiból összeáll végül a Lét bonyolult és feltétlenül igenelt tapasztalata, amely – véleményem szerint – mindkét nagy művész esetén (tehát Hamvasnál is) vallási és etikai eszméleti kútnak tekintendő (Rilkénél azt mondanám: nem filozófia ez, hanem lírai anyagmozgatásának elvont eszmei talapzata).

Ehhez kapcsolódik még, hogy – mint említettem – Hamvasnál az *elviselés* rítusa mindig a morális, vallásos és metafizikai érlelés jegyében történik, nem az ún. „megoldások” keresésének irányában, nem is főleg az esztétikai eredmények hajszolásának örvén, hanem elsőrendűen erkölcsi és evangéliumi megfelelések kitapintása közben. Ahogy Rilke törzsszavainak egyike, az *überschreiten* (átlépni, meghaladni) a szakadatlan *lebírás* gondolatát sugallja, úgy Hamvas eszmélete is összes tapasztalatának átváltását, megemelését, törésvonalainak illesztését, egy bizonyos *felfele zuhanás* érzetét kelti bennünk. Nem az elérés, hanem az érintés számít, nem a kimerítés, hanem a meghiggadás, nem a megállás, hanem a belátás, nem a begyökerezés, hanem a megszabadulás.

Tudjuk, Hamvas a patrisztika korának, az első három évszázadnak egyházatyáit szorgalmasan olvasta, és nem kétséges, hogy a váratlan teológiai szemszögek villogása műveinek különleges fényt kölcsönöz. Többször említi, hogy olvassa Alexandriai Kelemen görög egyházatyá *Stromateis* (Szönyegek) című művét, amely azaz a kérdéssel indul: vajon szabad-e

könyveket írni. A kérdés egyetemesen metaforikus értelmét a századokban Goethétől Mallarmén át Borgesig sokan részletezték (közös üzenet: *Minden nagy eszme egy könyvbe tor-kollik*), én itt csak azt a jelképi oldalát érintem, amely épp a megállás, a hátráltatás motívumával függ össze. Azaz: ami egy könyvbe záródik, az nem fejlődhet többé. Jellegzetesen peripatétikus rögeszme ez, mindenesetre Hamvas 1959-ben azt írja Németh Ferencnek, az idézett kelemen-i kérdés után: *Alig van gondolat, amin többet törtem a fejemet, mint éppen ez. Egyelőre nem megy. Negyven éven át begyakorolt ösztön visz, és ha nem tudok ennek eleget tenni, felforgat. Nem tudom, vannak-e ilyen problémáid. Azt persze már megtanultam, hogy egy ilyen nehézséget nem akarok megoldani. A nagy kérdéseket nem lehet megoldani, egyet lehet, túlhőni rajtuk. (...) Az ember a kérdést mindig magasabb színvonalra helyezi át.* (in: *Levelek*, 246). Az idézetben a *túlhőni* ige centrális jelentőségű. Ez ugyanis egyetemes értelemben jelzi a *tanuló* Hamvas éthoszát, a befejezhetetlen megközelítések kultuszát, a gondokat szülő ideiglenes találasok és a találasokban folyton felszított kétségek ösztönző erejét.

És most, a lezárhatatlan végén, miután vázoltam e két lángelme eszméletének néhány vonását, hadd idézzem – hiszen mégiscsak Hamvas Béla szellemét szeretnénk néhányunkban minden időkre megörökíteni – az egyik Tiszapalkonyán, a raktárépületek poros padlatán kelt levél emlékezetes részletét. Két megrendítő eleme van.

Az egyik: minden apokaliptikus tény megjelenéséért *mindannyian* felelősek vagyunk, én és te és ő és mi és ti és ők. A világ csak úgy gyógyítható

bármilyen csekély mértékben, ha az is felelősnek érzi magát a Rosszért, aki összes porcikájával állandóan a Jót akarta.

A másik: szellemi ember számára kötelező a remény elvének csálhatatlan megőrzése (Ernst Bloch és Boros László alakja ködlik fel tudatunkban), a vízőzön elképzelése, beköszönte és elvonulása után egyaránt. Legalább egyetlen jó szándékunknak örökké meg kell maradnia, annak, hogy minden válság elhaladása és elmúlása után ki tudjuk mondani a *plusz egy szót*, értelmet adjunk a Kezdetnek. Hamvas tehát ezt írja Szabó Irmának 1955. április 23-án: *A sors által nyújtott feltételek ellen nem szabad fellázadnom, mert akkor hibát követek el. Ha elfogadom, nem leszek boldog, de ez másodrendű. Számomra a föld*

úgysem lehet a boldogság helye. Önmagamat odáig szeretném érlelni, hogy életem végén olyan legyek, mint a cukor legmagasabb fokát elért szőlő. Mert a túlvilágon a szőlőből bor lesz, és nagyon szeretném, ha jó bor lenne. Jelen embertelen és antikrisztusi világot sem tartom értelmetlennek. Csak annak lenne joga ezt a kort elvetni, aki felidézésében nem részes. Nos? El tudja magáról mondani? Én nem. Tehát viselnem kell, és úgy kell élnem, ha valami más rossz jön, abban ártatlanabb legyek. (in: *Levelek*, 218).

Mivel zárjam? Talán ezzel: ma már tudjuk, hogy Hamvas Bélának igaza volt, noha igazságát nem tudta érvényesíteni. Nekünk viszont ehhez rendelkezésünkre áll az egész sérthetetlen jövő.

Hamvas Béla Tiszapalkonyán. 1960-as évek eleje

Deréky Géza

Emberkép, világkép, létértelmezés a fiziognómia tükrében

Rokon vonások Rudolf Kassner
és Hamvas Béla bölcseletében

*Was hilft mich die Wissenschaft, so ich darinnnen
nicht lebe?*

Jacob Böhme*

Napjainkban szinte már közhelynek számít az a megállapítás, hogy Hamvas Béla hatalmas életműve egyedülálló az újkori magyar művelődéstörténetben. Most, ötven évvel a halála után a hamvasi életmű, e páratlan szellemi örökség iránt érdeklődő hazai és külföldi olvasók ugyanakkor meglehetősen vegyes érzelmekkel kénytelenek tisztelni e kerek évfordulón az író-bölcsele emléke előtt. Nem mintha elbizonytalanodnának a megítélésében, szó sincs erről, inkább azt fájlatják, hogy a magyarországi szellemtudományok hangadó korifeusai még ma is fanyalogva viszonyulnak személyéhez, sokan méltán úgy érzik, Hamvas fogadtatása, recepciója, rangjához méltó „térfoglalása” a magyar szellemi életben a mai napig várat magára.

Pedig Hamvas Béla jelentősége nemcsak magyar viszonylatban vitathatatlan, hisz épp ő azon csekély számú magyar gondolkodók egyike, aki a görögségből kiindulva, később a tágabb európai, zsidó-keresztény hagyományban, sőt a nagy világmítoszok által megőrzött őshagyományban elmélyedve bámulatos tudásra tett szert, és ezt a megszerzett tudását olyan magas színvonalú írásokban adta tovább a magyar olvasónak, ami őt a legnagyobb 20. századi nyugati gondolkodókkal azonos rangra emeli.

Epp ezért fontos tudnunk, hogy e rendkívül gazdag szellemi örökség, és nyugodtan mondhatjuk, kimeríthetetlen életmű létrejöttében közvetetten szerepet játszott néhány olyan kortárs európai író, gondolkodó, akiknek a szellemiségét Hamvas igen közel érezte magához. Ezek egyike az osztrák Rudolf Kassner. Kassnert a mai európai tudományosság elsősorban az egyetemes fiziognómiai világkép megalkotójaként tartja számon.

A két rokon szellemiségű gondolkodó, Hamvas Béla és Rudolf Kassner gazdag munkásságát ismerve és a téma súlyát, illetve összetettségét szem előtt tartva, természetesen csak nagy vonalakban vázolhatom fel ezt a valóság-, ill. létértelmezési módszert, ezt az antropológia, filozófia, vallás- és művelődés-

* „Mire megyek a tudománnyal, ha nem élhetek benne”

történet műfaját sajátosan ötvöző megközelítést, amely mindkét nagy szellem munkásságában központi jelentőséggel bír.

Mielőtt belekezdenék Kassner gondolatvilágának és hat évtizedet felölelő hatalmas életművének, azon belül is elsősorban a hozzá köthető fiziognómiai módszernek vázlatos bemutatásába, a könnyebb eligazodás kedvéért idéznék néhány Hamvas Bélától és Kemény Katalintól származó, Kassnerre vonatkozó rövid jellemzést, melyek szemléletesen tárják fel a kassneri módszer néhány fontos vonását, filozófiájának, ill. írásművészetének, különlegességét. Ezen a rendkívül nehéz terepen a Hamvas, ill. Kemény Katalin megfogalmazta mondatok fontos fogódzót jelenthetnek a jobb megértéshez.

Hamvas *Rudolf Kassner utolsó művei* című írásában így vall: „Kassner művében töretlen. Egyetlen és egyenes folyam. Nem állapítható meg, hogy melyik művét írta előbb, melyiket később. Amikor először megszólalt, már készen volt [...]. Kassner egység: a megformált klasszika, és a kierkegaardi formátlan önvallomás egyetlen modern egysége. Egyébként egyike azoknak, akik Kierkegaadról legelőször beszéltek. A görög forma és a konfesszió. Nincs szám arc nélkül, és nincs arc szám nélkül [...]. De Kassner teológiája nem történetfilozófia. Maga fiziognómiának nevezi, és azt mondja, a dolgot nem akkor ismerem meg, ha azt elemzem, vagy ha történeti keletkezésében genetikusan nézem, hanem ha az arcában lévő értelmet megfejtem. Kassner nem analizál, és nem az eredetre megy vissza, mert mindez arctalan. Ábrázol. Ez az ábrázoló fiziognómiai módszer az, amelyért a gondolkodók inkább művésznek, a művészek inkább gondolkodónak tartják. A fiziognómia módszere: a dolgokban az arcot és a számot szembeíteni. Alkalmazható emberre, korra, népre, művészetre, történetre, tudományra, gondolatra, elméletre és tárgyakra. Mindenütt beválik. A fiziognómia egyforma távolságra áll a képlet és a pszichológia között. Nem számítás, hanem látás kérdése.”

Kemény Katalin pedig – immár a Hamvas-életműre vonatkoztatva a kassneri fiziognómiát – így ír: „Valóban, mi sem lehet találóbb, sőt méltóbb a Hamvas-mű jellemzésére, mint a fiziognómiai szemlélet. Nemcsak azért, mivel tudtommal nálunk Hamvas Bélán kívül más nem foglalkozott behatóan a Rudolf Kassner megfogalmazta *fiziognómiai világképpel* (Kassner állandó olvasmányai közé tartozott), hanem mert Hamvas Béla műveinek javát és – bátran állíthatom – újdonságát, megejtő varázsát jórészt az életjelenségek fiziognómiai megragadásának köszönheti.” Majd tovább folytatva a gondolatmenetet: „Ha jelenséget, lényt, művet meg akarunk közelíteni, legeredményesebb azt saját mértékével tenni. Mi lenne alkalmasabb a Hamvas-opus megközelítésére, mint a *fiziognómiai nézőpont*, amelyben költészet és filozófia, esztétika és etika egymást átható egyetlen arc, s amely sokszínű egységében minden szaktudomány elemző és definiáló rekeszéből kisiklik.”

Kiterjesztve a fenti jellemzést a létértelmezésre, még egy rövid idézet álljon itt Kemény Katalintól: „Kassner, akár Hamvas – a nietzschei földrengésből fölocsúdva, s az első világháború feltárta világválságot gyökeréig átérezve – kénytelen hátat fordítani a platóni ideafilozófiának, valamint visszájának, a racionalizmusnak. Utóbbinak, mint ami elkerülhetetlenül a materializmus lejtőjére vezet, és az absztrakt idealizmusnak is, melyben a lét (Sein) és a szüntelen mozgásban megnyilatkozó keletkezés (Werden) nemcsak sohasem

fedik egymást, hanem, mint valóság és látszat kiegyenlíthetetlen ellentétként szembesülnek.”

Akárcsak Hamvas megítélésében, Kassnernál is lépten-nyomon felmerül a kérdés az életművét elemző írásokban, hogy valójában minek tekinthető: filozófusnak, művelődéstörténésznek vagy esszéírónak? Heidegger „*Mi a filozófia?*” című írásában a *philosophia* szó etimológiáját boncolgatja. A *philosophos* kifejezést Herakleitoszra vezeti vissza. A hen panta, az Egy Minden/Minden Egy a létezők mindenségét jelenti. Az az egy, amely tulajdonképpen egyesítő, a létben mindent egyesítő. A lét ragyogásában megjelenő létező: ez készítette a görögöket csodálkozásra (thaumazein). Herakleitoszról, ill. Parmenidészről Heidegger azt írja, hogy ők még nem voltak filozófusok, ők nagyobb gondokodók voltak, ők többek voltak annál. Rögtön hozzáteszi, hogy a nagyobb itt nem a teljesítmény értékelését jelenti, nem másokkal való összehasonlítás, nem a teljesítmény tekintetében jelent ítéletet, hanem ez a kijelentés a gondolkodás egy más dimenziójára utal. Herakleitosz és Parmenidész abban az értelemben nagyobbak, hogy ők még összhangban voltak a logosszal, azaz a HEN Pantával....

Anélkül, hogy akár Kassner, akár Hamvast Herakleitoszszal vagy Parmenidésszel akarnánk összehasonlítani, azt megkockáztathatjuk – Heideggerre támaszkodva –, hogy mindketten a filozófiát egy más dimenzióban művelték, amelyben költészet és filozófia, esztétika és etika egymást átható egyetlen arc, s amely sokszínű egységében minden szaktudomány elemző és definiáló rekeszből kisiklik (a fentebb idézett Kemény Katalin szavait kölcsönvéve).

Hamvas és Kassner nem azért fordultak szembe a megismerés tudományos módszerével, mert hiányos volt az ismeretük, vagy mert nem érezték magukban kellő vértettségét saját bölcséleti rendszer kidolgozására, hanem mert többre vágytak, az Egész megismerésére. Azt is mondhatnánk: a filozófián belül ők az organikus vilákképet, világlátást képviselték, mindig mindent élő, organikus egységben láttak és láttattak. Igen, ők valóban más dimenzióban gondolkodtak.

Mivel Kassner kevésbé ismert Magyarországon, úgy gondolom, illendő néhány rövid életrajzi adattal elhelyezni őt időben és térben, és egyben utalni arra a nem érdektelen tényre, hogy a két rokon szellem egymáshoz igen közeli földrajzi, kulturális környezetben látta meg a napvilágot, illetve nőtt fel, és ez, hogy stílusos legyek, fiziognómiai megközelítéssel akár érdekes következtetésekre is készíthetné a jövő Hamvas-kutatóit.

Kassner 1873-ban született az Osztrák–Magyar Monarchia szlávok és németek (osztrákok) lakta délmorva tartományában, gazdag gyáros-földbirtokos család hetedik gyermekeként. (Tehát alig 70 km-re Pozsonytól, ahol Hamvas gyerek- és ifjúkorát töltötte...)

Mind anyai, mind apai részről sziléziai német felmenőkről olvashatunk Kassner önéletrajzi írásaiban, és méltatói soha nem felejtik el megjegyezni, hogy a sziléziai Jacob Böhme és Angelus Silesius nagy német misztikusok az osztrák író-gondolkodó szellemi őseinek tekinthetők, és ezt ő maga is így gondolta. Kassner szigorú katolikus neveltetésben részesült. Kilenc hónapos korában szerzett gyermekbénulása akár jelképértékűnek is felfogható: a szárnyaló szellem génusza évekig tolószékhez van kötve, később egész életében mankóval jár. Testi fogyatékosága nem akadályozza meg abban, hogy az első

világháború előtt távoli országokat, földrészeket bejárjon (India, Közép-Ázsia, Oroszország, Észak-Afrika) és a legkülönbözőbb kultúrákkal közelebbről megismerkedjen. Rövid ideig Párizsban, Londonban, Münchenben él. Franciául, angolul folyékonyan beszél, a morva szülőföldről hozza magával a szláv nyelvek iránti fogékonyságát, oroszból fordít, de ógörögből is fordít klasszikus szerzőket, pl. Platónt. (Ezek természetesen az életmű részét képezik.) Egyetemi tanulmányait Bécsben és Berlinben folytatja, a bécsi egyetemen doktorál filozófiából. Később Bécsben telepszik le, ahol egészen 1945-ig él. Tisztelői – akik egyébként Rilke támogatói is voltak – 1945-ben a háború után „kimenekítik” Bécsből. Életre szóló barátság köti Rilkéhez és Hofmannsthalhoz, André Gide, Paul Valéry levelezőpartnerei, 80 éves születésnapján olyan nagyságok tisztelegnek előtte, mint T. S. Eliot, Wystan Hugh Auden, Gabriel Marcel...

Ő maga írói pályáját három szakaszra osztja.

Első alkotói korszakára (1900–1908) a századforduló szépségkultuszának, dekadens kifinomultságának esztétikai írásokban megfogalmazott kritikája jellemző. Ennek az évtizednek a végén ugyanakkor már megjelennek – elsősorban Kierkegaard hatására – a súlyosabb gondolatiságot tartalmazó filozófikus írások is.

A második alkotói korszakban (1910–1938) megszületnek a filozófiai-fiziognómiai írások. Kassner a megismételhetetlen, személyes jelenséget, az egyedi, egyéni létben megformálódó arcot emeli ki, az emberi nagyságot.

A harmadik alkotói korszakban (1938–1958) a keresztény és a távol-keleti misztikus gondolkodás kapcsolódási pontjait vizsgálja.

Abban az irodalomtörténészek egyetértének, hogy Kassner az európai modernség második szakaszának egyik meghatározó egyénisége. Az írók-gondolkodók előtt álló feladat viszonylag világosan körvonalazódik: az egyénnek a világhoz való viszonyát újra kell fogalmazni, hisz az én belső egysége szét-töredezett, az igazság abszolút érvénye odavész. Az egységes világkép, az egységes keret szétesésével és a világról való tudás áttekinthetlenné válásával a modernségnek új szakasza kezdődik, már jóval az első világháború előtt.

Indulásakor Kassnert elsősorban a nyelvi kifejezőerőt, a hiteles megszólalást gátló, koloncnak érzett ellentétek feloldása foglalkoztatja. Mi fontosabb: a cselekvés vagy a szemlélődés, élet vagy művészet, látszat vagy valóság? Mi az, ami ezt az antagonizmust feloldani képes, mi vezeti ki az alkotói válságban vergődő egyént/művészt az antitézisekből a szabadság világába? Itt fontos megemlíteni egy ehhez szorosan kapcsolódó problémakört is, a nyelvi válság problémáját, ami leghangsúlyosabban Hofmannsthalnál, az úgynevezett „Chandos-levél”-ben jut kifejezésre. Ennek lényege: a valóságérzékelés és a költői-írói nyelv antagonisztikus viszonya, még pontosabban: a kimondhatóság és elbeszélhetőség kérdése művészi, írói eszközökkel. A megismerés tehát sajátos nyelvi problémaként is felvetődik.

Kassner első, a századforduló évében, 1900-ban nyomtatásban megjelenő műve, *A misztika, a művészek és az élet* ebbe a kontextusba helyezendő. Ennek a kortársakra mámorítóan ható műnek a bevezető írása, *A költő és a platonikus* a művészi kifejezés, a magát művészként megfogalmazó, ugyanakkor az öncélú individualizmust is meghaladni vágyó író-költő-misztikus útkereséséről nyújt igen plasztikus képet, ami egyben találó önjellemzést is ad magáról a

szerzőről. Ki is hát ez az alkotói-emberi válságot leküzdeni vágyó, a nagy forma, a nagy stílus után áhítózó művész? „Ő a rendszer nélküli filozófus, a rím nélküli költő, a magányos társasági ember, a címer nélküli arisztokrata, kalandokba nem bocsátkozó bohém. [...] A misztikus gondolkodás intuitív gondolkodás, ami annyit jelent, hogy rá kell jönnünk a dolgokban rejlő géniuszra, fel kell ismernünk a bennük rejlő zenét, hagyni kell a gondolatok szabad szárnyalását, tehát géniuszként, művészként kell gondolkodni. A művészek a misztikus élet dialektikusai, a misztikusok pedig a gondolkodás művészei, az igazi szabadgondolkodók. A művész az alkotásával teremti meg az élet belső ritmusát, a misztikus gondolkodásával teszi ugyanezt. [...] Az, hogy az ember költőként lép az életbe és lángcsóvákat színes virágosóként hullatja a dolgokra, vagy éppenséggel platonikusként életét a lángok dicsőítésének szenteli, kinek-kinek a saját géniuszán múlik. A géniusz senkinek nem tartozik felelősséggel, a géniusz merő szerencse. Az embereknek csak azt kell megválaszolniuk, hogy művészek-e, és hogy géniuszuk fénye hogyan törik meg az élet anyagán. Ez a fénytörés, akár fény a prizmán, alkotásaikon, vagy éppen gondolataikon csillog meg. Utóbbi esetben a gondolat művészeiről beszélünk.” Mint említettem, ez a jellemzés akár önjellemzés is lehetne, és egyben válasz is arra kérdésre, hogy valójában minek tekinthető Kassner (és persze Hamvas is): filozófusnak, költőnek, írónak, esszéírónak?

A platonikus vagy kritikus a kassneri szóhasználatban valójában esszéíróként jelent. Az esszé tehát Kassner értelmezésében egy új költői nyelv, új kifejezési forma, amely a filozofikus ihletésű író-gondolkodó számára lehetővé teszi, hogy a művészet és a filozófia tárgyát egyaránt kifejezhesse megfelelő nyelvi eszközökkel, és így az egymást látszólag kizáró ellentéteket formába öntse, egységbe olvassza. Tehát a költő és platonikus, vagyis az esszéíró a lét teljességét a forma tökélyén keresztül magába fogadó művész egy személyben.

Hamvasnál, aki szintén az esszét választotta a számára legmegfelelőbb kifejezési formának, ezt olvashatjuk: „Költőnek lenni könnyebb és talán ezért költő, még jó költő is, aránylag sok van. Jó prózát írni nehezebb. Az igazi próza az, ami Valéry szerint semmi egyéb, mint a nyelvről magasabb fogalmat nyújtani. Próza az, amit Herakleitosz ír: Minden Egy. Ezzel a mondattal kétezer-ötszáz év nem bírt, és újabb kétezer-ötszáz sem fog bírni. Próza annyi, mint mondat, kőbe véshető mondat. Nem gondolat, nem eszme, nem tétel. Magán a nyelven kívül nincs benne semmi, de a nyelv teljes egészében benne van. Vagy még inkább a nyelv teljes egészében itt nyílik meg, csak itt, sehol másutt.”

Mint említettem, Kassner második alkotói korszakában születnek meg a fiziognómiai írások. Ezekben már a megismerés alanyáról olvashatunk elmélkedéseket, a talajvesztett modern egyénről, a magát személyiségnek gondoló pontszerű individuumról, illetve a megismerés tárgyáról, vagyis a valóság legkülönbözőbb manifesztációiról. A modern nyugati ember számára az ismeret elsősorban lehetőséget jelent, a megismerés pedig olyasvalamit, ami a mozgásterét bővíti. Vagyis a megszerzett tudást a modern ember „profitmaximalizálásra”, érvényesülésre stb. használja, és ahogy haladunk előre az időben, egyre inkább arra használja, sőt valósággal felszólítják, bátorítják, hogy tegyen így.

Ezt a magát modern személyiségnek tartó, kötelekeitől megszabadulni vágyó egyént nevezi Kassner már a 20. század elején keletkezett írásaiban

indiszkkrét embernek. (Az indiszkkrét szónak itt nem feltétlenül ugyanaz a jelentéstartalma, mint amit általában értünk rajta, sokkal inkább az elmosódott karakterű, jellegtelen, kiüresedett, mindenfajta mérték nélküli modern embert jelenti.) Az *emberi nagyság elemei* című nagy hatású művében így fogalmaz Kassner:

„Az, hogy a modern ember minden ízében indiszkkrét, korántsem jelenti azt, hogy ne rendelkezne kiváló képességekkel: jó szimattal, humorérzéssel, a beleérzés és ráhangolódás képességével, mi több, egy bizonyos fokú képzelőerővel, amiből persze többnyire csak a ráhangolódásra futja, átváltozásra már nem. [...] Ez az ember indiszkkrét, mert képtelen befogadni magába a kézzelfogható, tárgyi valóságot, amely épp azért hiányzik belőle, mert nincs benne kellő odaadás. Soha nem fogja megérteni, hogy a világ csak annak nyílik meg, annak válik kézzelfogható valósággá, aki képes odaadni magát. [...] A személyiség egyáltalán nem azt a célt szolgálja, hogy az ember nagy és erős legyen, más, mint a többi, hanem hogy ember és világ ne csak véletlenül legyenek összhangban egymással, ne csak véletlenszerű legyen az egybefonódásuk, hogy a mértéket egymásból merítsék, és kölcsönösen megtalálhatók legyenek egymásban. A személyiség tehát nem pusztán önmagáért van, mintegy öncélként, hanem pontosan azért, hogy minden dolog hasznára legyen, és épp ebben rejlik különleges tisztasága és sajátos szerencséje.”

Miklóssy Endre *Hamvas Béla a megismerésről* c. írásában említi, hogy a modern, pontszerű individuum (*Ich als Stichflamme*, mondja Kassner), a megismerő személy, a nyugati kultúrkörben megismerőként tehát nem integráns része a világnak, hanem mintegy szembeáll vele, hogy róla tükörképet alkot-hasson. Ismereteit szenzuálisan szerzi és a gondolkodás abszolút törvényeivel, annak segítségével rendezi. Ezzel bővíti tudatát, ami nem egyéb, mint a világban való eligazodásnak a legfőbb eszköze. Ezzel a megismerésképpel mind Kassner, mind Hamvas határozottan szembehelyezkedett. Az erre irányuló reflexió Hamvasnál, mint tudjuk, visszavezet a hagyomány megismerésképpéhez, és Kassner is ebbe az irányba tette az első lépéseket. Első fiziognómiai írásában ő is, akárcsak Hamvas, a görög hagyományhoz nyúl vissza, de korán megismerkedik az óind szellemiséggel, a hinduizmussal és a buddhizmussal is. Mindketten úgy vélik, az ókor embere, az antik személyiség még közelebb állt az ember univerzális eszményéhez. Kassner ideálja az erkölcsi személy, aki tudatosan és felelősséggel alkot és cselekszik. Ezért úgy gondolja, újra tisztázni kell a személy, a személyiség és ezzel együtt a mérték fogalmát. Ennél a fogalmi tisztázásnál vissza kell nyúlni a görögséghez. Az antik filozófia egyik fontos vonása az önmagában elégséges személy, az „autarkhosz” tételezése. De Kassner nem elégszik meg a lelki szabadságban élő, az önmagában elégséges egyén ideáljának a felvázolásával, hanem a világ egészében a mértéken keresztül otthon levő, beágyazódott embert tekinti ideálnak, aki maga is kerek egész. Szemben a modern emberrel, aki magányos, meghasonlott, a világban és a világ dolgaiban önmagát keresi, aki meg akarja valósítani, sőt meg akarja haladni önmagát, az antik személyiség otthon van a világban. 1911-ben jelenik meg *Az emberi nagyság elemei* című nagyesszéje, ebben ezt olvashatjuk: „Az antik embert a teljesség jellemzi és a cél szem előtt tartásával, a tett révén igyekszik saját teljességét felmérni és meghatározni, ezért a legtöbb

sajátsággal rendelkező, a legkülönlegesebb ember természetszerűleg a legnagyobb, ő a legmagasabb célkitűzés, a legmesszebbre mutató cél embere, a parancsoló, a törvényhozó, a király. [...] Az antik személyiség jellemzője tehát a teltség, mint ahogy az emberi test is telt, akárcsak a tenger, csordultig telt, akár a csillagok, az állatok, akár a virág. Ez a személyiség nem is annyira személyes, inkább – tulajdonképpeni értelemben – elemi. Ezért nem szakítható el a gyökereitől, mert az Egészben gyökeredzik, és mindenütt, minden ponton saját origójával érintkezik, rejtélyes rokonságban a tengerrel és a földdel, a virágokkal és a csillagokkal. Sorsa valójában saját bensőségessége, és csak annyit jelent, csakis annyit, amennyit saját mértéke által jelent. Vagyis nem érzi szükségességét és nem is lehetséges számára, hogy meghaladja önmagát. Vajon a tenger, a csillagok, a virágok áhítoznak-e arra, hogy meghaladják önmagukat? Ők az egészben léteznek, titkuk pedig meghatározottságukban rendeltetésükben rejlik.”

Azt látjuk tehát, hogy ez az ókori ideál még szoros egységben él az egészszel, léttel, a dolgokkal. Hamvas szerint a modern individuális én, ha gondolkodik, abban merül ki, hogy önmagát a dolgoktól elvonja, elválasztja, vagyis gondolkodásával absztrahál. Nála a megismerés tehát mint humanizálatlan absztrakció jelenik meg. A megismerés az univerzális, szellemi én dolga – véli. Ez az univerzális én része a világmindenségnek. Az ő feladata megvalósítani azt, ami ebben a világban csak fogyatékosan érvényesül, az ő feladata realizálni, helyreállítani a lét rendjét. Az éberséggel, tehát a valósághoz való radikálisan más viszonyulással. Ez egy különleges, káprázattól mentes látást feltételez. *Májá* c. tanulmányában Hamvas így ír: „A májá szanszkrit szó és varázslatot jelent. A metafizika azt mondja, hogy ez az egész látható világ varázslat, májá, mert semmi, amit az ember érzékeivel tapasztal, nem valóság. Ha a lény éber, nem is káprázik el, csak ha alvajáró. Ezért az érzéki világ, amely valóságosnak látszik, nem egyéb, mint az alvajáró káprázata. [...] A varázslat a legnagyobb; nála csak egy nagyobb van: a valóság. A tárgyak, a lények világa a legnagyobb; nála csak egy nagyobb van, mögötte a személy világa. A természet mögött az élő a teremtető, a mágikus szubjektum.”

Hamvas szerint tehát a valóság megismerésének feltétele, hogy az egyén, a személy kifejlessze magában a káprázatmentes látást. A teremtető szubjektum, a felébredt, éber lény, aki fogékony a misztikumra, képessé válik a lét rendjét helyreállítani. Ezt, más helyütt, szinte programszerűen, így fogalmazza meg: „Nem rendszereket kell alkotni, hanem az ébresztőelemek folyamatos sorát biztosítani.” Miklóssy Endrének fentebb említett, a hamvasi lét- és valóságértelmezést elemző írásában olvashatjuk, hogy a világ nem objektíve adott megismerendő, hanem olyan, amilyenre a megismerés formálja. A valóság tehát nem tárgyi módon adott, nem objektív – azaz odavetett –, hanem valami, ami megvalósul.

Kassner ugyanerről így vélekedik: „Csak ha az ember a dolgokat képzeletében önmaga számára folyamatosan, újra meg újra megalkotja és ezáltal értelemmel és jelentéssel (léttel) telíti, akkor bontják ki az emberben lényük és létük teljes potenciálját. Nekünk, embereknek tisztában kell lennünk azzal, hogy a világot immár magunknak kell saját bensőnkől megalkotnunk és megformálnunk, ha azt akarjuk, hogy a mienk, ugyanakkor jelenvaló legyen.

Hamvas a *Scientia Sacra* c. nagyszabású művében a számot mint a valóság végső törvényét vizsgálva megállapítja: „Az Egy – erő, amelynek hatása és megnyilatkozása van. Ez a hatás a Kettő. A kettő a központ nélküli szám, maga a divergencia, de egyúttal a döntés száma is, vagyis a cselekvés kulcsa. A három azért kulcsszám, mert tartalmazza a kettes dinamikájában rejlő mértéket, vagyis a centrumot: a három a középpont körüli egység alapszáma. A világ ezért egységes, mert mindazt, ami alkotja belső erőfeszítés tartja össze. Ez a három.” Miklóssy Endre szerint Hegel ebből a trinitárius egységlogikából alkotta meg a maga dialektikus logikáját. Hegel filozófiai rendszere tulajdonképpen a teológia egy formájaként, pontosabban történeti teológiaként értelmezhető. Ehhez Fiorei Joachimnál (1135–1202) kell indítatást keresni. Joachim a történelmet mint három korszak egymásutánját értelmezi, amely a keresztény Szentháromságnak felel meg. Az Atya birodalma, amit az Ótestamentumban a törvény reprezentál; a Fiúé, amely az egyház által áll fenn, és a szellem birodalma, amely előttünk áll.

Kassner *A fiziognómiai világgép* című művének talán legjelentősebb írásában, a *Három Birodalomban* (*Die drei Reiche*) fejti ki ezzel kapcsolatos nézeteit, mintegy saját fiziognomikus megközelítésű válaszként Joachimra és Hegelre. A *tertium daturt* Kassner számára azonban semmiképpen sem a Szentlélek, a Szentlélek birodalma jelenti, hanem maga az Ember, az embert egyedül kitüntető imagináció, a képzelőerő mint képmás voltunk lényege, a teremtő aktus organonja, az a feszítő erő, amely az Atya és a Fiú világa közt helyezkedik el teremtő középként.

Kassner ebben az írásában az ókor mágikus-mitikus térvilágát az identitás világának vagy az Atya világának nevezi. Krisztus áldozathozatalával veszi kezdetét a történelmi tudat, az individualitás világa, vagy más szóval a Fiú világa. A kereszténység azt jelenti, hogy a *logosz* primátusa átadja helyét a *megtestesült ige* primátusának. A világlélek helyébe a személyes lélek lép. Az ember többé nem minden dolog mértéke: az abszolút tér véges világa helyébe immár a dráma világa lép, egy dinamikus világ, az idő világa, amely telítve van a lét és gondolkodás, szellem és lélek, ember és műve, ember és szó közötti feszültséggel. Joggal állapítja meg Kassner, hogy a gondolat és a tett közötti ellentmondás jellegzetesen keresztény jelenség.

A keresztény szabadság célja, és minden, ami ezzel összefügg, pl. az imagináció mint az átváltozás (megfordulás) tudati érzékszerve, ennek a látzat és valóság, az esetleges/véletlenszerű és a lényegi/szükségszerű közötti szakadéknak az áthidalása, az egység helyreállítása. Kassner ugyanis a Fiú eljöveteletét mint a képzelőerő minden mértéket felülmúló fokozását értelmezi, amely azáltal, hogy a látó és látvány eggyé válnak, saját mértékévé lesz. Ahogy Kassner egy másik írásában megfogalmazza: „...amíg mi keresünk, ő járja útját, s előrehaladva lépte alatt út születik, és ez az út az ő mértéke.”

A megfordulás a keresztény mérték fogalmának a forrása, eredete pedig az autentikus rácsodálkozásban, ámulatban van (=Thaumazein). A fiziognómiai látás szinoptikus látást igényel, a forma és tartalom együtt látását feltételezi. A látó és alak vagy forma eggyé válását, ami túlmutat az egyes dolgok pusztá megjelenési formáján, az imagináció átformáló erejével. Aki látni akar, véli Kassner, annak áldozatot kell hoznia, hogy láthasson, meg kell tanulnia le-

mondani, hogy egy új erőterbe kerülhessen, ahol végbemehet a megfordulás aktusa (ez hasonló lelki minőséget jelent, mint a keleti meditációs gyakorlatból is ismert kiüresedés), ami lehetővé teszi az átváltozást: *metamorphosist*, *transfiguratiót*, átlendülést egy más alakzatba, az abszolút másba, ami ezáltal sajátunkká válik. A fordulat kettős minőséget hordoz magában: megfordulást és megfordítást/visszajára fordítást.

Hadas Emese irodalomtörténész a rilkei valóság- és létértelmezésről írt tanulmányában (in: Palimpszeszt, 1997/3.) kitér Rudolf Kassner fiziognómiai szemléletére: „Rudolf Kassner fiziognómiájának alapja az alak (Gestalt) fogalma, amely a legmagasabb rendű létintenzitás megtestesülése. Az alak – Kassner meghatározása szerint – nem más, mint az egymást kölcsönösen átható és egymással cserélődő erők közepe, centruma. A létezés az alakon keresztül ébred önmaga tudatára. De az alak létének a képzelőerő (Einbildungskraft) terére van szüksége: [...] E fogalom (ti. a képzelőerő-imagináció fogalma: D. G.) olyan térképző erő takar, amely egyszerre foglalja magában a mozgás és állapot, az átváltozás és mértékbe foglalás, az emlékezés és idő kategóriáit... A dolog (Ding) képzeleti egésszé való átlendítését, átrendezését nevezi Kassner átváltozásnak (Verwandlung) szoros összefüggésben az ún. felerősödéssel/megemelkedéssel (Steigerung). Mert a dolgok csak az emberi tudatba való át-emelkedésük révén szabadulhatnak ki kényszerű izoláltságukból, töltődhetnek fel jelentéssel és válhatnak élő létösszefüggések változataivá.”

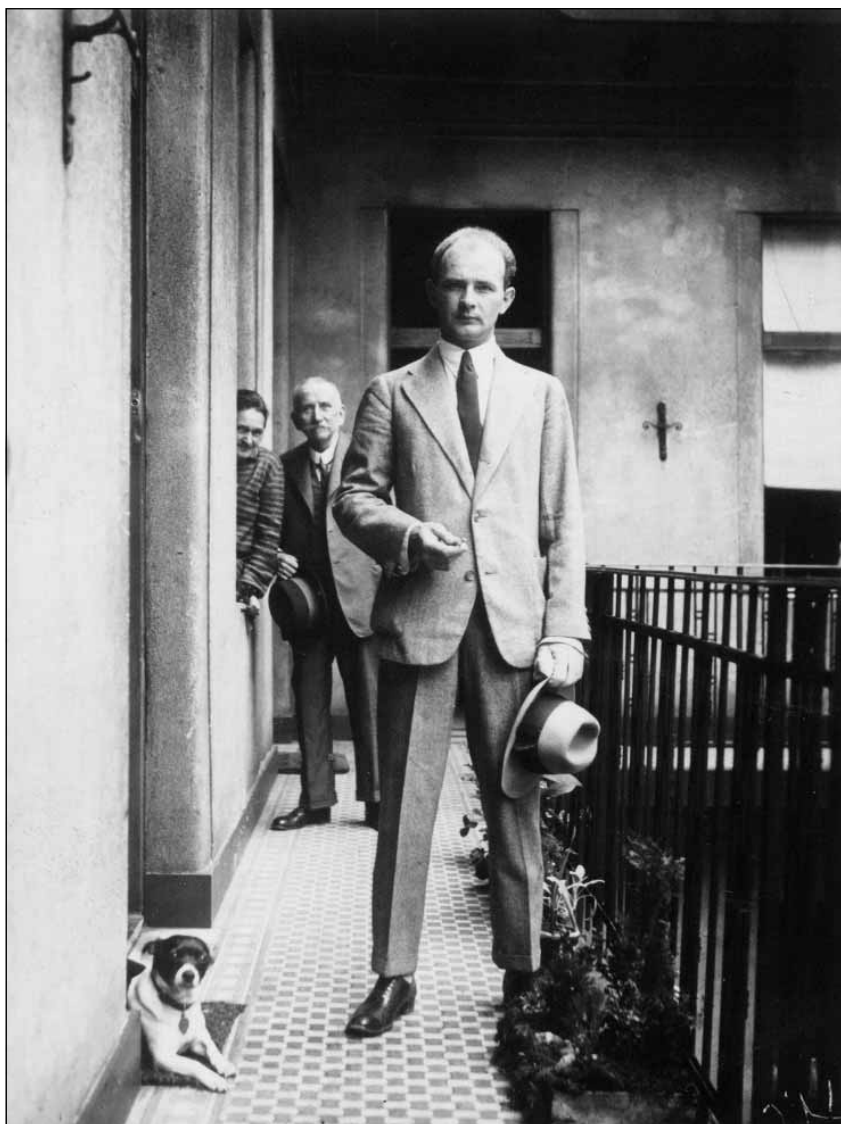
Aki megtalálja a belső mértéket, az egyúttal megismeri, megérti és magáévá teszi a látott valóságot, egy teljesen új minőséget, létminőséget hoz létre, mert az imagináció erejével behatol a dolgok lényegébe, centrumába.

Fordulat, megfordulás/megfordítás, átlendítés/átlendülés, mérték, áldozat, nagyság, imagináció közép: ezek lesznek Kassner kulcsfogalmai a második és harmadik alkotói korszakban. Ezeknek a fogalmaknak a segítségével alkotja meg a grandiózus és a 20. században egyedülálló fiziognómiai világképét, amit ő egyetemes fiziognómiának nevez. Amint fentebb láttuk, Kassner kísérletet tesz arra, hogy a létező, alakot öltött, teremtett világ minden manifestációját, beleértve a szellemi, gondolati megnyilvánulásokat is, rendkívül szuggesztív hermeneutikai módszerrel ragadja meg. Az elvont, absztrakt dolgoknak nála ugyanúgy arcuk van, mint az embereknek, állatoknak, növényeknek, köveknek. De a fent vázolt gondolati módszer ismeretében láthatjuk, hogy ez semmi esetre sem tévesztendő össze valamiféle panteizmussal.

Paradox módon azt is mondhatjuk, hogy ez az új fiziognómia magával a fiziognómiával fordul szembe, legalábbis a hagyományos arisztotelészi, illetve Lavater által művelt statikus fiziognómiával, amelyet Georg Christoph Lichtenberg (1742–1799) ironikusan így jellemzett: fiziognómiát tanítani annyi, mint homokszemeket számlálni. Ez a megfogalmazás rokon a kassneri szemlélettel. Kassner fiziognómiájában nincs semmi tudomány – ami nála lényeges: az értelmző, ábrázoló, szemlélő, látó szubjektum és az értelmezendő, vagyis látott jelenség imagináció általi egysége, egyesülése a mindig mozgásban lévő arcban (tehát alakban, alakzatban, formában), továbbá annak ily módon való megragadása. Ennek a mozgásívnek a megjelenítéséhez egy lenyűgöző költői, képi nyelvet használ, sajátos fogalmakkal. Ezt a különös hermeneutikai módszert épp azért nehéz a tudomány kategorizáló keretei közé szorítani, mivel

a kassneri nyelvezet egy újfajta világlátás-létértelmezés szintetizáló kifejezési formája: benne az értelem, a szem és a szív egyszerre szólal meg (vö. József Attila: *Rejtelmek*, ill. *Ars Poetica* c. verseit). Kassnernál a kép és a fogalom állandóan váltakozó súlypontozással jelenik meg, folyton cserélve a szerepeket.

Hamvas és Kassner hatalmas, ugyanakkor nem kellőképpen megbecsült életműve, munkássága – sok más mellett – heroikus kísérlet a metafizika, transzcendencia újraalkotására a Hagyományból (ennek, persze, semmi köze a ma divatos „new age”-hez). Legmélyebb szándékuk arra irányult, hogy visszaadják az embernek azt a rangot, ami megilleti, hiszen Képmás mivoltából evidens módon következik.

Szüleivel 1930-ban

Szántó F. István

Képzet, fogalom, lét

Hamvas Béla halálának 50. évfordulójára

A nagy mű a nagy hegyhez hasonló – mennél nagyobb, mennél fenségesebb, annál kevésbé meghódítható, de annál nagyobb kihívást is jelent. Azt persze, hogy egyáltalán kellenek-e nekünk nagy művek, szükségünk van-e a fenséges, meghódíthatatlan hegyek látványára, a csúcok hívására, magára a kihívásra, döntse el ki-ki maga. Ha e művekkel szembesülünk – bárhogyp próbáljuk is megóvni magunkat tőlük, bárhogyp próbálnak is megóvni minket tőlük –, rá kell döbbernünk: konok kérlelhetetlenségük, vaskövetkezetességük, téma-felvetésük és mindenekelőtt hangjuk (ti. a szöveg mögöl a szövegbe újra meg újra beszivárgó-betörő, valami egészen mélyről jövő, esendően emberi, ugyanakkor valami egészen idegen, emberen és nyelven túli, „nem e világi elevenség”) rabul ejt bennünket. De nem pusztán egyéni ízlésről, tetszésről, nemtetszésről van itt szó. E művek nemcsak hogy mernek, nemcsak hogy akarnak, de képesek is szuverénnek megmaradni, s ez annál feltűnőbbé teszi őket, mennél több környezetükben az alkalmazkodó, a korrumpálható és a (sok esetben) korrupt. S bár szuverénnek, öntörvényűnek lenni épp abban áll, hogy nincs szükség külső megerősítésre (vagyis az ilyenfajta szövegeknek olvasókra!), az olvasóknak valahogy, paradox módon, mégiscsak szükségük van rájuk. Talán mert ezek a művek azok, amelyek egyedül képesek a tisztán horizontálishoz hozzáadni a vertikálist, az éppen aktuális, konkrét időhöz az időtlen élményét, s amelyek anélkül igazítanak el bennünket, hogy konkrét irányt mutattának: „csupán” helyet teremtenek (bennünk), ami nem egyéb, mint a horizontális és a vertikális, a lent és a fent, a sík és a tér, a megtapasztalható és az időtlen (emberi léptékeink szerint: az örök) idő metszéspontja. Csoda-e hát, ha úgy érezzük, teljesen sosem fejtjük meg szövegüket, ám ha csak egy-egy töredéket őrizünk meg belőlük, már az is megérte, hisz, hogy innen a klasszikus művekről gondolkodó Peter Sloterdijknak adjam át a szót, „[...] a dráma csak ezután kezdődik: amikor a kijózanodás elérte a hatását, és amikor a később született értelmiség, amely akár érettebb, akár cinikusabb, de mindenképp kevésbé lelkes, már megtanulta, hogy óvatosabban kell bánni azzal, amit hagyatéknak kapott, éppen akkor derül ki, hogy milyen jelentősek voltak a nagy szövegek. Ha már nem hiszünk többé ezeknek a szövegeknek, akkor kezdenek a legmeglepőbb módon gazdagítani bennünket. Ha már nem előlegezünk nekik semmit, akkor kezdenek észrevétlenül utánunk nyúlui. Ha azt hisszük, hogy végre elfordultunk, és egyszer s mindenkorra megszabadultunk tőlük, lassan, de feltartóztathatatlanul a nyomunkba szegődnek – nem úgy, mint egy üldöző vagy mint egy tolakodó tanár, hanem mint az észrevétlen ősök és az óvó szellemek, pedig már el is szoktunk a nagyvonalúságuktól és tartózkodásuktól. Ha ezután már csak a saját dolgainkkal akarunk törődni, és ha – tekintettel arra, hogy túl sok minden nehezedik ránk – hajlandók vagyunk

az egzisztenciális redukcióra és arra, hogy ledobjuk magunkról a súlyokat, akkor abban, ami megmarad, észrevesszük a klasszikus hangokat – itt egy nélkülözhetetlen mondat, ott egy szép bekezdés, olykor egy-egy rokonnak érzett lelki rezdülés, és mindenütt szétszórva: egy olyan szókincs töredékei, amelyről nem mondhatunk le, éppen akkor nem mondhatunk le róla, amikor elhatároztuk, hogy már csak saját ügyeinkről beszélünk, és nem veszünk részt többé a média, az intézmények és az elidegenedett információk duruzsolásában.” Sloterdijk mindezeket Nietzsche ürügyén mondja, akit szerinte olyan szerzőként kellene ma újraolvasnunk, illetve mint olyasvalakinek a jelenlétével számolnunk, aki épp azért térhet vissza, mert „korábban már elintézték/ elintézettnak vették őt”; „olyan gondolkodóként [...], akire azért találunk rá, mert a dolgai – azután is, hogy eltakarították – itt vannak még, dühítő, vakító, ösztönző és színpadias módon, és mégis épp annyira elintézetlenül, mint a saját dolgaink”, háttha, folytatja Sloterdijk, „A filozófia talán ismét méltóvá válik a nevére, ha újra azt jelenti majd, hogy szenvedélyesen részt kell venni a világról szóló költészet és megismerésnek nevezett kalandkeresés megvalósításában.”¹

Ha most a patetikus melléköngéktől eltekintünk, az elhangzottakat maradéktalanul vonatkoztathatjuk Hamvas Bélára is. Annál is könnyebben tehetjük ezt, mivel Sloterdijk Nietzsche és Hamvas között szinte szemet szúr a sok átfedés; mert miként Nietzsche, úgy Hamvas sem az teszi kitüntetett szerzővé (azaz klasszikussá), hogy érvényeset alkotott a kultúrkritika, a pszichológia, a filozófia vagy a szépirodalom terén, hanem az a gyengesége, hogy eközben egyetlen területnek sem tudott vagy akart specialistájává válni. Egyikőjüket sem elégítette ki, ha valamit pusztán szakmailag vagy az elvárásoknak megfelelően tettek s végeztek el. Nietzsche – és Hamvas – nyomorúsága, hogy soha nem tudtak egyetlen dologgal foglalkozni (noha képesek lettek volna rá), s ezáltal az általános rendetlenség gyanújába keveredve, már életükben az a látszat keletkezett körülöttük, hogy tehetségük kettős természetének áldozataivá váltak. Pedig, s itt megint csak teljesen egyetérthetünk Sloterdijkkal, nem arról van szó, hogy tehetségük többirányú lenne, hogy például az író mellett ott volt bennük a zenész, a költő mellett a filozófus, vagyis nem azt kell hangsúlyoznunk, hogy különböző képességek és tehetségek kapcsolódtak össze bennük, hanem azt, hogy az egyik erő a másikból fakadt; az egyik tevékenységet nem a másik mellett gyakorolták, hanem úgy gyakorolták az egyiket, hogy közben a másikat valósították meg: íróként voltak zenészek, költőként filozófusok, alkotó, gyakorlati emberként teoretikusok. S ahogy Sloterdijk szerint Nietzsche, úgy Hamvas is rendkívüli plaszticitással volt képes a legkülönbözőbb beszédmódokat és stílusokat összevegyíteni, s ezzel túlzott követelményeket támasztani közönségével szemben, főleg, mert kevesen tudtak oly gonoszul eljátszani a könnyen érthetőséggel, mint ahogyan ők. Olyannyira, hogy – mélyen egyetértve Thomas Mann-nal, aki a Nietzsche szó szerint vevő olvasót elveszett embernek tartotta – nyugodt szívvel kijelenthetjük, sem Nietzsche, sem Hamvas nem érthetjük meg igazán, ha csak azt vesszük figyelembe, ami fehéren-feketén a nevük alatt olvasható.

¹ Vö.: Peter Sloterdijk, *Gondolkodó a színpadon*, Helikon Kiadó, 2001, 22–27.

Ez alkalommal magam is Hamvasnak erre a szemantikai tartományon túllépő játék(osság)ára szeretném ráirányítani a figyelmet. Immár a direkt Nietzsche-párhuzamok fonalát elejtve, arra a kérdésre koncentrálok, hogyan tudnánk Hamvas sajátos megszólalás- és beszédmódját mint *formát* megragadni és értelmezni. Bár már eddig is sokan próbálták körülírni azt a „bizonyos”, egyrészt Hamvas védjegyéül, másrészt Hamvas szégyenbélyegéül is szolgáló, nemcsak műfajként, hanem világképként is felfogott esszét, esszéjelleget, meglátásom szerint igazán ez – bár tegyük hozzá, sajnos nem Hamvas kapcsán és ürügyén – Mihail Epstejnek sikerült, pontosabban az esszémeghatározások történetében kis túlzással kopernikuszi fordultnak nevezhető elméletének. Ugyanis, ha igaz, hogy az esszéműfajról való beszéd csakis akkor lehet valóban termékeny, ha az alapokra, a montaigne-i örökségre (az *Esszékre* mint architektusra) való rákérdézést az aktualizálás céljával kíséri meg, vagyis egyszerre mutat érdeklődést a műfaj forrása, valamint a műfaj történetével kapcsolatos átfogó kultúráképző potenciálok jelenformáló ereje iránt, akkor Epstejn elmélete kétséget kizáróan „korszakosnak” tekinthető. Egyrészt, mert Epstejn az esszét (bár azt az újkori európai ember egyik jellegzetes öntudatformájaként tekinti) végeredményben a mitologikus tudatformák továbbélésével hozza összefüggésbe, másrészt – s ez egyáltalán nem részletkérdés, hisz szembemelve az esszémeghatározások túlnyomó többségével, egészen új dimenziókat nyit meg a műfaj definiálhatóságát illetően – az esszé szó etimológiáját nem a próbálkozásra, a kísérletre vezeti vissza, hanem a latin *exagium*ból (mérleg) származtatja, és ezzel a mérlegelni, kidekázni jelentéstartománya felé tereli a figyelmet. Már csak azért is joggal teheti ezt, mert a mérleg az *Esszék* szövegvilágának megkerülhetetlen kelléke, konkrét és átvitt értelemben egyaránt: Montaigne dolgozószobájának egyik fontos berendezési tárgyaként állandóan ott van gazdája szeme előtt, rajta a rávésett *Que sais-je?*, „mit tudom én, mit tudok én”-felirattal, másfelől viszont az alkotás alapmetaforájának a szerepét is betölti, hisz csinál-e egyebet az esszéíró, mint folyamatosan mérlegel, keresi az egyensúlyt objektum és szubjektum, jel és jelölő, lehetőség és valóság között. Mindezt ráadásul a formai sokszínűség és gazdagság jegyében teszi: a *Tapasztalásról* szóló Montaigne-esszé egyetlen oldalán Epstejn 9 (!) regisztrált, csíraállapotban meglevő műfajt mutat ki a naplóbejegyzéstől kezdve az aforizmán át a filozófiai traktátusig bezáróan. Az esszéírónak tehát még egy nehézséggel és feladattal meg kell küzdenie, ha *kísérletezésre* (pontosabban a fentebbiek fényében *mérlegelésre*) adja a fejét: jelesül, hogy folyamatosan válogatnia kell a megfelelő megszólalásmódok és regiszterek között, mintegy ki kell dekáznia, ki kell porcióznia ezek arányát, nehogy valamelyik is túlsúlyba kerüljön a másik rovására. Az esszé írójának minden pillanatban reflektálnia kell önmagára, „[...] egy pillanatra sem időzhet el valamelyik műfajnál, 'lélegzetvételnyi szünetet' sem engedélyezhet magának: ez az ára annak, hogy minden törvények közül a legzordabbat és legkíméletlenebbet – 'a szabadságot' – választotta”.² Az egyes megszólalásmódok, diszciplínák közötti helyes arány megtalálásának, kidekázásának követelménye pedig végső soron azzal

² Mihail Epstejn, *A kötetlen műfaj törvényei. Az esszéirodalom és az esszéjelleget az újkor kultúrájában*, in: uő, *A posztmodern és Oroszország*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001, 85.

jár, hogy az esszé egyértelműen sem tisztán a szépirodalomhoz, sem az értekező jellegű megszólalásmódokhoz nem lesz sorolható, hanem leginkább egyféle műfajon túliség jellemzi, amely annál gazdagabb hangzásvilággal bír, minél több diszciplína elemeit építi magába, arról már nem is beszélve, hogy kimondva-kimondatlanul igazi tétje az öndefiníció, az Én és a valóság viszonyának kutatása. Íme két jellemző idézet, illusztrációul: „Művem ugyanolyan joggal nevezhetik az én alkotásomnak, ahogy engem az ő teremtményének. Ezt a könyvet nem lehet elszakítani szerzőjétől, hiszen fő foglalatosságomat, életem elválaszthatatlan részét képezi, nem pedig olyan időtöltés, amit valamilyen sajátos, külsődleges célok vezérelnek, amint más könyvek esetében szokásos.” Illetve: „Sajátságosan állottam műveimmel. Részben azt írtam velük, ami volt és elmúlt, részben azt, ami történt, s így általuk értettem meg a jelent. De még több: a műnek hatása volt a jövőmre. Amit megírtam, az mind bekövetkezett. Gyakran annyira, hogy féltem valamit leírni, mert tudtam, hogy jóslat és idézet. Ha valamit nem akartam élni, akkor tiltakoztam az ellen, hogy le kelljen írni, mert bekövetkezett [...] A mű hatott az emberre, s az ember a műre. Ahogy egyszer a spanyol közmondást idéztem: az ember a mű gyermeke. És viszont: a mű az emberé. Az állandó kölcsönhatás alatt a kettő eggyé válik, az ember a művekkel készített mű, a művek műve, és a mű az emberibb ember, az emberibb isten.”³ Mint látjuk, az én tulajdonképpen csak a megismerő tevékenység, az írás folyamata közben teremődik (meg), tárgyiasul, realizálódik, válik valósággá/valóságossá.⁴ De sohasem végérvényesen: hisz az esszé lényege szerint éppen a szubjektum önmeghatározására tett soha be nem fejeződő, soha be nem fejezhető kísérlet. Hamvas keze alatt olyan szövegek születnek, amelyek miközben majd’ minden további nélkül besorolhatók a „szépirodalmi szöveg” jelentéstartományába, onnan mégis kilógnak, hisz szerzőjük sokszor a szöveggel/a szövegben a létrejövés/megalkotás folyamatát (is) rögzíteni kívánja.⁵ Egy nem eléggé figyelmes olvasat tehát, amely megelégszik a Hamvas-szöveg felszínével, az törvényszerűen tematizálja úgy a szerző szinte bármely írását, mintha abban voltaképpen a valamiféle „rejtett tudásba”, „titokba” beavatott próféta-vátesz – s még a jobbik eset, ha nem egyenesen a hús-vér Hamvas Béla! – szól, szólna ki sajátos „prófétai-ezote-

³ Az első idézet forrása Montaigne: *Esszék* 2/18., a másodiké Hamvas Béla: *A magyar Hüperión* 2/19.

⁴ Az írásnak erre az én- és világteremtő potenciáljáról és nem mellesleg ambivalenciájáról árulkodnak az *Interview* alábbi sorai: „Azt hittem, hogy lesz idő, a legjobb esetben talán néhány év, amikor az írást abbahagyhatom, és magamat kizárólag a realizálásnak szentelhetem. Minden jel arra vall, hogy az írást sohasem fogom tudni nélkülözni, mert a lét eredeti szövegének megfejtése és a realizálásra tett erőfeszítés az írás tevékenységében történik. Csak az írás révén jutok olyan erőkhöz, amelyek a feladat teljesítéséhez szükségesek.” (Hamvas Béla, *Patmosz I.*, *Életünk Könyvek*, Szombathely, 1992, 249.)

⁵ Az elmúlt évtizedek Hamvas-szakirodalmában egyébként alapvetően két meghatározó értelmezési paradigma látszik kijegecesedni: az egyik szerint Hamvas Béla egész életműve tulajdonképpen hol jobban, hol kevésbé sikerült esszék sorozata vagy füzére, leegyszerűsítve: (szép)irodalom; míg a másik szerint a jelentősebb műveiben Hamvas levetkőzi az esszéista attitűdjével együtt járó lazaságot, írói játékosságot, sokértelműséget, mondényságot.

rikus” pozíciójából.⁶ Nem csoda, ha Hamvas esszéi inkább tekinthetők aforizmák laza együttesének, a gondolatok ide-oda cikázó játékának, mint azok rendszeres-logikus kifejtésének; meggyőző képeiben és metaforáiban nem ritkák a váratlan hasonlatok és fordulatok, de az esetleges önellentmondások sem, hiszen ezeknek nem annyira a leírás és a megfontolt magyarázat, mint a kiélezett kérdésfelvetés, a meghökkentés (néha kifejezetten az olvasó fölháborítása és megbotránkoztatása) a céljuk, és ezért sokszor inkább hasonlítanak vad és fésületlen érzelmi kitörésekre, mint józan és módszeres vizsgálat eredményeire. Úgy tesznek kijelentéseket a világról, hogy egyrészt önmagukról, másrészt a szövegek szerzőjéről szólnak. Amit mondanak, az nem igaz és nem hamis, hanem redlich. Úgy érzem ugyanis, s ez indokolta most és írásom elején is a Nietzsche-re tett utalásokat, minden okunk megvan rá, hogy miként Jean-Luc Nancy Nietzsche-t,⁷ mi is a „megbízható”, a „becsületes” jelzővel illessük Hamvas beszédmódját. Hiszen Nancy azt a megállapítást nevezi redlichnek, amely „megfelel annak, amiről számot ad. Megfelelően szabott beszéd, Rede ez, logos homoios: bizonyos értelemben az igazság beszéde” – „bizonyos lehetek a mondottakban, [amelyekkel szemben] semmiféle gyanakvással sem kell élnem. A tisztesség tehát az, amelynek szavahihetőségét az ember nem kell hogy ellenőrizze. Nem annyira megfelelés ez annak, ami a beszéden kívül és azon túl marad, mint inkább olyan beszéd, amely magától visszaigazol vagy re-prezentál [és amelynek] igazságát nem kell alárendelni alkalmassága vizsgálatának és bizonyításának, hiszen alkalmassága – ha ez a fogalom e vonatkozásban még egyáltalán értelmes – közvetlen és nyilvánvaló, magában a kijelentésben rejlik. Tisztes az a beszéd, amellyel szemben nincs helye kételynek: s ez nem valamely tekintélynek köszönhető, s még kevésbé tetszőlegesen kialakított verifikációnak. Hiszen nem a tudás, de nem is a hit birodalmába tartozik.”⁸

De visszatérve Epstejnhez, gondolatai közül az a legizgalmasabb, amely a képiség és fogalmiság összefüggéseit, illetve korunk fragmentált kultúrájához fűződő ambivalens viszonyunkat érinti. Ha ugyanis igaz, hogy az esszéíró folyamatosan ’mérlegel’, folyamatosan egyensúlyoz alany és tárgy, objektív és szubjektív, lehetőség és valóság, irodalom és tudomány, fikció és történelem között, akkor ugyanúgy, vagy még inkább igaz, hogy valójában a gondolat(iság) és a kép(iség) között egyensúlyoz, azaz irodalmiság-művésziesség, illetve diszkurzivitás-fogalmiság között, ami egyben az esszé két meghatározó alkotóeleme is. (Ebből a két összetevőből megszülető esszéma, avagy gondolatkép

⁶ Ez lenne sokak szemében a Hamvassal szemben felhozható vádak egyik legfontosabbika: az „apodiktikus hangnem”, a kioktató, ellentmondást nem tűrő stílus, a „lila köd”, az „ezotéria”. Holott egészen más színben tűnhet fel mindez, ha ezotérián csupán ugyanazt értenénk, mint amit Platón dialógusai kapcsán szokás: hogy ti. az ezoterikus szerző a „tudással szigorúan a címzett személyére szabott módon” bánik, azaz a beszélő fáradhatatlanul keresi a szólásnak, a megszólalásnak azt a módját, amely hozzásegíti a címzettet, a hallgatót ahhoz, hogy a szóban forgó tárgy alapját ő maga lelje fel végül önmagában.

⁷ Vö.: Jean-Luc Nancy, *Becsületességünk próbaköve. (Az erkölcsi értelemben vett igazságról Nietzsche-nél)*, in: Athenaeum, 1992/3.

⁸ Id. mű, 29.

egyébként az esszé alapegysége. Olyan költői-írói képről vagy alakzatról van szó, mely diszkurzív tartalomra fordítható le, illetve maga a gondolat, maga a mondandó nem a kétértékű logika, hanem a sokértelmű kép közegébe ágyazódik bele.) A mitológéma mintájára képzett esszé mint az esszé alapegysége nélkül – bár ezt *expressis verbis* nem mondja ki Epstejn – voltaképp nincs is esszé, pontosabban, nem esszé az esszé. Epstejn meggyőző párhuzamot von esszé és mítosz, illetve esszéizmus és mitologizmus között, amennyiben mindkét tudatforma közös elemét a teljességeképzetben véli megragadhatónak. Olyannyira, hogy amit az ókorban a mitológia, azt a feladatot Epstejn szerint az újkorban az esszéizmus tölti be – a különbség csupán annyi, hogy a mitológia személytelenségével szemben az esszéizmus éppen a személyes-individuális reflexiókból táplálkozik. A mítosz 'valószerűsége' és az esszé 'valószerűsége' közötti rokonságot továbbá poétikai hasonlóságuk is megalapozza, hiszen az esszé a mítoszhoz hasonlóan nemcsak egybeforrasztja az általános eszmét a művészi képpel, hanem mindkettőt szervesen be is illeszti a valóság folyamatába – ellentétben a művészi képzelettel és a filozófiai absztrakcióval, az esszé a maga gondolatképeit a hiteles, közvetlenül érzékelhető, 'most tartó' lét világába helyezi. A mitologikus tudatforma és az esszéizmus rokonságának megállapítása azonban nem ötletszerű vagy öncélú Epstejn részéről, hanem kultúraelméleti irányultságú, amennyiben az emberi gondolkodás négy fő típusának (a történetinek, a filozófiaiinak, a tudományosnak és a művészinak) az antikvitásban végbemenő elkülönülése szerinté épp onnan eredeztethető, hogy a mítosz költői képre és gondolatra válik szét, és ily módon felbomlik a mítoszban korábban megtestesült archaikus szinkretizmus. A mítosz metaforává lesz: jelentése elveszíti referenciális tárgyi vonatkozását, és egyre spekulatívabb-fogalmibb formát ölt: a benne levő kép fogalommá, a konkrét absztrakttá, az egyszeri örökkön visszatérővé válik. Ebben rejlik az antik jelentésátvitel ismeretelméleti előfeltétele, s ezzel fokozatosan megszűnik az alkotórészek (a kép és a gondolat) kötelező összefüggésének kényszere. A mítosz közvetlen jelentése egyre jobban önállósul, és a pusztá tény konstataálásában merül ki, átvitt értelmé pedig fogalommá kristályosodik. A két jelentés közötti kapcsolat mindinkább feltételelessé, játékszerűvé lesz, és a hasonlat, a trópus, az allegória ismérveit veszi fel. Mármint az egyedi és az általános újraegyesítésére törekvő esszé szerepe e vonatkozásban épp az, hogy az alkotórészek új(bóli) egységének megteremtésére tegyen kísérletet. Attól lesz kitüntetetté, hogy képes legyőzni tulajdon feltételelességét és átvitt értelmét, és újból magába tudja olvasztani mind a mítoszból egykoron különvált tény, mind a fogalmat, illetve hogy megelőlegezi a fogalom-képzet-lét totalitását, és annak az univerzális tudattípusnak a megteremtésére tör, amely szabadon egyesíti önmagán belül a különböző [ti. a történeti, a filozófiai és a művészi] megismerési rendszerek elemeit. Epstejn szerint az így felfogott esszéizmus nem más, mint a XX. századi specializálódás ellenerejeként fellépő, a kultúra szétforgácsolódott törtérszei közös nevezőre hozásának szándékával létrejövő, a kultúra sokféleségének szintézisét az egyénre, az egyén tudatára alapozó kísérlet mint egyfajta ellenmozgás, mely a felgyorsuló kulturális fragmentációval szemben képes valamilyen egységet, az összeegyeztethetetlennek tűnő részterületek között átmenetet biztosítani. Végül is ebben van az esszé kultúraelméleti kulcsszerepe:

nem hogy újra kívánná alkotni a mítoszt, hanem hogy megpróbálja annak egy-ségesítő funkcióját átvenni.

Hamvas a maga játékos módján (de mondhatjuk úgy is az elhangzottak tükrében, hogy vérbeli esszéistaként) így fogalmazza meg ugyanezt: „A tizedik múzsa” – Hamvas az esszét nevezi így – „elég régen megszületett, de csak az utóbbi időben vált tudatos műfajjá. A formát a múltban esszének is hívták. Művelői Motaigue-től kezdve a mai napig elég sokan voltak. [...] A tizedik múzsa ismertetőjele a teória-termékenység. Ebben különbözik a filozófiától. Kant ötszáz lapon egyetlen elméletet dolgoz ki, a tizedik múzsa ugyanilyen terjedelemben legalább ötvenet, ha úgy tetszik aforisztikusan, és az egyik huszonöt ebből ellentmond a másik huszonötnek. Nem baj. Úgyis mind a kettő igaz, és azon kívül még ötven. Épp olyan kevésbé törődik a tudományos szankciókkal, mint egy rondó. Egyébként is tudjuk, hogy a tudományos szankció fölöttébb ingatag. Mert korlátolt és szerénytelen, ha valaki [...] mindentudást imitál, főképpen az igazság rovására. [...] A tizedik múzsa szerint a tudomány megbízhatatlan. Mert a leginkább szavahihehető állítás az, amely mellett a gondolkozó személyes komolysága áll. [...] Akit a tizedik múzsa megihlet, a művet úgy kezdi és végzi, mint a szobrot vagy a dalt, éppen olyan rakoncátlan naplopó, mint aki éjjel-nappal dolgozik azon a haszontalanságon, ami a népeket nyugtalanítja és megbolondítja, az úgynevezett reális praxisnak hosszú orrot mutat, és írás közben akar meghalni, mert a művészet az ember tulajdonképpeni feladata.”⁹

Ezzel vissza is érkeztünk gondolatmenetünk egy korábbi állításához, amikor is Hamvas esszéisztikáját a szó *művészetével*, a szerzőt magát pedig a szó művészeként – azaz a legeredendőbb értelemben vett íróként – próbáltuk meg azonosítani. A helyzet azonban korántsem ennyire egyszerű. Mert igaz ugyan, hogy, idézem, „aki Hamvas Béla esszéibe először beleolvas, azt fogja hinni, hogy e művek tere imaginárius és a valóságos időből kiszakított tér, afféle felhőkakukkvar, vagy – ahogy a jó Gulácsy Lajos írta a maga *Naconxypanjáról* – olyan föld, mely 'félúton található Japán és a Hold között'. Az igazság azonban épp az ellenkezője. Mindennapjaink eleven, korszakok, hiedelmek, eszmék egymásra torlódott díszleteivel sűrűn telerakott, ám az őskorig azonos világát népesítik be, azt az elemi világot, mely kövekből, fákból, virágokból és mezsgyékből, váltakozó nap- és évszakokból, vizek betöltötte patakmedrekből, hegyormokból és tengerekből, falvakból és városokból áll. Meg az élet mindennapi rítusainak sokféleségéből, mely mind az elemi világból vétetett és annak metafizikájával telített. Házból és táncból, kapuból és kályhából, asztalból és lépcsőből, gyümölcsökből és ételekből, ruhákból, ablakokból, hangszerekből. Ez a napjainkat átható elemi világ azonban pőrén és szemtől szembe a maga teljességében és jelentésárnyalatai sokféleségében csak nehezen megtapasztható. Egyrészt azért, mert megszokott és testközeli, másrészt pedig azért, mert a különféle korszakok és szellemi építmények ráarakódott és nehezen felfejthető rétegei és üledékei – a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt – eltakarják és maguk alá temetik. Jóval fontosabb persze az említettek közül az *átvitt értelem*, mert az elemi világ nem attól elrejtett és farsangi módon tarka,

⁹ Hamvas Béla, *Öt meg nem tartott előadás a művészetéről*, in: *Művészeti írások I.*, Medio Kiadó, 2014, 33–35.

mert valami valóságosan eltakarja, sokkal inkább azért, mert a megpillantásához és megértéséhez kevés ma már a látó szem ereje, a gondolat világossága, felismeréséhez a hagyományok ismerete.”¹⁰ Danyi Zoltán úgy véli: „Hamvas nem törekszik tárgyának kimondására vagy pontos megnevezésére: ehelyett megteremti a lehetőséget az olvasó számára, hogy a szöveget jelenlévővé tegye az olvasás során. Ezért fordulhat elő, hogy Hamvas esszéiben egymással (látszólag) homlokegyenest ellenkező gondolatok jelennek meg, amelyek ingadozása valami szokatlan hullámmozgást, folytonos mozgást hoz létre a szövegben. Vélhetően ez a különös mozgás képezi Hamvas Béla esszéírásának a legfőbb jellemzőjét, amely a stílusát megkülönbözteti minden más szerzőétől”,¹¹ Kemény Katalin szerint viszont „a hiteles esszé az autonóm személy műfaja, aki nem bénítja meg magát előítéletek, világnézetek, doktrínák korlátaival, aki elismerve mások véleménysszabadságát, gyermeki közvetlenséggel vállalja önmagát. A korlátok negligálása nem jelenti azok szétbomlását, az anarchikus önkényt, de jelenti, hogy formáját a maga anyagából teremti meg.”¹²

Kiválasztott példáim önkényesnek tűnhetnek, s talán azok is, hisz másik hárommal (vagy tizenhárommal) könnyen relativizálhatók lennének. Németh László, Balassa Péter, Dúl Antal, Orbán Péter, Thomka Beáta, Földényi F. László Hamvas esszéisztikája kapcsán kifejtett műfajelméleti elgondolásaira utalhathatunk itt, s a lista távolról sem teljes. Mindez csupán azt illusztrálja a számomra, hogy a Hamvas-életmű megközelítése aligha képzelhető el a szerzőnek az esszéhez, illetve tágabban az esszéizmus jelenségéhez való viszonya jobb megértése nélkül. Ennek egyik oldalát a Hamvas-szakirodalom – nemritkán egymásnak is ellentmondó – esszédefinícióinak sokasága képezi, a másikat viszont az olyan jelenségek, amit például a debreceni esszékonferencián elhangzott előadások anyagának tanulmányozásakor tapasztalunk: a tucatnyi előadó közül csupán ketten említették (futólag) Hamvas nevét...¹³

Pedig – hatásvadász módon fogalmazva – aligha találunk a magyar írásbeliség közelebbi és távolabbi múltjában vagy jelenében Hamvas mellett olyan alkotót, aki *valóban* esszéírónak lenne nevezhető. Mielőtt sokan felhördülnének, újra hangsúlyozom és aláhúzom: a szónak abban az értelmében, ahogy azt Epstejn használja. Hisz ha most újra ki akarnók emelni annak lényegét, amit egy szuszra elhadartunk, ti. hogy az esszé egyszerre irodalom és filozófia, egyszerre játék és logika, episztémé és a modern európai individuum önmeghatározási kísérlete, a mitikus teljesség(képzet) közvetítője, pragmatikus elvontság és utópisztikus életgyakorlat, vagy ha az epstejini elmélet kulcsszavait és -kategóriáit ömlesztve újra idecitoljuk, úm. öntudat és éntudat, identitás és identitáskeresés, individuum és szubjektum, személy és közösség, kép és gondolat, képzet és lét, ráció és imagináció, Egész és fragmentáció, művészet és tudomány, egység és kétség, logosz és mítosz, mitológéma és esszéma,

¹⁰ Szepesi Attila, *Hamvas Béla esszéi*, Tiszatáj, 1995. április 23–24. A hamvasi esszé illetén megközelítése egyébként nagyon közel áll ahhoz a „metafizika-definícióhoz” is, amelyet a sok tekintetben ars poeticának tartható *Poetica metaphysica*-ban bont ki a szerző.

¹¹ Danyi Zoltán, *Kivezetés a szövegből – Hamvas Béla regényei*, IJK, Arad, 2003

¹² Kemény Katalin, *A rabokat megzavarja a szabadság...*, Kortárs, 1993/8., 120.

¹³ Alföld, 2002/2.

nos, akkor azt hiszem, kevés olyan szerző jut eszünkbe (legyen az magyar vagy nem magyar), akinek írásaira joggal asszociálhatnánk a fenti kulcsfogalmak és azok összefüggésrendszere alapján (s még inkább egymásra vonatkoztatottságukban). Hogy viszont Hamvasé eszünkbe jut(hat), az nem kétséges.¹⁴ Mindekelőtt az a *Láthatatlan történet*, amelynek újraolvasása éppen a fent jelzett epstejni szempontok maradéktalan érvényesítése révén válhatna igazán gyümölcsözővé. Most nem lehet feladatunk Hamvas életében megjelent egyetlen (s ennyiben szimbolikus érvényű) könyvének elemzése és recepciótörténetének akár csak felszínes ismertetése. Ha most mégis kiragadhatok belőle egyetlen szeletet, a könyv egyik első mértékadó értelmezéskísérletét Bori Imre tollából, azt azzal a céllal teszem, hogy illusztráljam: az epstejni elmélet nemcsak hogy gazdagíthatja-kiegészítheti, de alapvetően más fénytörésbe állíthatná be még ezeket az egyébként méltató szavakat és gondolatokat is: „A magyar irodalomban és filozófiában egyaránt szokatlan jellegű esszék születtek a *Láthatatlan történet*t, hiszen a Hamvas-esszé az irodalom és a bölcsélet határterületein készült; az irodalmat filozófus olvasta, bölcselkedni pedig az író kezdett, és intellektusának nemcsak nehézkesebb mozdulataival angazsálta magát bennük, hanem absztraháló, asszociációkban gazdag 'belelátó' képességeinek oly jellegzetes irrealizmusával is, a szellem fegyvertényeiként. S ma már azt is tudjuk, hogy Hamvas gondolkodásának mélyén az elidegenültség problematikája volt a feszítő erő, s hogy valójában ebből akart kilátni, amikor az emberiség akkori jelenét visszautasította és az emberiség múltjának olyan időszakára kezdett tájékozódni, amelyben az élet teljessége még ép lehetett. Nem véletlen, hogy Hamvas polgári attitűdje és magatartásformája a gondolkodás misztikus és irreális ismertetőjegyei nélkül nem tudott megenni. Az ember élethelyzetének, világban elfoglalt helyén olyan köreibe lépett, amelyet előtte a magyar gondolkodás még nem mért fel [...] az egy József Attilát kivéve. Nyilvánvalóan az sem véletlen épp ezért, hogy a Hamvasnál olvasható gondolatok egy része József Attilánál is felmerül, s mind a ketten ugyanarra mutatnak: az emberi létezés teljességének a kérdését vetve fel.”¹⁵

Talán mondanom is szükségtelen, sok-sok tanulssággal szolgáló és nagyon időszerű vállalkozás lenne végiggondolnunk mindazt, amit megtudhatunk belőle írásról, irodalomról és (ha már szóba került József Attila) „más emberi lómról”: tengerről és csillagokról, istenekről és törpe gnómokról, titánokról és szirénekről, zsenikről és a szellem pedáns kishivatalnokairól, az első és az utolsó lélekről, a szent költészetről és a mindennapokban meghozott kötelező áldozatokról, a férfibarátságról és a nők szerelméről – egyszóval a láthatatlanságba burkolózó láthatóról, a láthatóban elrejtő láthatatlanságról.

¹⁴ Na ja, ha ilyen egyszerű lenne Hamvasnak az európai kánonba való el- vagy visszahelyezése!... Jól tudjuk, az elméletek, köztük a műfajelméletek is, jönnek-mennek, és sohasem abszolút érvényűek. De annak azért mégis örülnünk kell, hogy egy – nem a magyar glóbuszra szabott és nem annak szánt – átfogó elmélet gyakorlati igazolása sokkal teljesebben történik (pontosabban történhetne) meg egy Epstejn számára ismeretlen magyar szerző, mint bármely más, Epstejn példatárában szereplő és Hamvasnál jóval (el)ismertebb író munkássága által.

¹⁵ Bori Imre, *Hamvas Béla*, in: *Híd*, 1970/6., 576–7.

Szócs Géza

Életmű és sorsa*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaim!

Lehet, hogy ez a beszélgetés inkább lesz tényleg beszélgetés, mint előadás, mert nem ismereteket, konklúziókat szeretnénk megosztani önökkel, hanem hangosan gondolkodva kérdéseket feltenni, amelyekre egyedül nem, de talán együttesen találnánk válaszokat Hamvassal, a hamvasi életmű recepciójával és az ő személynének elfogadásával kapcsolatban.

Abban mindannyian egyetérthetünk, hogy Hamvas Béla olyan „csúcsteljesítménye” a magyar kultúrának, hogy csak elsőrendű szellemi nagyságként határozható meg. Anélkül, hogy banalitásokba belemennénk, azt gondolom, nem állunk távol az igazságtól, ha bartóki vagy Csontváry-léptékben próbáljuk elhelyezni őt. És mindjárt itt is az első kérdés, ami már hosszú ideje foglalkoztat, hogy miért nem foglalhatja/foglalhatta el különböző rangsorokban az őt megillető pozíciót, miért nem fért bele semmiféle – úgymond – kánonba, miért nem jelent meg a magyar kulturális tudatban (csak alig-alig, vagy éppen hogy a perifériáján)? A választ szét kellene bontanunk térben/időbeni differenciálás alapján.

A hamvasi életmű első korszaka: megjelenésétől 1945-ig, az első világháború végéig. Ebben a felívelő szakaszban sem tudta kívívni azt a megbecsülést, amely már akkor megillette volna. Mit is értünk megbecsülésen? Egy 0–100-as skálán a száz-

nál szerepel Kerényi Károly, Weöres Sándor, Márai Sándor megbecsülése, Hamvas Béláé a tíznél. Tehát egytizedt kapta kortársai megbecsülésének, mindamellett hogy Weöres Sándor szemében ő a Mestere volt, akire Kerényi egyenrangú társként tekintett, Németh László pedig elismerően írt róla.

Az életmű második szakasza: a következő több mint fél évszázad – 1945-től a rendszerváltásig, a nyolcvanas évek végéig –, amikor ez az érték a nyolcvanas években már megjelent kiadások, publikációk révén a skálán elmozdul a nullától (vagy a mínusztól, ha Lukács Györgyre gondolunk), és az értéke meghaladja a tizenötöt is.

A harmadik szakasz: 1990-től máig. És akkor most itt tartunk. Az évtizedek alatt vajon mire jutottunk a hamvasi értékelésben? A lehetséges százas skálán én itt sem adnék többet, mint 25-öt arra, amit sikerült elérni Hamvas hozzáférhetővé tételében, értelmezésében, beépülésében a köztudatba. Ami a konkrét munkát illeti, egy kiváló csapat – Dúl Antal-tól Palkovics Tiborig – folyamatosan intézte a kiadásokat, fordításokat, de sokakat kellene még megemlítenünk, akik a fáradságos, klasszikus szervezőmunkát végezték. A feldolgozás szellemi vagy interpretációs oldaláról nézve igen neves személyiségek közvetítettek különböző közelítési pontokból, vagy mutattak fel jeles eredményeket. Egy komoly garnitúra állt a hamvasi életmű zászlaja alatt

* Szó szerinti, szerkesztetlen leirat

(Szathmári Botond, Szántó F. István, László András, Czakó Gábor, Miklóssy Endre), de nem mint akik valamilyen program végrehajtói, hanem spontán elkötelezettségből. És mégis ott tartunk, hogy a Hamvas-befogadás mindig egy „szekta” ügye maradt, bár most már több kisebb szektáról is beszélhetünk, Hamvas Béla köeiről, akik hol összeülnek, hol nem, de olyat hoztak létre, amit nem sikerült a barátoknak, harcostársaknak sem. Az imponáló Hamvas-sorozattal együtt a skálán most tartunk a 25-nél.

A következő kérdés, hogy mi is van nemzetközi vonalon: ha így állunk mi Magyarországon, akkor hogy állnak mások? Ezelőtt mintegy 10-12 évvel mesélt arról Dúl Antal, hogy Hamburgban foglalkoznak a *Karnevál* dramatizálásával, és beszámolt arról, hogy egyik-másik műnek hogy áll a fordítása. Akkor tényleg úgy nézett ki, hogy a nemzetközi figyelem Hamvas felé fordul, de aztán többet erről nem hallottam. Nem tudom, játszották-e Hamburgban valamelyik színpadon a *Karnevált*, nem tudom, hol tartunk a világnyelvekre való fordításokban. Időnként hallani ezt-azt, de már nem lehet utánamenni; a nagy művek, esszé-kötetek fordításait még nem tart-hattam a kezemben.

Hamvas özvegye Kemény Kató néni, akinél alázatosabb és hűségesebb „szolgája” nem volt Hamvas Bélának és szellemi öröksége ügyének. Vele beszélünk arról, hogy nem is a regényekkel kellene kezdeni az ő nemzetközi megismertetését, hanem az esszéekkel. Egyrészt, mert könnyebb lefordítani, másrészt az olyan esszé-irodalommal rendelkező kultúrákban, mint az angol, a francia vagy a német, talán erre a műfajra nyitottabbak, érdemes lenne a nagy esszé-sorozatok, gyűjteményeket idegen nyelve

átültetni. Hogy ez jó irány volt-e, nem tudom megítélni, és nem tudom, hol tartunk, van-e itt köztünk olyan, aki többet tud esetleg folyamatban lévő fordításokról – erre talán majd válasz érkezik a kérdések során...

Nemcsak az esszék lennének fontosak, nemcsak azok fordításával tudnánk előrelépni, hanem – ahogy azt idén már Balatonfüreden felves-tettem – el is indítanám Tiborékkal együtt: keressük meg a vele kortárs nem magyar írókról szóló, nagyon élvezetes és nagyon figyelemreméltó írásait. Napjainkban is rendkívül érdek-esek lehetnek. Például mit szólnának az angolszászok ahhoz, hogy volt egy író Magyarországon, aki már a húszas években fölfigyelt a Powysokra, első-sorban John Cowper Powysra, vagy Robinson Jeffersre, aki ma is kevesek költője, de biztos volt Amerikában is „Jeffers-szekta”. És ezekre a reveláció erejével hathatna, hogy egy magyar író 80-100 évvel ezelőtt, ilyen távol-ról fölfigyelt arra, amire a kortárs kritikusok nem. De Hamvas Bélának sikerült.

Szentendrén, valamikor a kétez-res évek elején, Sava Babič – aki akkor már a Hamvas-életmű jó részét lefordította szerbre – nem kis büszkeséggel elmondta, hogy az ő Hamvas-fordításainak szerb nyelvű reflexiója néhány év alatt – mondjuk, három év alatt – messze meghaladja számban, de jelentőségében is, amit magyarul írtak Hamvasról ötven év alatt. Czakó Gábor okkal nevetett azon, amit mondtam, hogy talán az a magyarázata ennek, hogy a szerbek az akkor kiéleződött második balkáni krízis után közelebb érzik magukat az apokalipszishez. Van bennük egy olyan érzékenység, éberség, amely odafigyelés az eltunyult, lomha magyar köztudatban nincs meg. Ez is

közelebb vihet majd a válaszok megtalálásához.

Térben/időben tartozunk még egy további lehetséges kategória föllátásával: a kortárs honi és nemzetközi visszhang és befogadás mellett még van egy további is: a diaszpóra, tehát a magyar emigráció mit tett, mit nem tett, vagy mit tehetett volna Hamvasért? És itt most a Protestáns Magyar Szabadegyetemre gondolok, ők megtették a magukét kiadásban is, promócióban is. Ezzel együtt a magyar emigrációs hangadó körökben Hamvas jelentősége messze nem érte el azt, amit mondjuk Máraié, Faludyé, Wass Alberté – hogy csak azokat említsem, akik a magyar emigráció szemében fáklyának, világítótoronynak számítottak. Nem akarok titkokat elárulni, de állítólag Hamvas nyugati nyelvű kiadásait, fordításainak megjelenését nagyon sokáig egy igen jeles magyar esszéíró, az emigráció egyik oszlopa féltékenységből nagyban akadályozta, nem szeretete volna, ha előhúznak az ismeretlenből még egy riválist. Ezekben a hírekben, híresztelésekben mindig van egy adag rosszmájúság, de arról tudok, hogy van egy magyar nyelvű esszégyűjtemény, amelyből Hamvas teljesen hiányzik.

Hogy én hogy kerülök ebbe a történetbe? Az Életünk c. folyóirat két számával is nagyon sokat tett Hamvas rehabilitációjáért. Az ezelőtt mintegy tíz évvel megjelent emlékszámban, a jubileumi Hamvas-számban fölidéződik néhány dokumentuma ennek a történetnek, ami úgy kezdődött, hogy tizenévesen írtam Weöres Sándor 60. születésnapjára egy esszét. Egy kolozsvári diákkörön föl is olvastam, amely az egyetem filozófia köre, a Diotima kör volt, és bár nem voltam akkor még egyetemista, de meghívtak erre az előadásra. Ezt az előadást

leköszölte a Korunk c. kolozsvári folyóirat Gáll Ernő főszerkesztő érdeklődésének köszönhetően. Végül is Weöresről szólt az esszé, de mintegy mellékmondatként szerepelt benne egy olyan rész, amelyért rengeteget citáltak, a fejemre olvastak, vagy éppen ellenkezőleg, kiemeltek. Azt írtam, hogy Hamvas Béla a magyar kultúra leggonoszabbul innovált ellensége, és hogy ez az érthetetlen és gonosz tudomásul nem vevés, kirekesztés Kemény Katalinra is érvényes. És aztán erre az a nem várt válasz jött – az ágyú és a veréb esete! –, hogy a Kritika c. folyóirat vezércikkében (E. Fehér Pál volt a szerzője) ránk mennydörögtek, nemcsak az én középiskolás személyemre, hanem a kipróbált marxista Gáll Ernőre is, meg a Korunkra, amely egy világnézeti folyóirat volt, természetesen marxista, mi más lehetett volna... A vezércikkben az volt, hogy miért szólnak bele Kolozsváron a magyar – nem a magyarországi! –, a magyar kulturális politikába? Világos beszéd: ami kolozsvári, az csak beleszólhat abba, ami magyar, a magyar én vagyok, a Kritika, meg E. Fehér Pál, meg az MSZMP Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének pártbizottsága...

Aztán volt még később egy utánlövés, amikor megjelent az Életünk szóban forgó első ún. Hamvas-száma – amit újra kellett nyomni, akkora érdeklődés övezte –, és abban volt egy versem, amely Hamvasról szólt. E. Fehér Pál megértette, és a Népszabadságba írt egy újabb hatalmas dörgedelmet. Azt hiszem, én voltam a legelső, aki ilyeneket írt, és milyen furcsa az élet, ezt Kolozsvárról sokkal könnyebb volt megírni és megjeleníteni, mint lehetett volna Budapesten!

Kató néni neheztelt rám, nem vette tőlem jó néven, örült természetesen, de attól félt, hogy a Hamvas-kiadá-

sok lassan megindulni látszó ügyét ez most visszaveti. Szorongott, mert skandalum lett ebből, ez nem tesz jót, meg ott van a kézírata az egyik kiadónál, a másik kézírata a másik kiadónál, és lehet, hogy jövőre már meg is jelenhetne, vagy meg is jelent volna, ha ez nincs. (A hetvenes évek közepét írjuk!) Később kiderült, hogy amire ő gondolt, a *Karnevál* kéziratát elküldték az Új Írásnak, de ennek volt egy előtörténete, nem tudom, ismerik-e...

A magyar emigráció egyik legfontosabb szellemi fóruma a Münchenben megjelenő *Látóhatár* c. folyóirat volt. Azt hiszem, akkor Horváth Béla volt a főszerkesztő, Molnár József a kiadó, aztán Borbándi Gyula, Griff Verlag s a többi... Talán a legrangosabb folyóirat volt az emigráció történetében. Aztán Horváth Béla, aki azonos a katolikus költőként ismert Horváth Bélával, megjelent a londoni magyar követségen azzal az elképesztő óhajjal, hogy ő haza szeretne térni az emigrációból Magyarországra. A követ majdnem lefordult a székéről: Horváth úr, soroljam fel, hány cikkben, milyen módon támadta a népi demokráciát és annak vezetőit? Igen, ő tudja, de haza akar menni. És akkor azt mondták neki, hogy jó – persze konzultáltak a pártközponttal, mindenkivel, akivel kellett –, rendben van, jöjjön haza, de hozza a *Látóhatárt* is, ezentúl a *Látóhatár* Magyarországon jelenjen meg. Horváth még fölvette az utolsó számra a pénzt a szponzoroktól, zsebre vágta, de az utolsó szám már nem jelent meg. Hazajött, és itthon újraindította a folyóiratot. És ekkor – a hatvanas években, már nem tudom pontosan, hányban –, ekkor kért írást Hamvas Bélától is. Ezzel mintegy jelezvén, hogy ez egy új éra, új folyóirat, túl vagyunk mindenben, itt most már mindenkit, aki érték, egybeöleljük ez alá a

közös gyűjtőernyő alá. Ekkor Hamvasnak valóban meg is jelent egy vagy két esszéje, gyanútlan volt, nem tudta az előzményeket, adott egy-két írást. De aztán valaki a pártközpontban mégiscsak észhez tért, hogy elvtársak, ezt azért mégsem, és a *Látóhatár* abban a formájában megszűnt. Úgy folytatódott, mint tallózó, gyűjtő folyóirat, Münchenben pedig az eredeti kiadvány Horváth „hazadisszidálásától” kezdve mint Új *Látóhatár* jelent meg.

Ez a budapesti *Látóhatár*-mutáns egy keresztmetszet-folyóirat volt; ami az előző hetekben/hónapokban érdekesnek ítélt szöveg megjelent magyarul, azt a *Látóhatár*, mint egy gyűjtőcsatorna, leköszölte. Még akkor, amikor nem volt ilyen formája a lapnak, Hamvastól megkövetelték, hogy „tegye le az obulust”, de ő természetesen nem tette, és az lett a vége, ami lett. Ez után az intermezzo után semmi nem történt, még megjelent Újvidéken egy-két esszéje, Csontváry, Tanguy... – de utána aztán semmi. Akkor még azt remélte, hogy lesz talán egy jóvátételi gesztus, amiért még ebből a *Látóhatárból* is kimaradt: „nézzük meg, elvtársak, adjuk ki egy könyvét”... És akkor Kató néni elküldte a *Karnevált* az Új Íráshoz, Juhász Ferenc címére. Hogy ez így lett volna, Juhász Ferenc élete végéig tagadta. Telt-múlt az idő, talán fél év is eltelt, és mivel semmi nem történt, Kató néni elkezdett érdeklődni, és visszakapta a kéziratot, amelyen látszott, hogy ki sem bontották, még azt a csomót is felismerte rajta, amit ő kötött a paksamétára, tehát senki ki sem bontotta.

Kató nénivel a kapcsolatom a futó neheztelések ellenére is jó maradt. Sokat mesélt például arról a folyóirattervről is, amelyet József Attilával és Radnóti Miklóssal szerkesztettek volna – már a címe is megvolt: *Mér-*

ték, és megvolt a nyomdászati háttere is. Mindezt megírtam A Dunánál című folyóiratban, amit sem a Hamvas-, sem a Radnóti-, sem a József Attila-filológia nem tartott érdemleges ismeretnek, de én azt gondolom, hogy az.

Találkoztam aztán később annak a látogatásnak a leírásával, amely a hetvenes évek közepén Kolozsvárott történt az én meghívásomra. A Kemény családnak 1918 őszén, mint tudjuk, a román impérium-váltás idején pánikszerűen távoznia kellett. (Kemény Gábor ismert Galilei-körös pedagógus volt, az emléktáblája most is ott van az Erzsébet királyné úton.) Hamvas Béláné az ezt követő ötvenvalahány évben nem tehetette, nem tért vissza szülővárosába, Tordára. Félt is, de vágyott is rá, hiszen ott van az öcsce, Kemény Gáborka sírja, meg kéne látogatni... Addig-addig biztattam, míg eljött és meglátogatta a számára fontos helyeket, elsősorban Tordát. Zokogott, hogy „de hát ez nem ilyen volt!”, az ő emlékeiben egy kertváros élt, ahol ötéves korában járt utoljára, és most egy cementipari óriás ontotta vastagon a cementport az emberek tüdejébe. Megnéztük a szülői házat, amelyből mezőgazdasági gépállomás lett, fölmentünk a temetőbe, megláltuk Kemény Gáborka sírját, megkért, hogy néha tegyek a sírra virágot, amit meg is tettem.

Azokban a napokban – könnyen utána lehet nézni, hogy ez pontosan mikor volt – játszott a Kolozsvári Filharmóniánál Szyjatoszlav Richter, aki nem volt mindennapos vendég sehol a világon, pláne nem Kolozsváron, és mi elmentünk a koncertjére. Kató néninek is nagyon nagy élmény volt, utána tapsvihar... Aztán azt mondta, milyen brutális kifejezése a tetszésnek ez a tapsvihar, miért nem ül inkább mindenki némán a helyén. Méltóbb

lenne a zenéhez és az előadóhoz, ha a közönség addig ülne némán, míg ez a művészt arra nem készíti, hogy újra játsszon, vagy végleg távozzon. Aztán találkoztam egy későbbi szövegével, ami ennek az erdélyi látogatásnak a lenyomata volt. Érdekes, hogy ezt hogyan élte meg: neki olyan volt, mint egy depressziós kaskai utazás a saját hajdanvolt életében. Hogy mennyire nem tudta ezt feldolgozni, nem volt akkor számomra világos, csak ebből az írásból derült ki.

Befejezésül szeretném elmondani, hogy mit mond a folklór Hamvas és a Kemény nővérek hagyatékának sorsáról. (Mondtam, hogy kérdéseket szeretnék feltenni, szeretném, ha ezt is valaki tisztázná, mi is történt „valójában és ténylegesen”).

Kató néni már évtizedekkel a halála előtt haragos viszonyban volt testvérével, Kemény Judit szobrásznővel, akinek a legismertebb Hamvas-portrét is köszönhetjük, ezt a profilból rajzolt, lefele néző arcképet, ami itt is látható a teremben. Kemény Juditot most kezdik fölfedezni, teljesen függetlenül a Hamvas-összefüggésektől. Bizonyos célzásokból arra gondolok, hogy a két nővér már gyermekkorában sem jött ki egymással, ennek oka talán a gyerekkori féltékenység lehetett, rivalizálás a papa és a mama kegyeiért. Kató néni elbeszélése alapján ez Juditban nagyon agresszívan előtört, és később az ő és férje (Kató néni sógora) érzéketlensége, követelőzése tönkretette kettejük kapcsolatát. Kató néni egy síron túli gesztusként – halálában talán ki akart békülni Judittal – ráhagyta Erzsébet királyné úti lakásukat.

Az is egy külön fejezet, hány helyen lakott Kató néni és Hamvas Béla. Bombatalálat érte a budai otthonukat, amely megsemmisült a benne lévő könyvekkel és kéziratokkal együtt. Ka-

tó néni emlékezése szerint Hamvas Béla a háborús naplóját, amelyet a frontszolgálat alatt írt, az összeomlás napjaiban, amikor nem lehetett tudni, hogy kivel mi lesz, talán az ezredese (Pohl vagy Poll vagy Pól – ezt én sem tudtam kideríteni) gondjaira bízta. (Aki aztán a háború után vélhetőleg Argentínába került.) Próbáltam Argentínában földéríteni, hogy tud-e valaki az emigrációban erről valamit, különböző közösségeknek írtam, de senki nem tudta, ki volt az a „Pól” ezredes. Ez a napló, amit Hamvas Béla a háború alatt írt – rendkívüli szöveg lehetett! –, nyilván az ezredes leszármazottainál van, ha van. Ezt csak zárójelben mondtam.

Tehát Kató néni ezt a lakást, ahogy van, a berendezéssel együtt, Kemény Gábor, Hamvas Béla és Kemény Katalin személyes tárgyaival, a nővére hagyta. Ez egyáltalán nem hatotta meg Judit szobrászművésznőt, és azt mondta, hogy az egészet úgy, ahogy van, odaadja harmincmillió forintért egy ócskásnak, vagyis a legelső ügynöknek. Ebben Moholy-Nagy, Vajda Lajos, Bálint Endre képeitől kezdve Kerényi-levelekig rengeteg érték volt,

bútor, szőnyeg, festmények stb... Kató néni az egyik képet nekem ígérte még korábban, amelyik a nagymamáját ábrázolta. Akkor már nagyon rossz állapotban volt, amikor ezt a végrendeletet írta: tehát ezt kapta Judit, a szentendrei házikót Dúl Antal, a könyveket és a szellemi hagyatékot Szántó F István. Ezeket véli tudni a pesti folklór.

Eszerint tehát Judit harmincmillió forintért eladta volna a sok száz milliós értéket és azóta sem tudjuk a további sorsát a tárgyi hagyatéknek. Próbáltam akkoriban segítséget szerezni, Hankiss Ágnessel beszéltem, aki a Hamvas Intézetnek volt akkor, vagy talán ma is a vezetője, de mással is próbálkoztam, mert nem hittem, hogy nincs harmincmillió forintja erre a magyar államnak. És nem csupán kegyeletből, hanem itt értékek vannak, van egy lakás, vannak bútorok, festmények... Ezt a feladatot a magyar kultúrpolitikának nem sikerült abszolválnia, pedig egyben tarthatta volna a hagyatékot, örökséget – így ennyivel is szegényebbek lettünk.

(Ezzel be is fejezném, és várom a kérdéseket, hozzászólásokat.)

Baka Györgyi

Határátlépés fölfelé

Hamvas Béla emlékére

A halál nincsen közel,
nincsen távol, mégis folyton
kísér, riaszt és ringat minket.

Valódi lényünk a
lelkiismeretben fészkel,
onnan int, mozdít, ébreszt.

Személyesnek lenni:
magamra venni tekinteted
súlyát, mosolyod fényét.

Belső valóság-örvénylés:
nagyság és kivetettség
ikertestvérek.

Közönyös arcod
rejtve levő mélyebb
lényed maszkja.

Tudni: látni és szeretni,
lágyan sorsod csendjébe
ölelődni.

Kitágult és megnyílt
jelenünk a mámor
mosolygó szétterülése.

Az éjszakai égbolt érett
szőlőfürtökként ringatja
a csillagokat.

A szikrázó szőlőszemek
mélyén megpillantod
a rettenetet:

sötét fekete szédület
kavarog ott, mégis a sűrült
fény tartja egyben.

Visszatérés: hazatalálás
az ősi kezdethez, ami már
rég elsorvadt bennünk.

Határátlépés fölfelé:
a megpróbáltatások áldása
a bölcsesség szelídségével.

Alle unsere Gedanken ^{evangel}
sind in Gott aufgehoben -

Pneumatis Logik = (des Wortes)
= v. Geist d. Christentums
die endgültig entscheidende
Hilfe kommt -

Lüge = Wortmissbrauch -

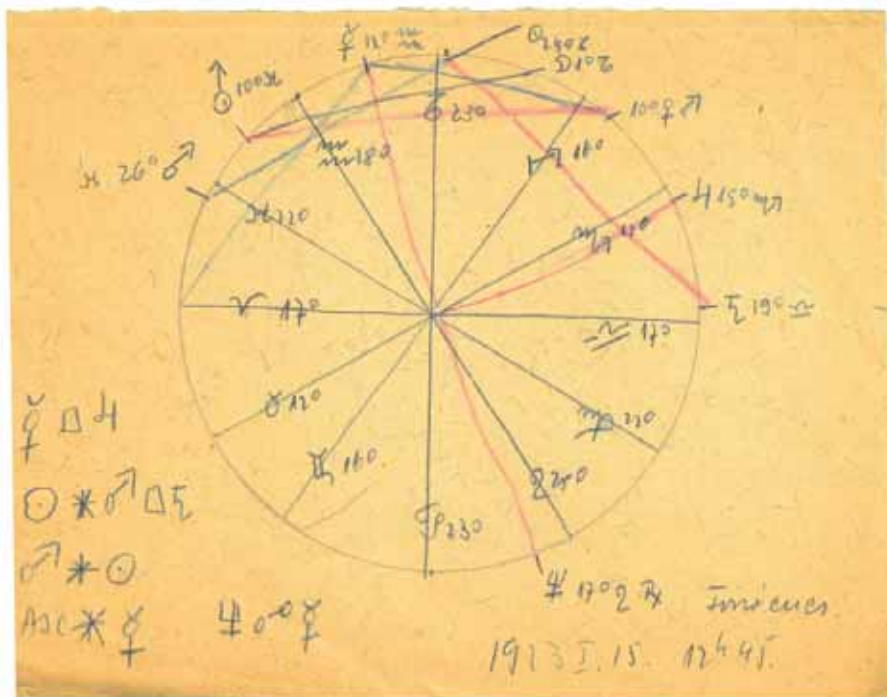
Im Wort ist mehr, als je i. d.

Sinn des Menschen Wort -

Geistig leben wir im parakleten
Logik des Wortes -

— B. 50 10/28.

Tarlat
an die
evangel
20.

RADIX-VÁZLAT RAJZA AZ '50-ES ÉVEK ELEJÉRŐL

Quaker:
 durch Strenghaltung a.
 Tene in d. jenen wickte
 Zustände sein allein
 die hiesigen Straßen
 eines jenseits der Welt
 und ist in letzteren
 fähig werden —
 den Vorgesetzten un-
 ursprünglich zu machen

Hetron metrickatos
 Rehetos — a —
 (hangya mentelen
 mitting
 is hirtelen —
 hegyekben,
 vaskücsökön,
 hirtelen
 tapintatlan,
 iudithos
 affektus mindelen ledem
 (vélhet) h. t. g. 60 10/4

Harmadik könyv.

I.

① A hit és jeltartalom közti különbség, amely az ember és kultúrájának tükröződés-
színterét jelenti a tudomány, a nyelv, a
mindenség figyelmét szentelték neki. Nem
keletkezett az ember kultúrájának megismerés, mint
ahogy nem is merítették annak. ~~Kultúrát~~

~~Az ember és a természet közötti különbség, amely a természet
megismerését jelenti. Nem is merítették a természetet,
mint az emberben semmi másra való képesség-
nek, gondolatnak, tudásnak, élet-
rendnek, amely ~~környezetében~~ az anyag-
törvények ~~re~~ való elhatárolását, in-
dultait jelenti és nem tudományt.~~

A kultúra, más szóval: az ember-
iség megismerése, ~~az emberiségben~~ az
anyag törvények ~~re~~ való elhatárolását.
Környezet. Elővehető: a filozófia, a történelem.

916 VIII/17.
Ede. Apucikam!

Ménamannigeten vaggak te
ketegen a királyban. Inted való-
ság, hogy Pestre juthassak
Lajos intővel és
főnökileg értesíték az
ittani királyi parancsok-
ságot. Ideiglenesen van. Újra
Resorvepitál Istvánban No 2.
in Ménamannigeten.

Crisol nekem Tüftel

Fenyvesi Félix Lajos

A szellem diadala

Hamvas Béláról az 50. halálévfordulón

*„Harcolok: nem tudom, kiért
és nem tudom, ki ellen.
Nem kell ismernem célomat,
mert céloom ismer engem.”*

Weöres Sándor

Beszélvén barátommal az ötven éve halott íróról, mondom neki, hogy hiányolom az emlékezéseket. Így Hamvas Béla kézmelegét, hangjának kedves szigorát már nem találok.

*

Igaz, ma is úgy gondolok rá, mint előre, de olyanra, aki a teremtés lázában él. Ír, keres, kutat, szemével átvilágítja a mindenséget. Senkihez sem hasonlítható. Másként létező. Napot ébresztő, aki a kibomló fényben sétált a közeli erdőben. Hazatérése után leült íróasztalához, és gyors betűvetéssel papírra vetette új esszéjét.

Azután ült, hallgatott, erős cigarettát sodort, és ontotta a sűrű füstöt. Olykor neve kezdőbetűit írva a levegő-lapra; körötte új könyve javítatlan, ceruzás oldalai.

*

Halála előtti évben álltam először az emeleti ajtaja előtt. Háromszor is nyújtottam ujjam a csengő felé, de megijedtem, és visszamentem a közeli parkba. Pedig hangokat is hallottam az előszobából, csak egy lépést kellett volna tennem. Nem ettem, nem ittam. H. B. gyűrött kéziratát olvastam. Az éjszakai zsúfolt vonattal döcögtem vissza szülővárosomba.

Sok évtized telt el, mikor újból elmerészkedtem házához. Felesége, a nagyszerű író és fordító, Kemény Katalin nyitott ajtót. Alacsony, törekény asszony, talán ezért csodálkozott rajtam: a magas, deresedő hajú „versíró” kedvesen fogadta. Meg is vendégelte. Soha nem ittam olyan rossz kávé, mint akkor. Eszembe jutott: H. B. talán ezért menekült el Tiszapalkonyára raktáros segédmunkásnak.

*

Persze ez gonoszkodás. Már látom is a drámai képet. A megalázott író az inotai erőmű ajtajában áll. Az összetákolt lécbodegához támaszkodik, munkaruhája bő és kopott, a cementportól szinte páncélos. Nem is lehet fogásra akasztani, csak úgy letenni maga mellé, ha az egész napi robot után a félbehagyott szanszkrit szöveggel foglalkozhatott.

Áll az alkonyi fényben. Reménykedik, hogy valaki megszólítja. Mindig van mondanivaló, ok részvételre, csodálatra. Kimenni a partra, leülni egy sötét sziklára, s nézni a cikázó madarakat.

*

Ha jól emlékszem, Kemény Katalinnál voltam életemben először valóságos irodalmárokkal. Domokos Mátyás szerkesztő, Darabos Pál tudós könyvtáros, Füst Milán, a tisztesség nagy költője, Dúl Antal, a legfiatalabb tanítvány... „Weöres Sándor nem jön” – jegyezte meg szomorúan Katalin

asszony. „A felesége nem engedi” – vette át a szót a friss vendég. – Veszelyes eljönni ide.” Később tudtam meg, régóta figyelte őket az állambiztonsági rendőrség.

Nem olyan régen láttam Hamvast a televízióban, borostásan és fáradtan. Eszembe jutottak a hűséges társ szavai erről a nehéz időről. Hirtelen elfogyott az életkedve, és egy reggel úgy jött ki, mint százéves ember. Szótlanul ült az előszobában. Néhány nap múlva, 1968. november 7-én agyvérzésben meghalt.

*

Alig esik szó Hamvas hitéről. Édesapja evangélikus pap volt, magyarnémet szakos tanár. Az Evangélikus Líceum nevelője. A szlovák hűségesküti megtagadja, a családot kiutasítják Pozsonyból.

Budapestre költöznek... Hallgató, újságíró, munkatárs a Fővárosi Könyvtárban... Katonai behívóparancsot kap; lakásukat bombatalálat éri. Megírja *Karnevál* című hatalmas regényét... Temetésén Keken András püspök búcsúztatja. Ő idézi, hogy az Újtestamentumot felesleges felvenni a száz legjobb könyv közé, mert az minden ember szívébe írott jel.

*

A 20. század egyik legállhatatosabb szellemét legtöbbször csak dicsértem. Pedig az említett száz legjobb könyv sorozatáról és kommentálásáról volna mit mondanom. Messzire látott, Istenig nézett, talán azért nem vette észre a magyar kultúrát, gazdag irodalmunkat. Követte egész életében egy hosszú bajuszos, csizmás parasztember, s nem ismerte föl, hogy Arany János az, a világ egyik csodás költője.

Idézhetném Határ Győző igaztalan kirohanását, aki szerint vallásmeg-

szállott, zenebolond, művészetrajongó, neoplatonista ködevő volt.

*

Társa, felesége, Kemény Katalin író és művészettörténész haláláig segítette roppant vállalkozásában.

Mert az volt élete, a lehetetlen ostroma. S ha nem akkor él, a zsarnoki korban, nem zúdul rá annyi gáncs és rosszindulat, a XX. század legnagyobb gondolkodói között lenne a helye. Mircea Eliade, Carl Gustav Jung, Karl Kerényi, Giulio Evola, Leopold Ziegler vagy René Guénon nevével együtt említenénk. 1945 után a kirekesztettség fojtó csendje vette körül. Ebbe a legtöbb író társa belerokkant, Hamvas egészséges hívő lélekkel, mondhatni, derűs humorral viselte elkomoruló sorsát.

*

Nézem a róla készült kopott, amatőr fényképet. Sűrű füstöt ontó gyártelep mögötte. Barakkok. Halott fekete tó. A láthatatlan termőföldet elöntötte a gépolaj és a rozsdá. Egy kényszer-munkás, a száműzött Hamvas Béla ül a fáradt alkonyatban. A múlt század páratlan gondolkodója Tiszapalkonyán segédraktáros! A pártkomisszár, Lukács György gyűlölettel intézkedett ellene; Keszi Imre gyorsan megtagadta. Mégis rendíthetetlen maradt. Meg nem alázkodott.

„A művész mindig ragaszkodik fog, nem a társadalom helyzeti előnyeihez, hanem a társadalmon kívül és felül kínálkozó távlathoz: az Egészhez. Ragaszkodni fog nem a kivételhez, hanem a kivételesekhez; nem a privilégiumokhoz, hanem az igazsághoz” – írta a Füstparipában. Hamvasra is érvényes a megállapítás: szenvedélye az igazságkeresés, a lázas kutakodás, hogy a létezés

életidejében megértse és birtokba vegye.

*

Sárban, piszokban és elviselhetetlen zajban dolgozott. Esszék, tanulmányok, kommentárok, regények, filozófiai művek kerülnek ki keze alól. Upanisadokat, zent, szufit, tibeti misztériumokat ültetett át magyarra. A világot akarta megismerni, átlátni, az egyetemet és a részlegest ötvözni. Hamvas is, miként Heidegger és Jaspers, vagy az orosz emigráció teoretikusai, arra keresett választ, hogy léteznek-e olyan szellemi gyökerek és források, amelyek az idő betemetése mélyben még élnek és táplálva csörgedeznek. Azt sugallta, hogy az európai civilizáció talán a legtöbbet abból meríthet, amit évezredek alatt megtagadott és feledett: az ősi hagyományokból.

*

Az ősök nagy csarnoka, a Scientia Sacra című könyvei ezek föltárá-

sára tesznek kísérletet. Izgalmas és lenyűgöző olvasmányok. A II. rész a kereszténység bírálata, talán Hamvas keresésének legtöbb vitát kiváltó remeklése. „Jézus biztosan tapasztalta Isten dicsőségét és mindenhatóságát. Nagyságát azonban nem ebben látta, hanem a tapintatban, ahogy senkinek és semminek útjában nem áll. A gyengédségben, ahogy enged, a kedvességben, ahogy kitér. Ahogy azt tudja mondani: legyen a te akarod szerint. Az alázatban, ahogy őrületet és gátságot elvisel, ahogy igazságtalanságot és becstelenséget megtűr. Ami Jézust megrendítette, az nem Isten félelmetes ereje, és össze nem hasonlítható tudása és világalkotó akarata, amely előtt leborult. Ami szívét megindította az volt, hogy Isten apa, akit nem imádott, hanem akit szeretett.”

Az ötven éve halott Hamvas Bélát talán a Patmoszra száműzött János evangélistához hasonlíthatjuk igazán. Mindketten lelket öltő magányban éltek és álltak helyt Isten és ember előtt.

Turai Kamil

Hamvas-hatás

Leginkább böhöm nagy melléfogásait imádom. Azt, hogy utálta Lisztet. Azt, hogy leszarta a magyar népművészetet. Azt, hogy életében le se firkantotta a világszani kortárs kollégák (Wass és Márai) nevét (igaz: azok se az övét, s egymását se...). Azt, ahogy több feleségétől se bírt egy fél gyereket összeütni. És a többi, és a többi. Aztán kamelom emeletes telitalálatait. Ahogy többször adta volna – tinédzserként és negyvennyolcasan is – önkéntesi honvéd életeit azért a Hazáért, akinek egyébként ki se ejtette a nevét, hacsaknem leereszkedő ajakbiggyesztéssel. Ahogy a tiszapalkonyai proliaktárak és panelcsatornák patkányürülékében elmerülve (belemerítve) a legangyalibb csillagszózatokat csalta ki csalogányfuvolájából, tudniillik a könyökcsovek és öntöttvas spájzerek szimfonikus összhangzattanából. Ahogy pökhendien mindenhez értett, miközben semmihez se: fordított óhéberből, ószanszkritből, óajjuból és ó-Böhméből, de képtelenül sorsán fordítania. Ahogy Pomázra menet füstölt szalonnát zabált az öreg hídnál, mialatt a tibeti „tumo” misztériumain meditált. Emlékszem például, milyen elementárisan döbbenetes hatást váltott ki belőlem 1985-ben – Firenzébe utazván – a *Karnevál* két kanárisárga kötete. Oh, sóhajtottam, hacsak ezt korábban, születésemkor kiadták volna, s nem emberöltőnyi késedelemmel! Ohó, rikkantottam, ehhez képest a jellemkatalógushoz képest „kutyafasza” Dosztojevszkij meg Singer! Húha, álmélkodtam, miként vethetett papírra tévedhetetlenül tisztán látó prózamondatokat ez a par excellence mégiscsak iniciatív posztszókratikus bölcs! Emlékszem például, fizikai éhségnél (éhhálálnál) intenzívebben izgatott-izzított (majd izzasztott) – hasonlatosan korábban teszem azt Heideggerhez, Pázmányhoz, Füstözhöz, Poundhoz, Plótinoszhoz – egy-egy újabb sóskafőzelék-színű életműdarab, mondjuk a *Patmosz*. Ki tudott a század „megmondóemberei” közül (Einstein, Freud, Marx) ilyen delphoi Hadészből fakadó ennyi tiszta aranyalkímiát felvarázsolni – fel-fel, a felejtés felhőibe ejteni fel, rózsalugas-Napba? Emlékszem például, mekkorka bruhahás hahotát buggyasztott tudósi tudómból az édesapámmal konzseniális Rákosi-kori egyetemi ki-tétel – (ti. a sztálinista provokáló diák rátört a Mesterre valahai ezoterikus-kispolgári, tehát következőképpen fasiszta citátumával): SOK MINDENT MOND AZ EMBER! Emlékszem például, miként berzenkedtek a bokájáig se gebeszkező akadémiuskodó démiurgoszi mókuskák, ha valaki lelkesedni mert a mindeneket meghaladó és megható hatalmas Misztikusért – tudománytalan, entuziaszta, dilettáns, hamvába-Hamvasába holt, laudálták az én kandidátusi Plótinosz-disszertációmát a fillérke-Hellerkék, ajjaj!

Hamvas, egyebekben-lényegében, a mi Élő Lelkiismeretünk. Horribile – leszólta Weöres első versesköteteit, azzal, hogy elég lett volna a Galagonya-varázsdal, a többi felesleges pelyva. Ehhez fogható opuszt aztán a későbbiekben se talált, a haláláig. (No persze, azért egy Szajkó, egy Át a vizen, egy Valse triste, egy Alterego...) Meggondolandó tehát, Béla magiszter regiszterében, mivel mocskoljuk bé a szűz papirost. Horribile – amúgyan negligálta és eliminálta a

bevett (sőt: bekebelezett, elnyelt) Egyházakat, hogy egyszemélyes önnönmagából (tudniillik az össz-emberiségből, a százezermilliárdnyi felfújó Lélek-buborék nullából ácsolt és csócsált össze, egybe Egy Hazát. Az Egy házát, a Haza egységét, egyetlenségét. Nem ismert kivételt. Kivételesen demokrata, homeopata volt. Petőfi módján: nem ismert magánál kisebb embert, de nagyobbat se. Avagy Adyként: vagyok – MINT MINDEN EMBER – fenség... Horribile – egyre előbb, már nem is ükünk, ősök, apánk, hanem bátyánk, kölkünk, unokánk. Akinek gyermeki, köb-üki jövőlátásából minden titkokat, a Mindenség Titkait leshetjük el. Mások (mi gondom ezekkel) már ma, még meg se írván díjas aktuálmainyaikat, szüette unalomra keshednek, érdektelenségbe fulladnak. Első és utolsó Béla egyre totálisabb próféta: Alfa és Omega lett. Jelenleg (2018. január 31.) alig várom már, hogy kézbe vegyem az életműkiadás 30. tomusát, újságcikkei egybegereblyézett kalangyáját. Csupa végső igazsággal, kőbe véshető lapidáriummal, enigmatikus axiómával fogok ott szembesülni, a napilapok egykor seggtörésre rendszeresített hasábjából. Horribile – Hamvas nemhogy nem hamvas és árnyas, hanem a legátlátszóbb, a legáttetszőbb. Úgy, ahogy a Keresztes Szent János által megkívánt, megkövetelt üvegablak. Ne legyen azon semmi biológiai értékkel teli matéria: légy piszok, biomassza. Csakis a szintiszta űr, a szennyezetlen napsugarakat áteresztő, átsegítő üveg íve, a vákuum-energia, Sang-ti. Hamvasban az Istent láthatod. Mint magad a tükörben!

NINCS MENTSÉG! HAMVAST TESSEN OLVASNI!

Hamvas Béla az íróasztalánál, 1930-as évek

Toót-Holló Tamás

Ne forgassátok fel a kertjeinket!

Hamvas Béla tradicionalista magyarságvíziója

Hamvas Béla munkásságának rendkívüli érdemeit szerencsére már az is ki-
fejezi, hogy a saját élete során jórészt minden elismerés és visszhang nélkül
születő fantasztikus életművét ma már egy válogatottan jó ízlésű s egyre gya-
rapodó törzsközönség érzi a magáénak. Ennek az elkötelezett rajongótábornak
a láttán nem túlzás arról beszélni, hogy mindazzal, amit Hamvas megalkotott,
mostanra teljességgel megérdemelten kultikus státuszt ért el a magyar szelle-
mi életben.

Hamvas recepciójában ezzel együtt érzékelhető valamiféle zavarba ejtő
anomália. Miközben nagyon szépen leírható törzsközönségének alternatív-libe-
rális és/vagy spirituális-ezoterikus szellemű szegmensében az a karaktervonás,
amely Hamvas életművét egyfajta nyitott szellemű, minden kulturális határt lé-
gjesítő, szabadon, minden korlát nélkül befogadható, megfelelően szofisztikált
életvezetési tanácsadásnak tekinti, lehetséges jobboldali olvasói és tisztelői kö-
zött vissza-visszatérően megfigyelhető egyfajta idegenkedés. Ez az idegenkedés
gyakorlatilag ugyanarra az ismervre reflektál, mint amelyik a másik oldal tisz-
teletét kivívja: Hamvas univerzalizmusára, arra az ősi kultúrák tudásanyagai kö-
zött csapongó, mérhetetlen tudásra, amelyik egyforma odaadással fordul hol a
görög, hol a hindu, hol például az ősi egyiptomi őshagyomány mélyrétegei felé.

Sokszor hallani ugyanis a jobboldalon az általános elismerés hangjai kö-
zé szűrődni olyan hangokat is, amelyek szerint sajnálatos és szomorú, hogy
Hamvas magyarság iránti odaadása, elkötelezettsége inkább csak bűvópatak-
szerűen rejtve sejlik fel ebben a hatalmas, imponáló életműben.

Amennyire megosztó lehet magyar szemmel nézve Hamvas univerzalizmu-
sa, ugyanannyira viták kereszttüzében állhat tradicionalizmusa is, nem függet-
lenül attól a tényről, hogy a Julius Evola, René Guénon, Titus Burckhardt vagy
Frithjof Schuon képviselte nagy nemzetközi tradicionalista filozófiai áramlatok
elismertségét messze nem tudja követni a kortárs magyar tradicionalista iskola
képviselőinek (László András, Baranyi Tibor Imre, Horváth Róbert) munkássá-
ga iránt érzett osztatlan elismerés. Ez a megosztottság teljesen egyértelműen
a tradicionalista filozófiában kiemelt tekintélynek örvendő primordiális rend
sajátosan magyar értelmezéséből fakad. A Birodalom iránt érzett rendpárti
tisztelet a magyar viszonyok között magától értetődőn markáns Habsburg-párti
orientációt eredményez, amit a kortárs magyar tradicionalista iskola nem is
tagad meg, ezzel viszont számos kritikának teszi ki magát a kurucos magyar
néplélekben érzelmileg erősen jelen lévő Kossuth-tisztelet híveinek körében.
Ez a kritikus attitűd egyébként az, ami a jobboldalon némiképpen visszasugár-

zik a hazai tradicionalista filozófia mára már klasszikusként tisztelt nagyjaira, Várkonyi Nándorra és Hamvas Bélára is.

Nem vitatom, hogy ezeknek a jobboldali reakcióknak van némi valóság-alapjuk, azt azonban határozottan állítom, hogy a Hamvas Béla-i tradicionálizmusnak tagadhatatlanul van magyarságvíziója, s Hamvasnak van világos elképzelése a magyarság előtt álló életparancsokról, s erről készséggel számot adok. Nem vitatom, hogy Hamvas valóban hevesen kikel a kasztalanok minden kasztot felőrlő tevékenysége ellen, s irtózik a jellegtelen tömegek idealizáló megközelítéssel akár forradalminak is beállítható lázadásától, azt azonban határozottan állítom, hogy ezzel az attitűdjével helye van a konzervatív jobboldal antikommunista kánonjában is, s kár lenne őt mindenestül átengedni a metafizikai jobboldal szupranacionalizmusának. Nem vitatom, hogy Hamvas erősen és eredendően távolságtartó a keresztény egyházak képviselte hagyományokkal szemben. Megértem, hogy ezt az a meggyőződése magyarázza, hogy szerintem a magyarság a kereszténységgel nem nőtt össze, s nálunk a keresztény papság mindig idegen és szervesen maradt, azt viszont evidenciának tekintem, hogy hívő lélekként ő a magyarság előtt mindig is spirituális elhivatottságot jelentő s szellemi egyensúlyokat teremtő feladatokat látott, s így arra is mindenkor kész volt, hogy a magyar néplélek beható ismeretén alapuló lelki-szellemi programokkal álljon elő.

Hamvas vitattott, de állításom szerint mégis vitathatatlan magyarságeszményének és magyarságtudatának felderítéséhez és megértéséhez minderről szólni kívánva több okból is az egyik legismertebb, legnépszerűbb művén keresztül vezet az út.

1. Itt maradni, észrevétlenül és boldogan el-elidőzni. Igen, *A bor filozófiája* sok szempontból alapvetésnek számít – s természetesen nemcsak a gasztrokultúra kedvelői számára.

A borral foglalkozni ugyanis annyi, mint a termő anyaföld előtt tisztelni, s ezzel a saját tájaink szellemi nagyságát, érzelmi kiterjedéseit felfedezni. A borászat tudós művelői és szakértői talán ebből adódóan is szinte kivétel nélkül mind erős értékonzervatív tartással bírnak, híven ahhoz a tételhez, hogy a saját föld odaadón gondos művelése aligha választható el a hazaszeretet, az őszinte patriotizmus értékeitől. A saját tájak jelentőségét Hamvas egyébiránt már csak praktikus okokra hivatkozva is kiemeli, mondván, „a borok általában ott élvezhetők maradéktalanul, ahol termettek”.

De Hamvas szellemi tájékozódásainak kiterjedéseit ismerve ennyivel nem érhetjük be. Amikor *A bor filozófiájában* Hamvas megsemmisítő bírálattal illeti az ateisták lelki szegénységét, nem egyszerűen a hit és a vallásosság jelentősége mellett áll ki, hanem a bort termő vidékek – így a magyar vidékek – aranykori hagyományát, vagyis a legszebb és legköltőibb tradicionalista alapvetést is kész a magyarokra érteni.

A bornépek nem világtörténeti, hanem aranykori hagyományáról szóló, s így a magyarságot is idillikus tapasztalatok körébe vonó Hamvas-passzusokat is érdemes így a maguk teljességében felidézni.

„Utazásaim egyik legfőbb tapasztalata volt, hogy van bor-ország és van pálinka-ország. Eszerint van bornép és pálinkanép. A bornépek geniálisak; a pá-

linkanépek, ha nem is mind ateisták, de legalábbis hajlanak a bálványimádásra – írja Hamvas, aki aztán egy tételes felsorolással is szolgál az általa bornépeknek nevezett kultúrnemzetekről. – A nagy bornépek a görögök, a dalmátok, a spanyolok, az etruszkok, az igazi borvidékeken az olaszok, a franciák és a magyarok. Ezeknek a népeknek ritkán vannak úgynevezett világtörténeti becsvágai; nem vették fejükbe, hogy a többi népeket megváltás, ha kell, pusztatással. A bor az absztrakciótól megóvja őket. A bornépek nem világtörténeti, hanem aranykori hagyományban élnek. Ez a magatartás a bor egyik leglényegesebb alkotóelemének, az idillolajnak következménye. A bor-országok és a borvidékek mind idillikusak. Sétálj az arácsi és a csopaki szőlőkben, menj fel a Badacsonyra vagy a Szent György-hegyre, a Somlóról nem is szólva, barangolj a kiskőrösi vagy a csengődi kertek között, és minderről kétségtelen tapasztalatot fogsz tudni szerezni. A szőlőtáblák között lágy füves utak, mint csendes patakok folydogálnak. A pincék bejárata előtt hatalmas diófa, még a legforróbb nyárban is hűs. Olyan helyek, hogy az ember bárhol megállna, leülne, letelepedne, s azt mondaná: itt maradok. S esetleg anélkül, hogy észrevenné, ott érné el a halál.”

„Itt maradok” – írja tehát Hamvas leginkább a szívéből szóló könyveinek egyikében, s abban is emblematikus jelentőséggel fogalmazva.

Igen, itt marad velünk, ahogy az a jó bor is itt marad velünk, amelyiket igazán maradéktalanul kívánunk élvezni, hiszen, hogy megint csak Hamvast ismételjük, a borokat ott kell minden kortyunkkal igazán kiélni, ahol termettek. Vagyis a saját hazájukban, a saját termőföldjük közelében és ígézetében.

Hamvas messzi földre meg-megérkező, időben és térben is távoli kultúrák üzeneteit szépséges gazdagsággal értelmező gondolatainak ismerői erre persze joggal mondhatnák azt, hogy a mester ezt nyilván csak a borokra, nem pedig a kulturális alkotásokra értette. Ez persze igaz lenne, de ezt az igazságot sem szabadna abszolutizálnunk. Már csak azért sem, mert ha alaposan megvizsgáljuk az aranykori hagyományról szóló Hamvas-gondolatokat, akkor világosan láthatjuk, hogy Hamvas nemcsak a bor kultúrájában, hanem a magyarok földjén uralkodó igazi királyok körében is felfedezi az aranykor tradicionális tudását, primordiális rendjét.

2. Feltépni a világot, a kertéletért dühösen és elkeseredetten küzdeni. A magyar *Hüperion* második könyvének kilencedik levelében ugyanis felidézi igazi királyainkat – Lászlót, IV. Bélát, Nagy Lajost és Mátyást –, akikről szerinte közölünk mindenki tudja, hogy ők voltak az igaziak.

Erre szerinte az a válasz, hogy ezek a királyaink voltak „a megvillant szeműek”, akik feltépték a világot, hogy lássanak. S ennek a látomásnak köszönhetik, hogy nekik még és már „volt tudatuk az aranykorról”, és így egyedül ők tudták, hogy ez a nép azért álmodik, mert tulajdonképpen az aranykorban él.

A magyarságról szólva Hamvas ekkor kitér arra, hogy ha körbenézünk a földünkön, azt láthatjuk, hogy „liget az egész ország”. Azt láthatjuk, hogy „kertben élünk”. S ahogy ezt ő velünk felismerteti, a nagy királyaink tudását is elővezeti: kifejti, hogy szemük megvillanása nekik bizony azt a tudást adta, hogy ennek a népnek kertéletet kell hozni.

Mert ez a nép úgy harcos, hogy csak elkeseredésében lesz hőssé, hiszen bár ha a jó sorsa engedné, nem harcolni, hanem inkább harcok nélkül élni

kívánna. A magyar nem vitéz, csak amikor keserű, és nem dühös, csak amikor kétségbeesett, de csak akkor keserű és dühös, csak akkor nyomorult és kétségbeesett, csak akkor elveszett és lázad és forr és robban benne a méreg, ha nem élheti szelíd kertéletét – fejti ki Hamvas, milyen tudás volna az, mellyel a megvillant szemű magyar királyokat az aranykorról formált látomásaik gazdagabbá tették.

A *bor filozófiájában* és *A magyar Hüperionban* olvasható két gondolatmenet sok tekintetben egymás párja: mind a kettőben felbukkan ugyanis a magyarságról szólva egy idillikus látomás, a szőlőlugasok és a kertek békessége, s velük együtt, a kertélet keresésének magyarázatául egy aranykori örökség megélése.

Mindezt egy ábrándos szépségű, ugyanakkor teljességgel idealisztikus rousseau-i képzelgésnek is tekinthetnénk, ha nem lenne benne ott élményfedeztként a magyarokban munkáló minden düh és keserűség, nyomorúság és kétségbeesés, elveszettség és lázadás, forrongás és méreg fájdalmasan őszinte leírása.

Hamvas tézise a magyar aranykor tudatáról ennek köszönhetően nyeri el a maga szédítő mélységét. S lehet vele vitatkozni, de nem lehet nem megérteni mindazt, amire a maga kertjeiben ő is feltette az egész életét: a kertélet zárt-ságát, nyugalját, békéjét, s ennek a békének az állandó elvesztését.

Ez a kertélet felforgatásából adódó, születő, soha véget nem érő magyar egyensúlytalanság az indítéka Hamvas szerint minden magyar harcosságnak és vitézségnek.

A magyar derű így az ő világképe alapján megszenvedett derű, amit az idillek elvesztése és erőnek erejével visszaküzdött birtoklása váltakozva éltet. A magyar vitézség így kényszerű, a jó sors által nem támogatott s a balsors táplálta hősiesség – ami a hősiek életet éppenséggel nem illúziótlanná teszi, hanem ugyan a kertek feldúlására következő, de mindig a végsőig elszánt, elkeseredetten elszánt sorsvállalássá emeli.

Szép és fájdalmas Hamvasnak a magyarságról alkotott sorsképlete, mely szerint harcosok vagyunk ugyan, holott a leginkább mégis harcok nélkül kívánnánk élni – ha a kertjeinkbe nem törne be minduntalan valamilyen dűl és dulakodás rémsége.

A másik izgalmas metafora ebben a gondolati körben az, hogy kik lehetnének azok a vezetőink, igazi királyaink, akik mindezt értik és érzik, s a kertéltre vágyó magyarságot akár az idillekben is meg tudják hagyni, s akár, vész esetén, kellő harc és vitézség árán a feldúlt kertekbe is mindig vissza tudják még hozni a békét.

Erről megint a költői képek nyelvén, de a tradicionalista örökséghez teljességgel híven beszél hozzánk Hamvas, aki tudja, hogy a rendkívüli kihívásokhoz – a világ a tisztánlátást segítő „feltépéséhez” – rendkívüli emberek kellene, s ehhez a rendkívüliséghez számára is a királyi tartás szolgál mintául.

Így találunk egymásra Hamvasnál a magyar hősök és a magyar királyok, de ebben az egymásra találásban – ellentétben a kertekben leélt életekkel – nincsen semmi idillikus. A vezérek feltépik a világot, hogy lássanak. A hősök pedig a ráuk támadókra is csak elkeseredésből támadnak. És közben a magyar kertekben rendre csak a mindent feldúló hadak járnak. Holott ott van bennünk

az aranykor tudása arról, hogy a kertekben milyen lenne az élet, ha ott is csak arra lehetne gondunk, hogy az ültetvényeink glédában álljanak.

Becsületesen küzdünk, s vitézek vagyunk, miközben eredendően nem is lennének „világtörténeti becsvágynak”. Hiszen, megint csak Hamvas víziójára visszautalva, a magyar is bornép: ezért soha nem is vettük a fejünkbe, hogy a többi népeket fegyverrel megváltjuk. Mert mi vagyunk azok, akik aztán igazán tudjuk, milyen az, amikor a szőlőtáblák között a lágy füves utak, mint csendes patakok folydogálnak.

S hozzá még Hamvas szerint a királyaink sem megszállott zsarnokok, ha hadba szállnak – csak éppen előtte feltépik a világot, hogy lássanak, hogy ezzel feleljenek meg az igazi királyság kiválasztottaknak járó kiválasztott hivatásának.

Ez a kertélet felforgatásából adódó, születő, soha véget nem érő magyar egyensúlytalanság az, amit az aranykor tudatával megáldva és megverve Hamvas szerint a magyarságnak különösen nehéz elviselnie.

Ez a magyar sors teremti meg aztán azt a helyzetet is, amely azt eredményezi, hogy Hamvas szerint a magyarok Európában a „nyers, geniális erőben a leggazdagabb” népek sorába tartozhatnak.

3. Öt génuszt egyszerre birtokolni, magyar egységet alkotni. Ezt a fejtegetést már az *Öt génusz* című fantasztikus, minden magyar tájat egy nagy magyar egység részévé avató Hamvas-tanulmányban olvashatjuk, amelyben megint a magyar erők egyensúlyának megteremtése és megnemesítése a vezérgondolat Hamvas Béla számára.

Hamvas a magyarságban munkáló belső feszültségeket itt is leplezetlen őszinteséggel tárgyalja, elismerve ugyanakkor, hogy az erők egyensúlyának megteremtése és ezek megnemesítése is mindig itt, a magyar tájakon volt a legnehezebb, mert az erők, ha hatásuk nem lehet pozitív, negatívvá lesznek, és nem egységet teremtenek, hanem felbomlást. A génusz másik oldala ugyanis a démon, ezért van hát az, hogy a magyar nép életének irányítója történetének legnagyobb részében kifelé is, de legfőképpen befelé, a „démoni gyűlölködés” volt.

Itt jön be a képbe Hamvasnak az a gondolata, hogy a szellemi irányítást végző kaszt helyzetbe hozását, helyzetbe kerülését szerinte nálunk az még inkább megnehezítette, hogy a magyarság a kereszténységgel nem nőtt össze, a keresztény papság idegen és szervesen maradt.

A magyarok keleti származásának és nyugati kereszténységének összefeszülése tudatában Hamvas a magyarság előtt álló legfőbb életparancsnak tehát azt tartja, hogy a Kelet és a Nyugat ellentétét, amely az életünket áthatja, haladéktalanul felszámoljuk.

Ez pedig szerinte csak egyetlen módon hajtható végre. Arra az útra térve, amelyen a magyar ember a magyarság ötrétegűségének – vagyis öt génuszának – egyszerre átélt tudatára ébred, s így az alföldi és a nyugati génusz közé beiktatja a délnyugati, az északi és az erdélyi génuszt is, vagyis azokat az erőket, amelyek a maguk összetettségével a Kelet és a Nyugat között vibráló feszültséget feloldják.

Vegyük észre, hogy ezt az életparancsot Hamvas a magyarság összetettségében eleve adva lévő saját erőnk tudatos felerősítésével gondolja működtetni, s így önmagunk boldogulását ő is csak saját magunktól reméli.

Nézzük, mi az a Kelet és Nyugat közötti dinamika, amely szerinte a magyarság sorsát meghatározza, de amelyet a magyar népnek a saját belső erejét mozgósítva feltétlenül meg kell haladnia.

Hamvas nézete szerint az Alföldön – ami számára mindig a Kelet örökségét, géniuszát megtestesítő hely a magyar földön – nincs szabadság másutt, csak a sóvárgásban, s ez a sóvárgás annyit tesz, mint a nyíltságba bebörtönözve lenni. Szabadnak lenni, de egyszersmind azt is átélni, hogy valami nem külső, hanem belső kényszer mutatkozik meg itt, ami a mozgás szabadságát megakadályozza. A mozgását és a gondolkodását és a cselekvését és az elhatározását. A belső kényszerek létét Hamvas abból vezeti le, hogy ahol kevés a víz, ott az elementáris őstűz dühe uralkodik, amit sivatagnak neveznek, és ez a száraz és perzselő hőség és metsző fagy az, ami az Alföldön uralkodik. Mint hozzát teszi: a tűz csak a vízzel együtt nyújt életlehetőséget, a víz hiányában a tűz viszont torzító hatást fejt ki. Ezért van az, hogy az ő víziójában az Alföldön az égbolt néha úgy a földre nehezedik, hogy azt szétnyomja, a föld pedig úgy az égre nehezedik, hogy az lelapítja, s ezért van az, hogy az Alföldön a táj és az ember között a viszony nem végleges. Hogy az alföldi egzisztencia ideiglenessége minden megnyugvást és megállapodást, minden biztos és határozott helyet és törvényt, rendet és állandót nemcsak nem tűr el, de azt ellenzi és árulásnak érzi. Mintha valamihez csak ő maradt volna hű, és az a valami, ha titok is, a titkok legfontosabbika, amelyről mindenki tud, anélkül hogy arra megtanították volna.

Ahogy a Kelet lényege nálunk a rend el nem tűrése, a Nyugat lényege viszont a dolgok erősen, már-már kényszeresen kultivált elrendezése. Nem csoda, hogy ez a két erő Hamvas világmépében egyfolytában egymásnak feszül, egymással vetélkedik, egymásra pedig egyre csak kihívásként tekint.

Mert Hamvas értelmezésében Nyugaton a dolgok összeépülnek és kiegyenlítődnek, nála vitathatatlanul ez a nyugati demokratizmus értelme. Hogy ami a társadalomban magas és alacsony, az a polgári középszerűségben találkozzon. Az igazi Nyugaton az arisztokrácia és a munkásság öltözködésben és ízlésben, lakásban és igényben alig különbözik. Az értékek átlagossá válnak – állapítja meg Hamvas.

Ezért van az, hogy Nyugaton a táj egyöntetűbb és nyugodtabb. Egyetlen távlat sincs, amelybe ne nyúlna pózna, kerítés, torony, kémény. A nyugati táj sohasem szakadt le a civilizációról. A kultiváltság Nyugaton tulajdonképpen urbanitás.

A nyugati részekén az életrend individualista és demokrata és liberális, a nyilvánosság előtt mindenki önmaga felel. A család a házba szorul, miközben Keleten a család törzssé ágazik szét, a törzs pedig az a szociális sejt, amelynek jellege harcias, de mindig politikai és nyilvános, és a családot itt szándékosan el is rejtik. Ez a keleti szemérem, amely valóban nem férhet össze a nyugati nyilvánosság elveire büszke kitárulkozásával.

Ezek között a feszengő erők között van tehát Hamvas szerint elengedhetetlenül szükségünk arra, hogy magunkhoz szólítsuk, a magyar szellemben teljességgel a magunkénak érezzük a délnyugati, az északi és az erdélyi géniuszt is, vagyis azokat az erőket, amelyek a maguk összetettségével a Kelet és a Nyugat között vibráló feszültséget feloldják.

A magunk megváltását jelentő egyik legfontosabb génusz, a déli, délnyugati erő karakterét meghatározva Hamvas érezhető elfogultsággal és lelkesedéssel arról ír, hogy az lényegét tekintve maga az oldottság, a derű, a nyugalom, a félálom, az egyensúly, a ritmikus életigény, az idealitás, a közvetlen életélvezet és a csökkent aktivitás. Dél erejéről és varázsáról szólva Hamvas még külön is kiemeli az általa „aranykor-ösztönnek” nevezett tulajdonságot, ami szerint annyit tesz, hogy az Aranykor emlékéből táplálkozó személyiség képes arra is, hogy a világ zajlásában, „a történet küzdelmeiben” ne vegyen részt, s ezt ne valamiféle áldozathozatalnak tekintse, hanem a derű és a nyugalom megéléseként, átéléseként élvezze.

A magyarság aranykori ösztönének ezt a minden soron átragyogó elismerését és méltatását látva bír viszont különösen jelentőséggel, hogy a Kelet-Nyugat ellentét vibrációját Hamvas mégsem kizárólag Dél erejével és varázsával gondolja egyensúlyi állapotba hozni. Az öt génusz közül Észak és Erdély génuszát bonyolultabb, valójában szintén vibrálóan feszült génusznak látja, de ezek erejét is a magyarság lelki-szellemi újjászületésének szolgálatába állítja.

Észak és Erdély jótéteményei bonyolultabban érvényesülő jótétemények, de talán éppen ezért fontos ennek a két génusznak a szellemi karakterét is pontosan feltérképeznie Hamvasnak.

Ezenközben írja hát azt, hogy például a természetnek kiszolgáltatott, de egyben a természet varázsával is megszentelt északi tájakat az jellemzi, hogy kulturális és civilizációs értelemben nincsen középpontjuk, így nem fordulnak semmiféle irányba. Utal arra is, hogy aki a természetben él, az tudja, hogy a természettel szorosan eljegyzett létezés nem boldogság, hanem melankólia, s hozzáteszi: minden jellegzetesen északi költő is ezt tanúsítja.

Hamvas úgy látja, hogy a világ, amelyben az északi ember él, mulandó, és aki így él a természetben, az egyszersmind az elmúlásban él. Az *Öt génusz* világképe szerint ebben az északi természetben viszont olyan életérzés bontakozik ki, amely a szellemmel csaknem párhuzamos, s ez a képzelet. A fantázia és a melankólia együttese. Hamvas meglátása szerint a civilizáció védelme nélkül az ember képzeletével építi körül magát, de Észak képei nem az életben gyűjtött képek változatai, hanem az anamnetikus világból szállnak ki, hiszen Északon nincs hagyomány, hiszen ott mindenki egyszer él, kivételesen és véletlenül.

Az erdélyi génusz hasonlóan bonyodalmakkal terhes, viszont felemelően izgalmas. Ennek az izgalomnak a része az is, hogy Hamvas szerint az erdélyi embernek egyszerre több véleménye van, és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, nem jelentik azt, hogy ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban ne mozogna otthonosan.

Ezért van az – hívja fel a figyelmet Hamvas –, hogy Erdélyben az idegen megzavarodik. Úgy látszik, hogy minden egyszerre igen is, meg nem is. Erdély – ami Hamvas számára szintén keleti jellegű táj, de nem a sztyeppe nomádság keleti örökségét, hanem Bizánc keleti hagyományát megtestesítő hely a magyar földön – véleménye szerint mindig bonyolult, mindig kettős, mindig igen is, meg nem is, kettő között van, „mint ahogy kettős a bizánci ikon és kettős a ballada és szakadékos a társadalom”. Amíg az alföldi ember számára a politika a szabadságszenvedély megnyilatkozása, addig az erdélyi számára sokkal több – vallja Hamvas, utalva arra is, hogy a politika az a terület, ahol az erdélyi

ember lényének sokrétű bonyolultsága csaknem teljes mértékben kibontakozhat. Az alföldi egyenes, egyenesebb, mint kellene, vakon és dühösen egyenes és absztrakt. Az erdélyi viszont azzal kezdi, hogy a kerülőt választja, részben körmönfontaságból, részben tapintatból, részben érdeklődésből és túlkomplikáltságból.

Ha Nyugat szellemének parancsa szerint gondolkodnánk, akkor ebben az egyszerre költői és közben katalógusszerű leírásban az öt génusz összes karakterjegye tisztán állna előttünk. Egymástól elhatárolva, elkülönítve, az elemző figyelem számára viszont szépen kategóriákba rendezve.

Hamvas elemző szelleme azonban nem a nyugati génuszunk, hanem éppen az erdélyi génuszunk logikáját követi, amikor odáig jut, hogy mindabból, amit ilyen szépen ábrázolt, ugyanazt hozza létre összmagyar gondolkodási keretben, mint amit az erdélyi génusz hoz létre a saját köreiben: azt, hogy a magyar néplélek és a táj tekintetében jó esetben minden legyen egyszerre igen is, meg nem is.

Hamvas ezért aztán erősen kárhoztatja a „geniális helyek” határainak merev értelmezését, utalva arra, hogy például a magyar Délnyugat részben délszláv és vend, a magyar Nyugat részben német, a magyar Észak részben szlovák, Erdély pedig részben román, ugyanakkor hibásnak tartja azt a következtetést, hogy ennyire különnemű tájak és emberek között hasztalan erőfeszítés lenne egységet teremteni.

Az egységet teremtő kategóriának azonban Hamvas ezen a földön nem az „országot” tartja, hanem saját tradicionalizmusához híven a „hagyományt”, kiemelve, hogy nézete szerint az országon belül élő nemzetiségeknek csak történetük volt, miközben a magyarságnak ezen túl még hagyománya is van, amely az öt génusz által áthatott mind az öt tájra egyforma erővel terjed ki.

Ennek a hagyománynak az értékét pedig az adja, fejti ki, hogy „ezt nem a hódító teremtette és nem a hatalmi önkény utólagos igazolási kísérlete”.

Ebben a hagyományban ráadásul az erők egymásba is rendre átsugároznak, s eljutnak a tájakba, erdőkbe, hegyekbe, inkább a falvakba, de leginkább a városokba, és még ennél is sokkal inkább az emberekbe. Mint mondja: „a geniális erők szövevénye sehol sem külsőség”, főként nem az emberekben és a közösségi törekvésekben, mert aki itt él, teljes értékű közösségben csak a középponthoz viszonyítva élhet. A középpont viszont nem egyetlen hely vagy térség, hanem maga „a geniális erők szövevénye”, hiszen állítása szerint felvidéki vagy nyugati vagy alföldi költészet vagy művészet vagy zene önmagában nincs, legfeljebb mint néprajzi érdekesség. Mindez jelentőséget csak akkor nyerhet és nyer – hívja fel a figyelmet Hamvas –, ha kapcsolódik legalább egyetlen másik génusszal, hiszen – folytatja – a magyart főképpen az teszi, hogy felvidéki és alföldi és nyugati egyszerre, mint például Petőfi, vagy erdélyi és alföldi és nyugati egyszerre, mint Kemény, és alföldi és nyugati és erdélyi, mint Arany.

A magyarság szellemi összetartozására és akarategységére ennyire mély és őszintén, szívvel-lélekkel magyar életprogramot csak kevesen adnak a magyar véleményformáló elitből – s ez Hamvasra akkor is igaz, ha magát a véleményformáló hatást a saját korában szilenciumra ítelt, szabályos belső száműzésben élő alkotóként aligha fejthette ki a baráti körénél szélesebb körben. A teremtő kreativitás szelleme viszont nem vesz tudomást az idő múlásáról,

ezért ezek a gondolatok ma is átütő erejű magyarságvíziót jelentenek, s a magyar megmaradás életparancsát különleges, spirituális gazdagsággal fogalmazza meg a ma emberének is. Hamvas magyarságról szóló vízióit nagyon is indokolt éppen vízióknak nevezni, mert gondolatmeneteinek költői és bölcséleti motívumgazdagsága inkább a szellemi, mintsem a politikai programok irányába mutat – miközben ez a karakterjegyük nem ám valamiféle fogyatékoságot jelent, hanem éppen a maradandóságuk záloga. A politikai programok aktuál-politikai dimenziókban értelmezendők, s ezért a viszonyok változásával gyorsan elévülnek. A szellemi programok viszont jó esetben, a kellően látnoki erejű megfogalmazásoknak köszönhetően örök érvényűek lehetnek.

Mert örök érvényű és egyben látnoki erővel közreadott, szertesugárzott tudás a magyarság öt géniuszának kifejtése és érzékeltetése csakúgy, mint a felvillanó szemű királyaink előtt álló, a kiválasztottakhoz illő feladatnak, a világ feltépesésének eksztatikus szépségű leírása. Ahogy szemléletformálóan erős a magyarság lelki alkatához rendelt kertélet megtartó erejének költői képekben bővelkedő megidézése, a magyar borvidékek idilljeinek mámoros tisztaságú ábrázolása – beleértve ebbe a magyar megmaradás egyik legnagyobb ki-fejtését *A bor filozófiájából*: a letelepedés és helyben maradás, a soha véget nem érő honfoglalás személyes életprogramját is.

Nehéz lenne ennyi őszinte és elragadtatott magyarságlátomás kifejtése, valamint rendszerbe foglalása után tarthatónak gondolni azt a tézist, hogy Hamvas univerzalizmusa kizárná magyarságélményének őszinte megélését és közreadását. Lehet persze ilyen előítéleteket táplálni, de a helyzet akkor is egyértelmű: maga az életmű bármikor képes arra, hogy ezeket a szerencsétlen nézeteket megcáfolja.

A kertélet metaforája, a borvidékek idilljének megrajzolása persze maga után vonhatja olyan vádak is, hogy ez az élet- és szellemprogram egyfajta idejétmúlt izolacionalizmust rejt magában, s a mai, globális világban értelmezhetetlenül ódivatú, értelmetlen elzárkózást favorizáló elképzelés.

Ez a megközelítés akkor is kizárható, ha a gondolatkísérlet kedvéért eltekintünk attól, hogy a tradicionalizmus már szellemi karakterénél fogva is eleve ódivatú, hiszen az őshagyomány emléke s az Aranykor ösztöne élteti. Az izolált gondolkodás vádját már csak azért is vissza kell utasítanunk Hamvas Béláról szólva, mert a magyarság előtt álló életparancsokat ő összeurópai léptékben is értelmezni tudta.

4. Magyar lehetőség az emberi életrendet a metafizikai főhatalom jegyében tartani. Ahogy a megvillanó tekintetű, igazi magyar királyokról írt Hamvas, abban tökéletesen érezhető volt a tradicionalisták jó értelemben vett elittudata, a kiválasztottak számára járó kivételes feladatok meghatározása. A kiválasztottaknak szóló tanítás megfogalmazásának vágya munkál Hamvasban akkor is, amikor az *Öt géniuszban* a nép számára programot nyújtani képes szellemi vezetők örök brahmani tudásának megőrzését Európa előtt álló feladatnak érzékelteti, s ezt a tudást gondolatmenete egy pontján a magyarság körébe is elvezeti.

Hamvas szerint az örök brahmani tudás magva arról ismerhető fel, hogy nem szekularizálható, nem népszerűsíthető és nem oldható fel, s itt nincs szük-

ség arra, hogy valaki exoterikusokat és ezoterikusokat különböztessen meg. Aki nem érett meg rá, az önmaga zárja ki magát ebből a tudásból – állapítja meg Hamvas, megjegyezve: aki többet szenvedett, az jobban érti, aki tudatosabb, az mélyebbre lát benne, aki pedig életében tiszta, az közelebb jut hozzá.

A brahmani tudás birtokosainak kasztja, a szellemi kaszt kialakulása a történet egyik rejtélye – jegyzi meg Hamvas –, hiszen minden rejtélyesség ellenére általában pontosan tudjuk, ez a kaszt hol és mikor jelent meg. Van úgy, hogy ismerjük a személyeket, akik köré a kaszt tagjai csoportosultak, de sejtelmünk sincs sem a feltételekről, sem az előzményekről, sem arról a kristályosodási folyamatról, amely néha évek, de legfeljebb egy nemzedék alatt oly egységet teremt, amely ezer évekig sugárzó hatalom, de ha életadó ereje elhal, akkor is örök jelkép marad.

Hamvas felhívja a figyelmet arra is, hogy tudomásunk van arról, hogy a kaszt néha számban elenyésző kisebbség körül alakul, s gyakori az is, hogy a mag egyetlen személy, és a kaszt számban nem növekszik meg, de hatása sugárzó, és nincs ember, akit ne érintene. A szellemi kaszt így is, úgy is kisebbség marad, és nem gyakorol politikai hatalmat, sőt óvakodik attól, hogy „absztrakt útra” lépjen. Kezében a szellemi uralmat tartja, és így rendelkezik olyan tudás fölött, amely az emberben a legmélyebb összetartozás tudatát ébreszti fel.

A brahman nem épít, hanem alapít, mégpedig azzal, hogy a szellemi kasztnak nem kell semmiféle hatalom, sem hírnév, sem vagyon. Ami kell, az ennél több: annak megteremtése, hogy az emberi életrend „a metafizikai főhatalom” jegyében maradjon.

Ehhez a teremtéshez Hamvas szerint a magyar nép számára az ad különleges lehetőséget, hogy ez a nép azon a helyen, ahol él, őt génusz uralma alatt áll. A magyar nép Európában Hamvas szerint a „nyers, geniális erőben a leggazdagabb”, viszont az erők egyensúlyának megteremtése és ezek megnemeseítése is mindig itt volt a legnehezebb, mert az erők, ha hatásuk nem lehet pozitív, negatívvá lesznek, és nem egységet teremtenek, hanem felbomlást.

Hamvas ezzel együtt azt is kifejti, hogy „ha arról volna szó, hogy a szellemi kasztnak abban a népben kell kialakulnia, amely a legutóbbi századok alatt a legtöbbet szenvedett, a népnek kétségtelenül valahol itt, Kelet-Európában kellene lennie, semmi esetre se Nyugaton, ahol a téveszmék seregének uralma miatt az ember még saját szenvedéséhez sem jutott, csak kivételes alakjaiban”.

De ha valaki számba veszi – folytatja Hamvas –, hogy az ember itt szenvedéseiből milyen következtetéseket vont le, azt kell látnia, hogy Kelet-Európában a válságnak egyáltalán nem is ébredtek tudatára. Így támadt az a helyzet, hogy a civilizált népeknél éppen a civilizáció volt az, amely a szellemi kaszt kialakulását megakadályozta, a provinciális Keleten pedig egynéhány embert kivéve Nyugatot mindenki vagy fenntartás nélkül elfogadta, vagy ugyanolyan fenntartás nélkül gyűlölte, de azt sem tudta, miért. Soha nem volt persze történeti pillanat, amikor a szellemi kaszt kiépítésére lehetőség ne nyílt volna – veti fel ugyanakkor Hamvas. Állítása szerint ugyanis a bázis minden időben más volt, de mindig megvolt és megvan és meg is lesz, „az út pedig mindig nehéz és mindig könnyű, mindig végtelenül egyszerű és komoly és szigorú”.

Figyelembe véve mindazt, amit az őt génusz uralma alatt álló magyarságról Hamvas korábban elmondott, persze világosan érezhetjük, hogy a

szellemi irányításra képes kasztnak a megteremtése úgy kelet-európai sorsfeladat nézete szerint, hogy közben kiemelten hozzánk, magyarokhoz is szóló spirituális kihívás.

5. Hagyjuk a forradalmakat, de vívjuk meg a szabadságharcokat. Az európai kihívások ismerete Hamvasnál együtt jár az európai szellemi mérések beható ismeretével, s ettől nyilván a magyarságot is meg akarja óvni. Ezzel ugyanakkor hasonlóan érzékeny kérdéseket bolygat meg, mint amilyeneket a kortárs magyar tradicionalista iskola érint, amikor a Habsburg-ház kultuszának feltétlen tiszteletét vállalja. Ahogy a magyar néplélek számára mulhatatlanul rokonszenves Kossuth vagy Petőfi forradalmi szerepvállalása, ugyanúgy része a magyar emlékezetpolitikának a két szabadságharc és forradalom (1848–49 és 1956) piedesztálra állítása, s bárki, aki akár csak általánosságban is, de a forradalmak ellen szót emel, jó esetben megdöbbenést, rossz esetben indulatos tiltakozást vált ki. Holott bizony Hamvas ezt teszi – a tradicionalista iskola nézeteihez hűen mélységes ellenérzéssel viseltetik a hierarchikus rend megsemmisítésére törekvő osztályharccal szemben.

Elsősorban azért, mert Hamvas szerint a „történetnek” – vagyis a világtörténelemnek – abban a végső szakaszában, amelyben ma is élünk, egyáltalán nem osztályharc folyik. Különösen nem az az osztályharc, amely az igazságos társadalmi rend megteremtését akarja megvalósítani, hanem „a kasztatlanok minden kasztot felőrlő tevékenysége, és ennek célja a társadalomban mindenemű hierarchikus rend megsemmisítése, nemcsak a szocializmus örve alatt egyes népeknél, hanem kivétel nélkül minden világrészen”.

Hamvas szerint a „kasztatlan” oppozícióban áll minden törvényes társadalmi tevékenységgel. A kasztok között lévő határokat lebontja, hogy a jellegtelen tömeget helyzetbe hozza. Hamvas viszont elfogadhatatlannak tartja a hierarchikus rend bármiféle kikezdését, rombolását, s különösen a megsemmisítését, hiszen úgy véli: ha csak egyetlen kaszt is hiányzik, a közösség élete szabálytalan és elkerülhetetlen válságba kerül, mert a közösség egyetlen szervét sem tudja nélkülözni.

„A kasztatlan aktivitás neve, amely a határokat lerombolja és a jellegtelen tömeget realizálja, forradalom” – állapítja meg Hamvas, hozzátéve: mindezt képviselve tudatában van annak is, hogy mindeközben Európában ma minden nép forradalomnak köszöni létét, s ezért a kasztok lerombolása valójában szakadatlanul folyik.

Száma számára ez viszont elfogadhatatlan jelenség, s ennek magyarázatául saját tradicionalista világképének költői, de egyben nagyon is plasztikus képeivel él: mint írja, a forradalom elsősorban azért megbocsáthatatlan felfordulás, mert a puszta létevel feldúlja a szolgáló kaszt számára rendelt Munka, a tápláló kaszt kedvéért nyüzsgő Vásár, a lovagi-kormányzói kaszt számára feladatot nyújtó Gyűlés és a szellemi kaszt jegyében álló Ünnepek törvényességét, hierarchikus rendjét. Mindez a zűrzavar nézete szerint éppen azt a felfordulást teremti meg, amely egyedül „a kasztatlan csőcselék” önmegvalósítására alkalmas.

Nem nehéz elképzelni, hogy a forradalmakra is építő nemzeti önazonosság-tudat számára miért jelentenek kihívást ezek az elvszerű, de nagyon sok konszenzusról tudomást sem vevő gondolatok. A forradalmak általában ugyan

a baloldali értékek hívei számára elsőrangúan fontos társadalmi események, de a nemzet hősieis küzdelmének mítoszát építő, s egyébiránt valóban joggal, hatásosan építő forradalmi események egyike-másika a magyar jobboldal számára is folyamatos hivatkozási alapul, s egyben szellemi jelzőfény gyanánt is szolgál – nem beleértve ebbe természetesen a forradalmiság olyan szörny-szülöttjét, mint a Tanácsköztársaság rémuralmának megágyazó, őszirózsásnak becézett vagy csúfolt forradalmat.

1848 aradi vértanúi, a dicsőséges tavaszi hadjárat eseményei, diadalmasan megvívott csatái viszont valóban mind-mind elengedhetetlenül fontosak a magyar nemzettudat számára, ahogyan az 1956-os nemzeti felkelés is része a szabadságszerető magyar nép mítoszának világszerte.

Ez azzal együtt is igaz, hogy a történelmi mítoszaink léte nem zárja ki, hogy máig ki-ki állást foglalhasson a haza és a haladás kérdéseiben olykor megosztóan, de mindig karakteresen politizáló nagyjaink ellen vagy mellett. Mindenki képes lenne sorolni a már-már szimbolikus dilemmákat. Széchenyi vagy Kossuth? Petőfi vagy Arany? Kossuth vagy Görgey? Károlyi vagy Horthy? Jászi Oszkár vagy Németh László? Nagy Imre vagy Mansfeld Péter?

Ehhez képest Hamvasnál nem így festenek a dilemmák: nála minden, ami forradalmi attitűdöt képvisel, eredendően csakis veszélyes és ellenséges felforgatásnak minősül.

Aki mélyen rokonszenvezik a tradicionalista filozófiával, annak ez a megközelítés semmilyen szempontból nem idegen. Ismerhetjük Evola téziseit a lázadásról, csak éppen nem valamiféle forradalomról, hanem éppen a modern világ elleni lázadásról (*Rivolto contro il mondo moderno*), vagy akár René Guénon nézeteit a modern világ válságáról (*La Crise du Monde moderne*). Ezek a válságjelentések mind-mind az internacionalista forradalmi felforgatást tartják az ősi rendet kikezdő nemtelen, csakis a rombolásra alkalmas indulatnak.

Amennyire nehéz magyar szempontból, a magyar emlékezetpolitika kialakult gondolatköreibe helyezkedve, 1848 és 1956 mítoszait a magunkénak érezve megérteni és elfogadni Hamvas a forradalmak kártékonyságáról megalkotott elvszerű, de teljességgel szokatlan nézeteit, ugyanannyira könnyű lehet egy különbségtételt megalkotni, s annak értelmében mégis frissen, elfogulatlanul, újra fontolóra venni Hamvas tradicionalista gondolatait.

A magyar történelemtudomány mindkét nagy forradalmunkról egyformán szól: mind 1848-ról, mind 1956-ról egy mára már szépen kikristályosodott szókapcsolattal emlékezik meg, s mindkettőt forradalomnak és szabadságharcnak nevezi.

S ha már itt tartunk, ezzel a distinkcióval operálva könnyebb lehet Hamvas gondolataival megbarátkoznunk – akár úgy is, hogy mindeközben jobboldaliként továbbra is kiállunk nemzeti identitásunk két szemléletformáló erejű történelmi eseményének jelentősége mellett.

Ha tehát nem akarjuk hagyni, hogy például 1848 és 1956 mítoszát romboló kijelentéseknek érezzük Hamvas egyáltalán nem konkrét, hanem általánosságban előadott forradalomellenes tételeit, de mindeközben nem akarjuk kivonni magunkat Hamvas gondolatainak hatása alól sem, akkor egyszerűen csak használnunk kell ugyanazt a különbségtételt, amit a magyar történészek is használnak. Forradalomként, s egyszersmind szabadságharcként kell tekin-

tenünk erre a két nagyszerű, a hazafias érzéseinket bármikor felkorbácsoló felkelésre. S ha így teszünk, már csak az a dolgunk, hogy Hamvas megértésének szándékától vezettetve a magunk részéről ezekben az eseménysorozatokban elsősorban a szabadságharcos mozzanatokat érdemesítsük kiemelt figyelemre.

A magyar nemzet és egyben a magyar nemzetkarakter lényegét ugyanis evidens módon fejezi ki az a fajta, a szabadságért küzdő vitézség – tekinthetjük ezt akár szabadságharcos attitűdnek is –, amelyről egyébiránt maga Hamvas is elismerően nyilatkozik, igaz, ő a maga költői szimbolikája szerint ezt a hagyományos magyar vitéztséget a kertélet idilljének védelmében felkerekedő dühös és elszánt hadviselésnek tulajdonítja. De ami itt lényeges: ezek nélkül a tette és harcra kész magyar tulajdonságok nélkül maga sem tudná a magyar nemzet eszményét elképzelni.

S nagyon fontos megemlíteni, hogy Hamvas nemcsak úgy általában nyilatkozik a szabadságharcos magyar attitűd érdemeiről, hanem az általa is megélt, átélt 1956 mítoszát ő maga is különösen nagyra tartja, mi több, a nemzet felkelését, a szabadságért vívott küzdelmét sorsfordító és szemléletformáló erejű vállalkozásnak gondolja. Olyannyira, hogy egyik egyszerre szigorú és szomorú írásában (*Patmosz – Interview*) az egész magyar szellemi elitet is válaszút elé állítja: annak eldöntésére hívja fel, hogy lehet-e bármit is tenni 1956 után a magyar szellem képviselőiben anélkül, hogy aki ezt teszi, ne vonja magára a vádat, hogy ezzel 1956 örökségét árulja el az „érvényesülés és a pénz” érdekében.

„Évek óta azon gondolkodom, ha még valaha a történetben az igazság szóhoz fog jutni, mit fognak mondani arról az időről, ami ezerkilencszázötvenhatot követte, azokról az emberekről, akik zenét komponáltak, és képeket állítottak ki, és színpadon játszottak, jóízűen ettek és ittak, ahelyett, hogy fogukat csikorgatták volna. Nem írni több, mint írni. Ahelyett, hogy elvonultak volna kapálni és fát vágni, édes volt nekik az érvényesülés és a pénz” – írja Hamvas, mit sem engedve abból, hogy a hitelesség 1956 után számára csakis azt jelentheti, hogy a nemzetnek gyászt kell viselnie, s nem szabad úgy tennie, különösen és ráadásul a szellem embereinek nem szabad úgy tennie, mintha mi sem történt volna.

Lehet ugyan ezt az álláspontot valamiféle túlzott szigor kinyilvánításának is értelmezni, s lehet felhozni más, szellemi értelemben hasonlóan érvényes példákat mások – a sorsukat másképpen vállaló, de – árulásnak nehezen nevezhető kitartására. Tárgyunk szempontjából mindazonáltal ez most nem lényeges: ebben a megalkuvást nem ismerően egyenes kiállásban elsősorban ugyanis azt kell észrevennünk, hogy Hamvas revolúcióellenes tradicionalizmusa nem zárja ki a nemzet felemelkedéséért vívott bármely szabadságharc nagyságának elismerését – legyen szó az igazi királyaink által vezetett háborúkról, s legyen szó az 1956-ban az orosz tankokra hajított Molotov-koktélokról.

Amikor tehát Hamvas a magyar nemzet előtt álló sorsfeladatok útjáról s a nemzet megerősítéséhez a saját magunk öt génuszát segítségül hívó szellemi felemelkedésről azt mondja, hogy „az út pedig mindig nehéz és mindig könnyű, mindig végtelenül egyszerű és komoly és szigorú”, akkor csak annyit kell elfogadnunk, hogy ő ezt az utat soha, de soha nem tekinti, mert nem tekintheti a forradalom útjának. Legfeljebb csupán szabadságharcnak. A felforgatott kertjeink békéjének visszahódítására kész vitéz elszántságnak.

Ennek az az oka, hogy a magyar nemzet felemelkedését s a magyar sorsfeladatok vállalását ő mindvégig a hagyomány őrzése mellett kiteljesedő szellemi útnak, s egyben a magyarság „nyers, geniális erőben a leggazdagabb” képességei kibontakoztatásának tekinti. A hagyomány, egy ősi hierarchikus rend őrzése pedig érthetően nem férhet össze a múltat végképp eltörölni kívánó kommunista-internacionalista rémálommal. Hiszen a múltat nemhogy nem kell, hanem nem is szabad eltörölni: éppenséggel annak, pontosan annak az értékeiből merítve kell a nemzetet, s benne a saját sorsunkat kiteljesíteni.

Hamvas tehát a nyers, „geniális erő” gazdag kibontakozását várja nemzetétől, egy olyan, a magyar szerves kultúra alapjain szerves fejlődéssel kibomló kibontakozást, amely nem sérti a magyarságnak azt a bonyolult nemzetegységét, amely az öt génusz összetettségével a Kelet és a Nyugat között bennünk vibráló feszültséget hivatott feloldani. S olyan kibontakozást, amely nem sérti a szellemi kaszt jegyében álló Ünnepek törvényességét, hierarchikus rendjét.

Megismétlem *A bor filozófiája* egyik szépséges tételmondatát, amelyből kiindulva Hamvas Béla magyarságvíziójának ismertetését elkezdtem.

„Itt maradok” – írja tehát Hamvas leginkább a szívéből szóló könyveinek egyikében, s abban is emblematikus jelentőséggel fogalmazva.

Ezt a mondatot Hamvas a kertéletek idilljére rátaláló emberrel együtt érezve, együtt gondolkodva fogalmazza meg.

De rácsodálkozhatunk erre a csodálatos mondatra úgy is, hogy ezzel a passzussal Hamvas köztünk maradását, magyarságának mindig is evidens, de sokak számára ismeretlen vállalását üdvözzöljük.

Elfogadva a gondolatai közül egyre csak kisugárzó egyfelől egyetemes, másfelől azonban karakteresen magyaros világlátást és vágyképet. Azt, hogy védjük meg a kertjeinket. Hogy ezzel akadályozzuk meg, hogy felforgassák a kertjeinket.

Kívánom, hogy ebben azok se érezzék akadályoztatva magukat, akik eddig bizonyos előítéletektől vezettetve Hamvasra nem annyira a magyar, hanem inkább az egyetemes szellem kulturális képviselőjeként tekintettek.

Azt hiszem, nekik sincs miért tartózkodniuk viszont attól, hogy feltépjék maguk körül a világot, hogy tisztán lássanak.

Való igaz persze, hogy Hamvas szerint a felvillanó szem az igazi magyar királyok a beavatottakat megillető tudásának tanúságtétele.

De ezzel a ragyogással nekünk sem kellene talán szegényebbnek lennünk.

Fogarasi Sándor

A magyarság kórrajza

Szaktudományos kiegészítések Az öt géniuszhoz

Hamvas Béla *Az öt géniusz* című írása először 1985-ben jelent meg Bernben (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern).

A mű keletkezési körülményei regényesek, valószínűleg az 1940-es évek elején írta nagy részét, de a munka elégett a második világháború alatt. Ezt követően a szerző fejből próbálta rekonstruálni, de a kommunizmus alatt nem jelenhetett meg Magyarországon.

Nyilván több „kizáró oka” is volt a hazai kiadatlanságnak: az író szellemisége, a mű transzcendens megközelítésmódja, illetve a történelmi Magyarország mint egység vizsgálata.

Létrejöttében az akkor még osztálytársadalmi kérdést jelentő trianoni rendezés, illetve az akkor érvényben lévő határrevíziók játszhattak szerepet. A nosztalgia, illetve a nemzeti önigazolás helyett azonban kimerítő, elvont elemzést adja a történelmi Magyarország széthullását előidéző belső okoknak, gyakorlatilag a Kárpát-medencei megtelepedéstől kezdve.

A mű lényegében filozófiai szemléletű átfogó jellemzés a történelmi Magyarország társadalmáról, mely horizontálisan (területileg), vertikálisan (társadalmi szempontból), illetve történelmi dimenziókban is vizsgálja a magyarság életkereteit, berendezkedését. Összehasonlítja más társadalmakkal, elsősorban a klasszikus keleti (India, Kína) magaskultúrákkal, illetve a Nyugattal.¹

Munkamódszere alapos és logikus.

A *horizontális* jellemzés, azaz a „génusz”-ok felvázolása a mű első bő harmadát öleli fel. A latin *genius* szó a „gignere”: „nemzeni, szülni” igéből származik, eredeti etimológiai jelentése a férfi szexuális nemzőképességére utal. Jelen esetben a tájban immanensen rejlő, a természeti és az emberi tényezők által együtt létrehozott alkotóerőt, belső szellemet jelent.

Egy táj dinamikáját természetföldrajzi szempontból az éghajlat-alapközet(talaj)-növényzet egymásra gyakorolt kölcsönhatása határozza meg. Társadalomföldrajzi tényezők is alakítanak azonban egy területet, elsősorban az ott élő népesség. A kettő, tehát a természeti adottságok és az ember tevékenysége (társadalmi tényezők) együtt adja meg a táj karakterét.

Hamvas szerint ezek a természeti és emberi tényezők egy magasabb rendű tényezővé, energiává egyesülnek az adott tájban.

Fentiek alapján az író öt tájegységet különböztet meg Magyarországon.

Hamvas Béla az embert mint önálló elemet vizsgálja ebben a komplexumban, milyen karaktereket kölcsönzött neki a táj, illetve milyen a társadalom

¹ A mű tárgya tehát a szó szoros, politikai értelmében keletkezésekor, megírásakor már nem létezett, hiszen a történelmi Magyarország 1920-ban megszűnt.

viszonya a természethez, hogyan hat rá vissza. Munkamódszere filozófiai szempontból tudományosan azért is indokolt, mert a magyarság és a vele élő népek generációk hosszú sora óta él a Kárpát-medencében, tehát ennek a kölcsönhatásnak² volt ideje végbemenni.

Az öt génusznak megfelelően öt tájat különböztet meg:³ Délnyugat (életöröm), Nyugat (kultiváltság és szociális egyensúly), Észak (természettközeliség, érzékenység), Alföld–Kelet (ideiglenesség, szabadságvágy), Erdély (szövevényes gazdagság). Ezek többnyire nem esnek egybe a természeti, tájföldrajzi besorolással, kivéve Északot, mely tulajdonképpen a Felvidéket fedi le. Észak és Délnyugat egyértelműen természetföldrajzi, Nyugat és az Alföld inkább már társadalomföldrajzi, Erdély egyértelműen utóbbi alapján lett kijelölve. Hamvas Béla szerint mindegyik egy-egy etnikumhoz köthető, vend, német, szlovák, román, magyar népekhez.⁴

Minden tájnak széles kisugárzási területe van, illetve mozaikszerűen is egymásba ékelődnek. Ezek külön kérdéskört alkotnak.

A délnyugati tájat egyértelműen klimatológiai alapon különíthetjük el: miután minden oldalról hegyek veszik körül, felhőoszlató, leszálló légmozgások uralkodnak itt, derűtségét a nagy méretű vízfelület is fokozza, ezért hasonlít a mediterrán területekhez, Athénhoz és Rómához.⁵

Észak bükkerdő-klimája, a montán és szubmontán bükkösök területe elsősorban a Felvidékkel, azaz az Északi- és Északkeleti-Kárpátok határvonalával egyezik, a szlovákság (1910-es) településterületével. Szigetként megjelenik azonban a délebbi hegyvonulatokon is. Legjellemzőbb klimatológiai paramétere a hideg január.

Észak és nyugat határait kijelölhetjük az évi középhőmérséklettel is, de ez nyugaton a hűvös nyárból, északon a hideg télből adódik.⁶

Nyugat esetében a klíma és a dombvidéki táj mellett a német etnikum jeleníti az azonosságot, mely a nyugati kultúrát közvetítette.

Az Alföld esetében a legnehezebb földrajzi kritériumokat találunk. A síksági táj ugyanis nem egyforma még a Nagy- és Kisalföldön belül sem, nemhogy a két, egymástól elválasztott nagytájon. Mindenesetre a síkvidéki adottságok hasonló irányban fejleszthették az ott élő embereket. Ennél a tájnál az a probléma is felmerül, hogy lakossága egyáltalán nem olyan jellemző, mint az

² A táj hatásának az emberre.

³ Természettudományi szempontból ok és okozat fordított: az ötféle tájtypus hozta létre az öt génuszt. Filozófiai megközelítésben a szemlélet ellentétes: alapvetően a táj alakította az embert. (1. számú melléklet.)

⁴ A kétféle megközelítés, illetve megállapítás természetesen nem zárja ki egymást, hiszen minden népnek megvannak a maga optimális, illetve még tolerálható földrajzi körülményei. Ezen kívül a tájak földrajzi szempontból történő egzakt meghatározását nagyon megnehezíti, hogy a Kárpát-medencére nagyon régen készült átfogó éghajlati atlasz (Dr. Kakas József: Magyarország Éghajlati Atlasza, 1967), mely alig fellelhető, illetve a hozzáférhető, új Magyarország Éghajlati Atlasza (OMSZ 2000) nagyon adatszegény.

⁵ 1. számú melléklet: látható a környezetnél lényegesen magasabb évi napfénytartam.

⁶ 2. számú melléklet: az évi középhőmérséklet. A 9,5°C-os izotermavonal jelöli ki mindkét terület határát, de szemmel láthatóan jól elkülönülnek.

előbbi területeknél, a magyarság mellett ugyanis nagy tömbökben élnek más nemzetek is.

Erdély géniusz-határa ugyanakkor nagyjából egybevág a románság Kárpát-medencei elterjedésével.

A jellemzések alapján különböző szempontok alapján minősíthetjük az egyes tájakat, illetve lakóikat.

Hangulat, életérzés szempontjából mindenképpen délnyugat a legvonzóbb hely, délszaki derűjével, ezt követi nyugat humanizált világa és észak eredetisége, romlatlansága. Az Alföld goromba, konfliktusokkal terhelt légköre és Erdély intrikus, merev társadalma inkább negatívnak nevezhető. Tehát ebből a szempontból az egykori ország északnyugat–délkelet irányban „lejtett”.

A természethez való viszony északon adottság, egymás mellett élés, délnyugaton és nyugaton a természeti adottságok kibontakoztatása mindkét fél öröme (természetesen más-más körülmények mellett). Az Alföldön ez a viszony alig létezik, a szálláshely ideiglenessége miatt. Erdélyben a perspektíva az udvarház kapujáig terjed, tehát a „természet” nem tartozik bele. Megállapíthatjuk tehát, hogy az előbbi eloszlás itt is megfigyelhető, ha nem is olyan mértékben.

A közösség, a humánus szempontjából szintén ez az eloszlás rajzolódik ki. Nyugat humánus, szolidáris világa, észak összefűző, pletykáló falvai, délnyugat magasabb rendű örömeivel szemben az Alföld ideiglenességben és állandó küzdelemben élő, szélsőségesen individualista, részvétlen társadalma, illetve Erdély bizánci stílusú intrikái, kétszínűsége állnak. (Utóbbi esetben már nem is lehet társadalomról beszélni.)

Gazdasági produktivitás szempontjából szintén az előbbi tendenciák rajzolódnak ki: az Alföldet és Erdélyt stagnáló, tényleges gazdaság nélküli területnek tekinti.

Fentiekből megállapítható, hogy a történelmi Magyarország nagy része már akkor sem tartozott az ideális körülmények és feltételek között élő, produktív társadalmak közé. Mély területi törésvonalak voltak megfigyelhetőek már a politikai egység korában is, melyek nagyjából éppen a trianoni határokat jelölik ki.⁷

A géniuszok kisugárzási területei, illetve ezek interferenciái ugyanakkor hallatlanul sokszínűvé, mozaikszerűen gazdaggá tették a történelmi Magyarországot. A szerző szerint minden városban legalább háromféle szellemiség keveredik, teljesen kiszámíthatatlan módon és arányban.⁸ A mozaikszerűséget boraink mutatják leginkább. Az ötféle hatás szerinte a magyar étkezési kultúrában, ételrendben ötvöződött.

Az öt géniusz egyszersmind öt olyan objektív pszichológiai archetípus, mely a magyarság tudatalattijában létezik. A magyarság feladata Hamvas szerint ezek harmóniája, kibontakoztatása lenne, mely azért nehezebb a többi európai nemzetnél, mert azoknál legfeljebb három ilyet kell egyensúlyba hozni.

Az író szerint ez nem sikerült *történelmünk* folyamán, ennek is köszönhető a 16. századtól már zuhanásba, szétesésbe torkolló hanyatlás.

⁷ 4. számú melléklet.

⁸ Hamvas szerint az említett öt géniuszon kívül Európában csak három másik van.

Gazdaság- és politikai történeti szempontból ezt úgy fejezhetjük ki, hogy túl sok centrifugális erő hatott a Kárpát-medencei magyar államra, mely idővel már nem tudott ezeknek ellenállni, meghaladták a centripetális (integráló) erőket, és a középkori magyar állam szétesett.

Hamvas erre a folyamatra egy belső, pszichológiai jellegű magyarázattal szolgál. Szerinte a magyarság nomád népként csonka társadalmat alkotott és nem rendelkezett tudós szellemi kaszttal. Az ország belső vezető ereje a fegyveresek voltak, akik viszont rosszul döntöttek, már akkor is, amikor a nyugati kereszténységet vették fel.⁹ A nyugati keresztény egyház intézményeinek megjelenése mint szellemi irányító, szerinte végig idegen volt a nemzettől. Egyrészt a nemzet utasította el, másrészt nem szellemi vezető, hanem elnyomó szerepet játszott.¹⁰ A hazai fegyveres vezető réteg nyugatellenessége szivárgott le a társadalom mélyebb rétegeibe, mélyen áthatva azt.¹¹

Szerinte az így kialakult, illetve prolongált „lefejezett társadalom”¹² a történelem játékszereként sodródott egyre nehezebb helyzetekbe. A nem létező fej nem tudta integrálni a társadalmat, és nem tudta integrálni a magyarságot jellemző öt archetípust sem.¹³ Ennek következtében a génuszok démonokká váltak, önmaguk ellentétébe fordultak, pusztító erőt képviselve mérgezik az emberek gondolkodását, tulajdonképpen pszichés beteggé téve őket, illetve az egész társadalmat.¹⁴

Különösen pusztító a magyarságot meghatározó keleti génusz szembenállása a Nyugattal.¹⁵ Ez egyúttal regionálisan is megbontja a Kárpát-medencét, mégpedig a fent már vázolt módon: észak, nyugat, délnyugat – Alföld – Erdély hármas tagozódással. (A trianoni határok nagyjából tehát lényegében már évszázadokkal korábban kialakultak.¹⁶ A keleti-nomád szellem kísérletet sem tett ugyan a két csúcscivilizációhoz tartozó területek integrálására, de ez eleve lehetetlen is volt.)

A szellemi kaszt megteremtésére a 18. századtól tett kísérleteket Hamvas elhibázottaknak tartja.¹⁷ Ezek során a reális, figyelő építkezés helyett a mítoszok teremtése és a hatalomvágy, a politika került előtérbe. A felvilágosodást látja egyedül pozitív kezdeményezésnek, melynek energiáit a reformkor nyelte

⁹ A szerző szerint azért, mert a bizánci orientáció esetében kifejlődött volna a szellemi irányító rétegünk: 69. o. Ez a kitétel erősen vitatható, a bizánci despotizmus hírhedt volta miatt.

¹⁰ 69. o. Ezt is meg lehet kérdőjelezni, Bakócz Tamás, Pázmány Péter, Prohászka Ottokár, Mindszenty József példáján. Bár a kivétel erősítheti is a szabályt.

¹¹ Különösen igaz volt ez a magyarságot jellemző keleti génuszra, ahol a nyugatellenességnek „zsigeri” okai is voltak.

¹² 69. o.

¹³ Hamvas az utóbbit tartja fontosabbnak: 76. o.

¹⁴ 77. o.

¹⁵ 88. o.

¹⁶ 3. számú melléklet: a génuszok elterjedése és a trianoni határok.

¹⁷ 79. o. Idetartozik a szerző szerint a felvilágosodás, 1848, a kiegyezés utáni időszak és a Horthy-korszak is.

el, alakította át pusztító erőkké.¹⁸ A bukásban nagy szerepe volt a depravált nemesi kasztnak, mely már csak ksatrijajellegénél fogva sem tölthette be társadalmi vezető szerepét.

A kiegyezést követően viszont a szerző szerint a katona-lovag kaszt megszűnése is bekövetkezett, „cigányzene” mellett.¹⁹ Szintén ekkor jelent meg Erdély mint eszménykép a magyar közéletben, egy olyan ideált állítva a társadalom és a gondolkodók elé, mely szellemében eleve idegen volt a többségtől, ráadásul történelmi szerepét már régen betöltötte, és az integráció helyett a dezintegrációt képviselte.²⁰

A magyar társadalom *vertikális* bemutatása, illetve ennek elhelyezése az európai és világtendenciában még inkább a hanyatlás képét mutatja, ezt a szerző ki is mondja.

A magyarságban a mindennapokban sincsen kohézió, aszociális közösségként funkcionál, ember embernek ellensége, és minden lehetséges eszközt igénybe véve, akár a külső megszálló hatalomra támaszkodva is próbálja lehetséges vetélytársait kiiktatni.²¹

A kozmikus dolgok irányába való éberség csökken, a szeretetlenség társadalma valósul meg.

Hamvas a társadalmi egyensúlyt súlyosan megbomlottnak látja, ennek jelének tartja, hogy a kereskedőréteg jóléte a többi rovására valósul meg. Szerinte a klasszikus négy társadalmi osztály felőrlődése ment/megy végbe, ami a forradalmak és ellenforradalmak utáni Európa többi országához hasonlóan előrehaladott állapotban van. Alapvetően károsnak tartja a nacionalizmust, mert a felülről jövő kohézió, az univerzális állam helyett alulról jövő közösségképző erőt, valójában mikroszocialitást, megbontó tényezőt jelent.²²

A társadalmat látszólag kormányzó lovagi kaszt a múlt század elején gyakorlatilag már csak külsőségeiben létezik, ezt mutatja az erőszakolt nyugatgyűlölet, illetve turanizmus, melyek egyformán károsak.²³ A nemesi-lovagi kaszt a háborúk végére gyakorlatilag megsemmisült.²⁴

¹⁸ 80. o.

¹⁹ 87. o. A cigányzene szerinte cinikus keretet adott ennek a pusztulásnak, ráadásul elfoglalta a nép és a népzene közötti helyet.

²⁰ Erdély már a középkorban is problémás területe volt a magyar államnak, nemcsak párhuzamos társadalmal, hanem az ottani magyar nemesség szeparatizmusa miatt is. Különösen igaz ez a kitétel a leginkább reflektorfénybe állított székelységre, mely gyakorlatilag már a középkor óta eltűnt a történelem színpadáról: katonai jelentősége megszűnt, gazdasági ereje sosem volt. Az újkortól kezdve a mindenkori államhatalommal szembeni küzdelem vált tradícióvá, tehát az integráció helyett a partikularizmus.

²¹ 75. o.

²² Gondoljunk bele: a Szent Korona Magyarországa helyett tucatnyi népcsoport közösségeit, melyekből egyik sem alkotott abszolút többséget. Ezen kívül a társadalmi kohézió felbomlásának okát adja egy még korábbi, Kr. e. 600 óta tartó jelenség is, melynek során a közösség helyett a személyiség került előtérbe az üdvösség keresésében. Tehát az alón uralkodó erői is ebben az irányban hatnak Hamvas szerint.

²³ 92. o.

²⁴ 98. o. Tehát az organikus társadalom négy osztályából kettő van már csak jelen.

A korábbi közösségen kívül két idegen test jelent meg, a felfelé (új elit) és a lefelé (mob – proletariátus) kítaszítottak, melyek létezésükkel felgyorsítják a fennmaradt rend pusztulását.²⁵

A köznyelv és a szellemi nyelv közötti távolság folyamatosan növekszik, a köznép egyre inkább lesüllyed.²⁶

A hagyományos király-nép kétpólusú formáció, mely nemzetet teremtett, abban a korban már csak díszletként létezett. (Az alkotmányos monarchia vagy a köztársaság lényegében megbénította vagy egyenesen megszüntette a király személyét, illetve funkcióit.) A népet összetartó „sensus communis” már a múlté, a nép egyre inkább tömeg.

Hasonló felhígulás és zűrzavar figyelhető meg az alapvető fogalmak terén: génusz, állam, társadalom, kultúra, civilizáció egyaránt kicsúsztak eredeti helyükről, részben egymás helyére kerültek, és részben ez okozza az új államok problémáját.²⁷

A magyarságot már csak az érdek tartja össze, ami viszont a leggyengébb összetartó erő.²⁸

A munka tehát egy sikerületlen filozófiai-lélektani szintézis történetét, a magyarság mint közösség folyamatos hanyatlását mutatja be, több perspektívából és dimenzióból, részletes aktuális kórrajzzal. Hamvas szerint a bajok gyökere nomád eredetünkig és a honfoglalásig nyúlik vissza, egy öngerjesztő lepusztulási folyamat zajlik azóta, melyet a történelmi körülmények mellett a hamis idolkok is felerősítenek.

Érdekes kérdés, hogy mi lett volna, ha egyben marad a történelmi Magyarország- és a génuszok nemcsak a magyar konyhában egyesültek volna, hanem esetleg egy sajátságos új fúziót alkotnak. Hamvas szerint a változatos táj, a génuszok sokfélesége, illetve határterületei magaskultúrának, illetve magas szintű spiritualitásnak a bölcsői.²⁹ Minden nemzet, ahogyan minden ember, választott helyre születik, feladattal, melyet esetünkben nem sikerült megoldani.

A történelmi Magyarország az 1900-as évekre minden szempontból elaggott, hanyatló képződmény volt. Pusztulása az európai-keresztény világ általános felbomlásának volt része. A szerző végigvezeti a belső meghasonlás és úttévesztés, a társadalmi csoportok felbomlása, eltűnése, a regionális párhuzamok kialakulása, illetve az egyre súlyosabb külső helyzet párhuzamosan haladó, egymást gerjesztő folyamatát. A munka alapján Trianon nem egy történelmi csapás, hanem egy évszázadok óta tartó folyamat, a dezintegráció és a leépülés újabb, minőségileg más állomása volt.

Hamvas Béla szemléletmódjával lehet vitatkozni, mindenesetre olyan jelenségeket tudott ezzel a szaktudományok feletti módszerrel meghatározni, melyek valóban léteztek, illetve léteznek, de szaktudományos szemszögből akkor

²⁵ Mindkettőt „csandalá”-nak, azaz kítaszítottak nevezi az író: 105. o.

²⁶ 94. o.

²⁷ 80. o. Elég éles aktuálpolitikai megjegyzést tesz Hamvas, mikor bírálja a környező népekkel való szembenállást.

²⁸ 98. o.

²⁹ 57. o.

még nem magyarázták meg, mert a különböző tudományágak nem működtek együtt. Munkája a jelenkornak elsősorban azért lehet érdekes, mert éppen ennek a szemléletnek a helytállóságát bizonyítja.³⁰ Lenyűgöző a szerző szakmai apparátusa a természettudományok terén is.³¹

Hamvas Béla egy optimistának tűnő megállapítást tesz, mely szerint soha nem volt olyan történelmi pillanat, amikor a szellemi kaszt kiépítésére lehetőség ne nyílt volna.³² A megoldás szerinte a szellemi elit teokratikus, univerzális állama.³³ Tehát a nemzeti határok megszűnése, egyáltalán minden osztály, réteg, nemzetiség egyesítése egy közös, transzcendens cél mentén, ez pedig az örök élet felé haladás.³⁴

Kérdés, hogy ez a mű megírásakor vagy akár napjainkban mennyire volt lehetséges. A szellemi léthez szükséges életmód, az elvonultság, inaktivitás a modern világ számára elfogadhatatlan, tolerálhatatlan dolgok.³⁵ A szerző a szellemi elit kialakulására a legnagyobb esélyt Oroszországban látja.³⁶ A válság megoldásától a legmesszebb viszont éppen a magyarok vannak az író szerint, mert még a probléma felismeréséig sem jutottak el, szemben Európa nyugati területeivel.

A Kárpát-medencei magyarság immanens területi tagoltsága az egyik legfontosabb tanulsága e műnek, mely politikai határoktól függetlenül fennállt. Ezért igényel nagyon nagy hozzáértést és jó szándékot minden nemzetegyesítési kísérlet: a munka tanulságai alapján nem csupán politikai határokról van szó. Érdekes kutatási téma lenne a génuszok kiterjedése esetleges változásainak feltérképezése, illetve a génuszok jellegének esetleges belső változása, hiszen a mű megírása óta hetven év telt el, a korábbiaktól lényegesen eltérő körülmények között.³⁷

Az *öt génusz* című mű a magyarság alapvető kórképét, sikertelenségének történetét vázolja fel a keletkezés időpontjáig, tragédiáinak magas szintű, elvonatkoztatott magyarázatával. Önsajnálatnak nyoma sincsen benne, orvosi szinten tárgyilagos. A jövő feladata lenne hasonló mai diagnózis felvázolása, és főleg a gyógykezelés megkezdése. Sajnos esélyeink erre a mű megírása óta romlottak, de a reményt sosem szabad feladni.

³⁰ Klasszikus-antik-skolasztikus gondolkodásmódja a transzcendens, illetve a szaktudományok kettészakadása előtti kort idézi. Utóbbiak közös tudományban való újraegyesítésére olyan elmék tettek kísérletet, mint például Prohászka Ottokár.

Kísérleteiket az adott korok hatalmi mechanizmusai megakadályozták, de a gátló törekvések ellenére lassan a múlté lesz a 20. századi szakbarbárság, mely szerint csak az létezhet, amit képletekkel le tudunk írni, a többi csak babona.

³¹ Gyakorlatilag az összes, akkori klasszikust idézi a természetföldrajzban, klimatológiában.

³² 99. o.

³³ 102. o.

³⁴ 104. o.

³⁵ 101. o.

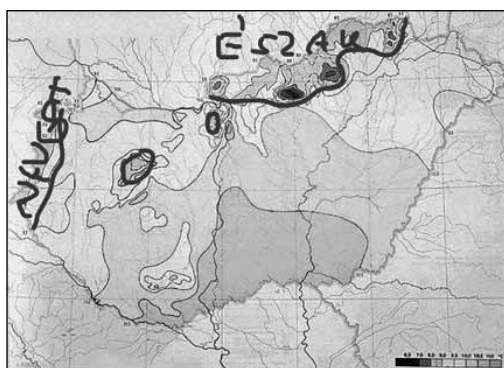
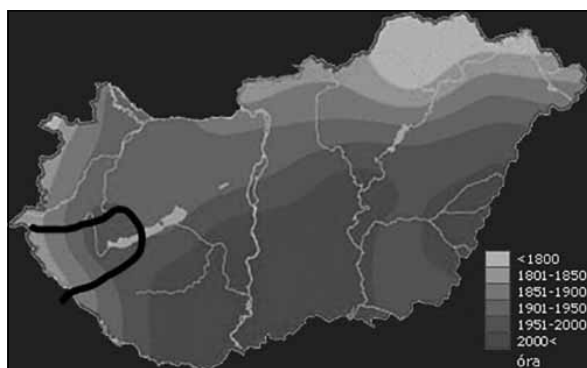
³⁶ 111. o. Ez azért is érdekes, mert a leginkább ateista, materialista rendszer akkor éppen itt regnált, a sztálini Szovjetunió.

³⁷ Gondoljunk a megváltozott határookra, ezeknek a kommunikációra gyakorolt hatására.

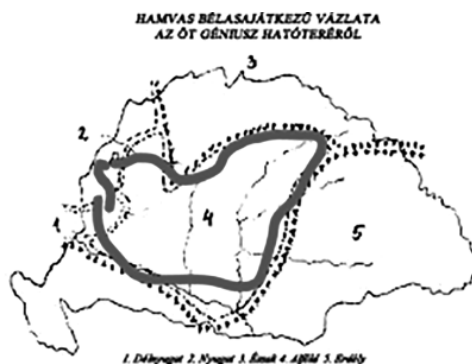
1. számú melléklet

2. számú melléklet

3. számú melléklet

4. számú melléklet

Isztray Botond

Bizonyos tekintetben ötven év

1.

Ez még mind semmi.

Mao Ce-tung elfoglalta Kínát, a koreai háború kitört, két évvel később a békét megkötötték, Sztálin meghalt, Beriját kivégezték, a Szuzei-csatornától az angolokat elűzték, Tibetet lerohanták és a nép felét kiirtották, Hammarskjöld főtitkárt repülőgépeével lelőtték, Kína megtámadta Indiát, a kubai forradalom kitört, az afrikai népek önállóvá lettek, Kennedy elnököt meggyilkolták, Algír független köztársaság lett. Akármelyiket el lehet hagyni, és hozzátenni Kongót vagy az úrhajót, mindenki ott van, ahol van.

Később a valóság utolsó nyoma is eltűnt, csak a történet maradt meg.

És ez még mind semmi: a vakító mediterrán napsütésben a rakpart kövén fekszik egy embernek tűnő lény. Ő Mirabel. Összehányta és összepisálta magát. Eme idilli pillanat igen alkalmas, hogy a két világcsavargó összetalálkozzon és emlékezzen a múltra. Visszaemlékeznek a Csincsajantanban eltöltött szép napokra, azon belül is ama jeles, világtörténelmi pillanatra, amikor a huszonegyes barakk leégett. Csak úgy, vagy felgyújtották? De van-e olyan egyszerű lélek, aki nincs tisztában a huszonegyes pusztulásának jelentőségével? Ekörül forog minden. Elkezdődött a lopás, rablás, hazudozás, kifosztás, s mindenekfölött a Vizsgálat, mindenféle eljárások ideje. Mindenki bemártott mindenkit, s bizony senki se az, aminek látszik. Na de Mirabel! Ő ül és szónokol e szegényes karnevál közepén. Ő a zseniális transzgresszív teológus, örült pojáca, szabad világcsavargó. Emlékeznek az ő szavaira. Számos tirádájának némelyikére.

Ez a valami nem valami, hanem semmi. Kiterjedés nélküli semmi és üresség. Ez a nincs. A nehézség azonban nem ez, hanem a következő: itt van ez a nehéz, tömör és kemény realitás, ami a világ, ami bennünket megvéd és betakar és jóízű, amiben olyan elégedettek vagyunk, és mindez bármilyen szilárd és biztos, e mellett a nem létező üresség mellett egyszerűen nem számít. Miért? Mert mindaz, ami életünkben lényeges, az ez a nulla. Ebből a nullából merítünk erőt olyan fogalmakhoz, mint igazság és erkölcs és tisztesség és lélek és szellem és Isten és morál és nemesség és becsület és értelem. Mindahhoz, ami nem található sehol. Ami nem úgy látszik, mintha nem lenne, hanem ténylegesen nincs. Ez az, ami határtalanul hatalmasabb, mint a materiális világegyetem. Elismerem, hogy a dolog így nemcsak paradox. Ez, kérem szépen, nonszensz. Képzelje el, itt a megfogható és látható biztos anyagság kellős közepén az ember egyszerre csak fölfedezi, hogy ennél a megfoghatatlan *nincs* mennyivel több. Sőt. Aki nem akar felborulni, az önmagát a nincsre helyezi. Az a gyanúm, hogy ezeknek az ökonomistáknak, akik az anyagi világot az egyetlen realitásnak tartják, igazuk van, tényleg az egyetlen. De biztos vagyok abban, hogy a dolog itt ezzel az anyagi világgal, svindli. Rendkívül keserves svindli.

Mert a koszt és a kvártély ezen a nem létező semmin megbukik. Otthonom nem itt van, hanem a kiterjedés nélküli ürességben.

Nos, Mirabel valóban fölöttébb sokat beszél, s mi másról is, ez a nőfaló, mint e világ szépségéről, Csincsajantan szépeiről, a nőkről. Mondhatom. A fürdősnőről sokat mesélt. Házasságelméletét mondta el. A fürdősnő mindig akart valamit, még terhessége ideje alatt is. Van róla elméletem, de azt majd más-kor mondom el. Persze, hogy mit akart, azt maga sem tudta, én sem tudtam, még a gondnok, még a levelek sem tudták. A kellemetlen az volt, hogy azt a valamit, amit akart, tőlem, vagyis a férjtől követelte. Abban a hiszemben volt, hogy valamit tőle megvonnak és eldugnak és megtagadnak. Az is, hogy az ember kénytelen volt szüntelenül napközben is azzal törődni, mi az ördög lehet az, amit tőle kívánnak. Az első fázisban bájolgott, csacsogott és csicssergett, fenekét mutogatta, már amennyire tudott, kedves is volt, bár a nők kedves-sége, hagyjuk. Ha most nem kapta meg, márpedig hogyan kapta volna meg, hiszen sejtelve sem volt arról, amit akart, elkezdett firnyákolni, nyöszörgött, ingerült lett, pityergett és panaszkodott. Ha még ekkor sem kapta meg, elkezdődött az alvilág felidézése. Vádaskodott, rikácsolt, sértegetett. Hosszú házassággyakorlatom alatt úgy tapasztaltam, ha a nő bájologni kezd, tüstént elmegyek hazulról, mert ezzel a másik két fázist elkerülöm, vagy legalábbis elhalasztom. Így történt, hogy házasságom alatt az idő túlnyomó részét házon kívül kellett töltenem. Nos persze, amit maguk bizonyára nem tudnak: az állatvilágban mindig a nőtény a domináns. S ó, egyszerű lelkek, bizonyára az animalitás három aranszabályát sem ismerik. Fölér a Tízparancsolattal: Légy mindig éhes! Légy mindig dühös! Sose felejtsd el az első két szabályt! És bizonyára nem hallottak a szemét értékláncának az öröklét gyűrűjévé záródó ívéről: a kaka transzmutálásáról pitává. Na igen! Szóttések, szőnyegek, függönyök, bepöcse, kipöcse, input, output, megy ez! A fürdősnő bizony tud valamit. Ugye, világos?

Mire is jutott a két kalandor? Összezárva lenni önmagával. Viszont ha elkezdti önmagát keresztül-kasul hazudni, elkezd bűdösödni. Ezt a világot azért építették fel így, nehogy a bűzt érezni lehessen. Gondolkoztam rajta, legjobb lenne, ha az ember önmagát gyökerestül ki tudná tépni. Erre viszont nincs lehetőség. Legfeljebb az öngyilkosság, a leghülyébbek menedéke. Ki az, akit megrövidítettek? Aki a fazékból eszi a levest. Az itteni világot az jellemzi, hogy másról mindent megtudok, magamról semmit. A halottat az jellemzi, hogy önmagáról mindent megtud, másról semmit. – Úgy beszél, mintha meghalt és visszatért volna.

A képsorozatban az utolsó, betű és szám nélkül, a bolond. A bolond, igen, betű és szám nélkül, ahogy ez az igazi bolondhoz illik, az utolsó, mint aki a játékon kívül áll, aki nem számít, csak éppen úgy meg kellett említeni, a teljesség kedvéért, mert itt van, letagadhatatlanul itt van. A beavatás tudása az, hogy az emberi lélek, amikor a sors összes lehetséges birodalmainak útját végigjárta, megérkezik a nullához, a betű- és számnélküliséghez, a játékon kívüli ponthoz, ahhoz, akinek az egészhez csak annyi köze van, hogy nevet rajta. Miért áll a beavatás csúcán a bolond? Miért nincs jele, nincs száma, nincs betűje? Miért áll játékon kívül, és mégis, mégis, miért a legerősebb, erősebb, mint a király vagy a sors vagy a halál? Mert a beavatásnak bolond-fokát, a huszonkettediket, csak az az ember éri el, aki nem fél többé. Ez a tárgyaltalan nézés, ami a melan-kóliára oly jellemző, nem lát semmit, vagyis éppen a semmit látja. A bolond és

a melankólia együtt lakik. Míg Isten fenn él az égben, a világon senki se lássa. S az álarc alatt ott van a melankólia, mint a derű tüze és tápláléka. Jób tragédiája, hogy nem tudott Arlequin lenni, mikor mindene elveszett, felállni és az országúton füttyörészve elindulni.

Ilyeneket, ilyeneket is mond Hamvas Béla. Persze az én dramaturgiai közreműködésemmel, mely dramaturgia segítségével a hamvasi életműből egy nagy misztériumjátékot lehetne komponálni. Hamvas Béláról természetesen számtalan tudós értekezést, monográfiát lehetne írni, de az ilyen törekvések nem érintenék a lényegét. Az ilyesmihez csak egy tudós kell, és az mindig akad. Hamvas Béla életművét nem érdemes elemezni, nem érdemes utánozni, Hamvas Bélát folytatni kell. Életműve hatalmas biográfia, vagyis életét írja művé végtelen változatosságban és lenyűgözően monoton egységben, miként a tenger hullámai rajzolják föl a tenger arculatát. Csak azt írja, amit tapasztal (biográfia). Ez adja az életmű hitelességét. A mű pedig az életen való folytonos munkálkodás, törekvés a normális ember realizálására. Az életmű nem más, mint folytonos recitálása önmagának. Loszevet parafrázálva szavakba öntött személyes történet. Csodás történet. Nála mágus és bolond nem kettő. Nem varázstalanít, hanem kilép az elvarázsoltságból, és a létezés nulla pontjának bázisán szabadon játszik. Persze mindez az egyszerre diabolikus és szimbolikus történelmi térben játszódik, a megtört és ébredő én terében. Az emberrel történnek dolgok. Röviden: megszületik, él és meghal. De eme diabolikus színpadon az egybevetés drámája zajlik, az őstörténet. Az őstörténet: teremtés, bukás, megváltás, kinyilatkoztatás. Távolodás, szakítás, visszatérő ébredés. De mindez az auktorban, a szerzőben, általa s benne történik. S egyszersmind a személyiség-egyénség polaritásának mezején, az egyénség állandó dimenziónövekedésével. Mígnem elérkezünk a tökéletes szünetben a tökéletes szüntelenhez.

Hamvas Béla egy helyütt leírja utópiáját. S ennek az utópiának van helye a lélek felső régióiban és a szellemben. Így beszél erről: a bölcsek és a szép nők országa. Ezek a kedvemre való teljes tudatú emberek. A teljes tudatot viszont a legszívesebben azokkal a szavakkal határozom meg, hogy az minden pillanatában örökkévalóságra kötelez. Az élet győzelme, ha sikerül többet és nagyobbat teremtenie, mint önmaga. Ez az életnél magasabb és gazdagabb: a szellem és a szépség. Az egyetlen, ami előtt a teljes tudatú férfi meghódol, a szépség, és az egyetlen, ami előtt a teljes tudatú nő meghódol, a szellem. A szellem hódolatát gyengédségnek hívják, a szépség hódolatát odaadásnak. Dicsőítem azt, ami kemény, mint a gyémántkristály, és megfoghatatlan, mint a jázminillat.

S, hogy még tisztábban lássunk, forduljunk segítségért Tábor Bélához: „Eckhart mester: »Ami valaki mással történik, akár rossz, akár jó, olyan legyen számodra, mintha veled történné.« A regény, a dráma és minden cselekményes műfaj értelme, jelentősége: identifikációs – vagyis nárcisztikus egocentrizmusomat transzcendáló – érzékenység megnyitása. Ennek a műfajnak a térszemlélete a döntő: minden idegen teret, részteret beleold az én terembe, megszünteti az idegen sors kategóriáját: egységesít. Ez a regény, a dráma, az eposz vallásos funkciója.

Identifikáció: megnyílás az egyetlen lélek, az egyetlen tér felé. (»Lebontás.«) Szabó Lajos ugyanezt írja az erősz-alimentáció-identifikáció hármassággal,

mert ez a megnyílás: táplálkozás az egyetlen lélekből, egyetlen térből. És a lebontás az én-birtok nárcisztikus görcsének feloldása: erősz.

A személyiség az egyetlen tér, a közösség (létközösség) jelenléte bennünk. És ugyanez így is fogalmazható: jelenlétünk az egyetlen térben, egyetlen lélekben, létközösségben.”

Hamvas Béla nem művész, szépíró, nem filozófus. Nincs helye a tárgyasított testbe gravitáló lélek sivatagi fecsegésében, nincs köze a szürke ötven árnyalatához, nem épít ideológiákat, sőt világképe sincs. A személyesség és az énmámor (a személy belső ellenállása) hierarchikus feszültségterében áll, örökké ébredő ébresztő.

2.

Sokat gondolok a rikkancsra. A múlt század nyolcvanas éveinek közepe, Budapest, Vörösmarty tér. Szabálytalan körben szaladgált föl-alá (az Esti Hírlapot árulta). S ütemesen el-elbődült: „Már megint nem történt semmi!” S akkor mintha egy megfoghatatlan pillanatra megalvadt volna minden. A már akkoriban is igen pörgős provinciális „világváros” népe, akik még ugyan nem túl kreatív és innovatív eszközökkel, már keményen gyúrtak az egyre szabadabb, egyre privátabb új időkre (habár ne legyünk igazságtalanok, a háttérben már működtek a posztmodern kapitalizmus kifinomult technikái), egy pillanatra hőkkenet megállt. Vajon mi történt a lelkekben? Arra gondoltak talán, hogy a giccs idő ringlispil körhintája már sohasem fog leállni, avagy éppen arra, hogy az idő egyszer csak megdermed? S a megdermedt idő összeomlik, felfalja magát, és egy beláthatatlan térben eltűnnek a dolgaik? Akárhogy is, az este híradója fenomenálisan fogott.

Bizonyos tekintetben Hamvas Béla ötven éve halott. Bizonyos tekintetben megjósolható, ebben az évben ötvenedszer fog meghalni. Mert Hamvas Béla nem borbrand, nem túlsúlyos poéták, széplelkek pezsgőzésének nemtő szelleme, nem a vörös oroszának mászolygásának tárgya, Hamvas Béla nem spirituális rántott leves. S főleg nem egy politikai intézet címerállata (ő, aki az újkori reálpolitika machiavellizmusától undorodott a legjobban). Hamvas Béla életművét az úgynevezett magyar intelligencia máig nem recipiálta, nem fogadta be, ezzel érzékenységének, szellemének tágasságát pontosan kijelölte. Ha egy közösség a benne s valamiképpen általa született tágabb dimenziót elfojtja, súlyosan traumatizálja magát, vagy eme elfojtás a traumatizáltság szimptomája. Vajon meddig éljük még Hamvas Béla halálát? Bizonyos tekintetben Hamvas Béla halálának ötvenedik évfordulóján egyetlen kérdést kell föltenni, mit fojtanak el Magyarországon, és kik is a tudatos vagy tudattalan elkövetők?

A kérdés körüljárásához talán jó alapot nyújt a 2010-ben írt *Ugyanis Hamvas Béla* című esszém története (jegyezzem meg, az írás a Napút szerkesztőinek nagyvonalúsága nélkül máig nem jelent volna meg Magyarországon). Történt, hogy Pethő Bertalan konferenciát szervezett a posztmodern magyarországi alakulásáról. Felkérésére írtam a fenti esszét. Mivel úgy volt, hogy az előadásokból könyv készül, az írásról úgynevezett lektori jelentések készültek. Eme jelentések végső soron finoman eltanácsolták az írás közlését. Ráismertem a

kánon működésére. Ugyanaz a bolsevista kánon, amelyet immár alakváltozott formában az újbeszél cenzorainál is felismerhetünk: elhallgatni, nevetségessé tenni, rágalmazni, likvidálni. Nos, ez a fordulat megihletett, s Pethő Bertalannak címzett levélformában megpróbáltam a dolgok állásáról számot adni. Bizonyos értelemben hét év!

Egy viccel kezdem. Az ötvenes években a cigányprímás gondol egy nagyot: jó lenne bizony belépni a Pártba. Meg is jelenik a Bizottság előtt. Kérdezik így, kérdezik úgy, vizsgálják innét, vizsgálják onnét. Végül megkérdezik: játszott-e annak idején a nyilasoknak? A cigány megsemmisülten kinyögi: igen. No, persze kirúgják. Otthon az asszonynak elmeséli a történeteket. Az asszony méltatlankodik: – Miért vallottad be a nyilasokat? – Mit tehettem volna – mondja a prímás –, ott ültek mind a Bizottságban. Persze ezt karcosabban, rosszkedvűbben is meg lehet fogalmazni. Helyettem László András már megtette. „Volt rendszerváltozás, bár inkább rendszer-módosulásról beszélnek, de *arról, hogy megváltozott volna a rendszer, szó sem lehet.*”

Jelenleg *posztkommunista* rendszerben élünk. Ez nem csupán azt jelenti, hogy egy kommunista berendezkedés után élünk, hanem azt, hogy a kommunista berendezkedés után, egy kommunizmustól áthatott rendszerben vagyunk. A szovjet típusú bolsevisztiko-kommunisztikus berendezkedés Kelet-Európában megszűnt, de a posztkommunizmus nem tekinthető megszűntnek, és némelyekben sajátos vonzódás él a »klasszikus« és »orthodox« kommunizmus iránt...

A bolsevisták nyílt tombolása véget ért, de ugyanazok az erők uralkodnak, amelyek a bolsevizmust létrehozták.”

Mindazonáltal e precíz meghatározásnál is tovább lehet lépni. Globálrezon van. Platóni hasonlattal élve, a gyomor hatalomra került, s rendesen maga alá gyűrte a szívet és az elmét. Ekkor lett Drake kapitány, a kalóz Sir Drake. A kommunizmus és a fasiszmus a helyzetet korrigálni akarta, de lépéseit a gyomor felől tette meg, s így megrontotta az elmét és a szívet. Az elme és a szív beleroskadt a gyomorba, és még a gyomor is elvesztette viszonyítási pontjait. Megkezdődött az üres vágyak gátlástalan generálásának kora. Ebben a világban igazságosságról avagy igazságtalanságról beszélni teljesen értelmetlen. És nehogy már keletről megváltást reméljünk. A Nap Napnyugatot megjárván, Éjszakai Napként tér vissza hozzánk. Csak a pillanatban nyílnak meg a tér dimenziói. A pillanat fiai az idő urai. Egyébként a jelen idő a feledés múltjával és a jövő reménytelenségével telítődik, a tér tömítődik: megképződik a tömegember. Aki soha nem fogja megérteni, hogy alulról csak Bábelt lehet építeni, alapozni és építeni csak felülről lehet. S a tömegember felejtés-reménytelenség terében valljuk be, tökéletesen mindegy, hogy a társadalom színpadán új bort akarnak régi tömlőkbe szuszakolni, avagy óbort új tömlőkbe.

Más. 1983-ban jelent meg S. K. szerkesztésében a *Hérakleitosz műzsaí vagy a természetről* című kötet. A könyv lényegében a Stemmakör által 1936-ban kiadott munka reprintje lett volna. Lett volna, de adjuk át a szót S.-nek: „Hamvas Béla tanulmányát (Hérakleitosz helye az európai szellemiségben) a jelen kiadásból elhagytam. A tanulmány nem a Stemma műhelyben készült, és szerzőjének nem önálló, saját Hérakleitosz-értelmezését tartalmazza: gazdag, ám szeszélyesen és lazán válogatott gyűjteménye Nietzsche és a George-kör némely, az antikvitásra vonatkozó gondolatainak.”

A Szakértővel Hamvas Béla már réges-rég számolt és leszámolt. Nietzschét idézi: A tudomány „teljes egészében a középszerű ember világához tartozik”. „A tudományos tudás alapjában a polgári társadalom világszemlélete és magatartása van. A tudomány az utilitarisztikus bourgeois-ból nő ki. A polgárság érdek-ideológiája. »Az igaz és abszolút tudományos szabadság – írja Scheller – nem a tudományos szellem autonóm erejéből fakadt, hanem társadalmi tényezők határozzák meg.«” „A kapitalizált tudás, a tudós, mint ismeret-tőkés és felszentelt szakember, a polgári társadalom jelensége. Fő jellemvonása a hybris scintifica.” „A döntő szó a hozzáértőé. Mi ez a hozzáértés? A szakvélemény.” Hamvas Béla igen korán szembekerült Faust kései ivadékaival. Akik saját pusztulásukat is bamba vigyorral konstatálják. Ó, mily boldog óra! Ők az Emberiség Templomának, az Örök Béke Birodalmának konstruktőrei, vagyis filantróp egoisták, az animális humanizmus szentimentális bajnokai, akiknek hirtelen felindulásból elkövetett jótettei embermilliók nyomorúságát okozzák.

Hamvas Bélára mindig is mint a magyar szellem mélyéből született, sokak botránkozását kiváltó nagy jelképre, szimbólumra tekintettem. De mikor válhat valaki-valami szimbólummá, mikor lép működésbe a jelentőségteljes utalás? Tábor Bélát idézem:

„A rendszeren (rendszereken) belüli megválaszolhatatlan kérdés: a negatív forma. Csak körülírható. A vallásokban a mítosz, a kultusz, a rítus. A mítosz is, a rítus is szimbolikus, mindkettő a »rendszeren« belüli megválaszolhatatlan kérdés negatív formaként jelentkező válaszát írja körül. Az a szimbólum, amelynek exegézise a mítosz, egy közösség világképének (megismerési rendszerének) növekedésére emlékeztető, az a szimbólum, amelynek exegézise a rítus (a kultusz), a közösség világképének (megismerési és cselekvési, illetve etikai rendszerének) fedezetét jelentő autoritás születésére emlékeztető.” „A szimbólum egy világkép növekedésére, illetve születésére emlékeztet.”

Továbbá: „Az igazság differencia specifikája az autoritás, és konkrétabban: az autoritások hierarchiája. Ez a hierarchia egyben az igazság hagyománya. Maga a közösség egyébként már maga is autoritások hierarchiája; aki minden hierarchián kívül marad, kirekesztette magát minden közösségből: megszólíthatatlan és megszólításra képtelen.” Az a magyar intelligencia, amely Hamvas Bélát kirekeszti, egyszersmind magát rekeszti ki a Tábor Béla által körülírt világ tágasságából.

Tehát egy világkép születése, növekedése, illetve az értük jótálló autoritása, ami a rendszerre feltett kérdésből születik. Egyszerre egy közösség, és a közösség igazságáért jótálló autoritás születése. Egyszerre személyes és közösségi tett, illetve a személy és közösség konstituálódása. Az így értelmezett mítosz olyan testet öltés, amelyben az adó, az adás és az adott, vagy a megnyilatkozás, a megnyilatkozó és a megnyilatkozott egy. Minden adott egyszersmind feladott.

Ám létezik egy rendszer, amely princípiumára vonatkozó kérdést nem ismer el: a racionalizmus rendszere. A modern mítosza ez a rendszer. A modernnek ez a racionális mítosza generálja immár vagy háromszáz éve a (liberális tömeg-) demokráciát, a kapitalizmust, a fasizmust, a kommunizmust és a posztmodernet. És ebből fakad a mainstream fecsegésáradat (természetesen időnként átcsapva inverzébe, az irracionalitásba: a kérdezősködésbe), amely bármifajta ellenvéleményt elfojt.

Ugyanakkor mélyen egyetértek Alekszej Loszewvel, aki – miközben gondosan megkülönbözteti a tudományt és a mítoszt – azt mondja, hogy a tudományt nemcsak hogy állandóan kíséri a mitológia, hanem reálisan táplálkozik is belőle, amennyiben belőle meríti kiinduló intuícióit. Úgy szokott lenni, hogy a bizonyítható és a következtethető a bizonyíthatatlanon és nyilvánvalón alapszik. Newton mechanikája például a nihilizmus mitológiájára épül (egynemű és végtelen tér); Kant filozófiája racionalista-szubjektivista és elkülönülő individualista mitológia; a fejlődés eszméje a szociális nihilizmus mitológiája, stb. A tiszta, teljességgel elvont tudomány a számtani és logikai törvényszerűségek rendszere lenne, amelyben mindent elemésztene a radikális experimentalizmushoz kapcsolódó matematikai absztrakció tüze, vagyis a pusztá jelenségek regisztrálása.

Tehát az újkor a létezés privatizációjának gyehennájában ég. A rendszerek posztulátumainak elvi kielégíthetetlensége a rendszerek egyre gyorsuló összeomlásához vezet. Ezt a kort szimbolikusan a Mammon korának lehet nevezni. Ebben az istenben is három személy lakozik; Szabó Lajos szavaival: a hazugság, erőszak, kizsákmányolás; avagy a feminizmus, infantilizmus, kriminalizmus. Külön felhívnám a figyelmet a modern gondolkodás artemiszien zárt, terméketlen, testetlenítő feminizmusára. Lásd a mindent uraló praxis szó etimológiai egybeesését a szanszkrit prakriti terminussal. A prakriti (praxis) a mindent uraló passzív aktivitás.

Hamvas Béla (és persze nemcsak ő) mindezt észlelve egész életével szembeszegült a Mammonnal (a kérdezhetetlen racionalizmus örületével, a privatizált lét közösségtelenségével, ahol az Aranybörjében mindenki saját kincsét imádja), és műveivel és életével folytonosan kérdezte és kérdőre vonta a kort. Tudta, Nietzschevel ellentétben, hogy Isten nem halott. Tudta: Isten nemlétező, nem nemlétező, és ez minden identifikáció magva. Felismerte, hogy a nyugati világban a reliáció (szó szerint értve) fixálódott a heteronóm teizmusban, a feltétlennek mint hozzánk képest teljesen másnak a tiszteletében. Innen aztán könnyedén levezethető a mindenféle „törvényeknek” önmagát alárendelő gondolkodás, a szimbólum szétesése allegóriára és mechanikára, a mindenkori bináris kódban történő eltesttelenedés, az étellel szembeni ressentiment.

Hamvas Béla elutasítja a radikális immanentizmust és leleplezi a Mammont mint a nemlétező mással kötött szerződés életprofitját. A fentiek talán arra is rávilágítottak, hogy a közeg nem determinál. Nem kell a környezet és tetteink között hidat építenünk. Az influenzások között nem lesz mindenki influenzás, a pestisesek között nem lesz mindenki pestises, a hülyék között nem lesz mindenki hülye. Bár tagadhatatlan: „A hülyék látványa elszomorít” (G. Avila). Ha van merszünk kilépni eszméink ketrecéből, ha van merszünk életünk urai lenni, akkor semmifajta közeg nem tehet világ bolondjává. Mindezt el lehet engedni, mindez nem kell. „A nem kell hatalma jó” – mondja Dógen mester.

A következőkben még két kérdéssel kell foglalkozni, mintegy ráadásképpen. Egyrészt a számunkra éppen aktuális Mammon mesterkedéseivel, másrészt a helyes nyelvhasználattal, vagyis a nevek helyes használatával, a nevek kiigazításával. A terep földérítése fontos: segít megérteni, hogy a tőke, munkaerő, szolgáltatások etc. „szabad” áramlása mellett miért kapott léket az eszmék szabad áramlása, s miért váltak Hamvas Béla és a hozzá hasonló elmék legfeljebb rezervátum-látványossággá.

Európa elveszőben, mert alapító értékeit elárulta és leköpte és elviccelte, nemzeteinek éltető nedveit pedig pénzre váltotta. A minőségtől a mennyiség felé való zuhanás immár megállíthatatlannak látszik.

Közel egy évszázada rója Európa utcáit Joyce *Ulysses*ének egyik félnótás hőse, Mr. Breen. Rosszat álmodott éjjel. Lidércnyomás. Zöld disznó jön föl a lépcsőn. És ezek után reggel kapott egy levelet. A levélben csak ennyi állt: Camp és Petz. Kampec. Mr. Breen bolyong Európa utcáin, és pert akar indítani tízezer fontra.

Kampec. A kilencvenes évek közepe táján, amikor Magyarország népének jelentős része a puha és okos hatalom emlőin csüggött (ó, örök nőiség mint a legsunyibb hatalmi technika) s régi-új időknek mérgező mitológiáit szívta magába, Moszkvában Vlagyimir Bukovszkij írt egy könyvet *A moszkvai per* címmel. A meglehetősen hosszú könyv végén – amelyben a szerző sok mindennel számolt és leszámolt – Bukovszkij az akkori Nyugat szellemi-társadalmi állapotáról ejt néhány szót. Még ma is fölöttébb tanulságos egy más mentalitás tükrében rátekinteni a liberálkapitalizmusra.

„Az utópisták következetesen elzárkóznak attól, hogy figyelembe vegyék az emberi természetet, álmaikat ezért erőszak nélkül sohasem vihetik át az életbe, s az eredmény a meghirdetett célokkal mindig is ellentétes lesz. Alapvető hibájuk, hogy végletesen tudományellenes és antihumánus fogalmuk van az emberekről, mint valami alkalmazkodó lényről, amelyet »kedvező« szociális körülmények közt »tökéletessé« lehet alakítani. Következésképp nem vállalják azokat a legfontosabb, alapvető intézményeket, amelyek civilizációnk ezeréves történelme során mint az emberi természet alaptulajdonságainak tükröződései alakultak ki. A magántulajdon, a család, a vallás, a nemzet együttevve és külön-külön is az utolsó kétszáz év alatt a támadások állandó célpontja lett, ami óhatatlanul szörnyűséges következményeket von maga után.”

„Tulajdonképpen már kétszáz esztendeje, hogy az önproklamáló, a hatalomra vágyó elit, a kényszerítés módszerével cselekvő utópisták háborút viselnek a személyiség és annak jogai, méltósága és szuverenitása ellen. A kommunizmus egyszerűen az ő törekvéseik legkövetkezetesebb kifejezője, kudarca magát az utópia koncepcióját diszkreditálhatta és kellett volna diszkreditálnia, hasonlóan ahhoz, ahogy a náciizmus összeomlása diszkreditálta a fajelmélet fogalmát.”

„Ellenkezőleg, alighogy a hatalmas, mindent felhabzsoló kommunista utópia a szemünk láttára kilehelte a lelkét, nyomban – mintegy az utópistáink életében keletkezett űrt betöltendő – az apró-cseprő utópiák megszámlálhatatlan sokasága lépett a helyébe.”

„»Zöldekké« meg »kékekké« (golubój=kék=homoszexuális) kell válnunk, de a bőr színeit nem különböztetjük meg. Követelik tőlünk a nemek közötti különbségek elvetését, ugyanakkor azt parancsolják, hogy nőneműnek tartsuk a Mindenható Urat. A dohányzás a legsúlyosabb bűncselekmények közé tartozik, akkor persze, ha nem marihuánát szív az ember.”

„Ózonlyuk; a dohányzásmentes társadalomért. »Itt tapintatosan bánnak az utasokkal. Kérjük, ne dohányozzon« stb.”

„Képzeld el, ha a kékekkel is!”

„Valóban halhatatlan George Orwell: amíg az utópistáké a hatalom, s azt erőszakkal gyakorolják, némelyik állat mindig »egyenlőbb« lesz, mint a többi.”

„Az igazság annak kedvez, aki hangosabban ordít.”

„Mindaz, amiről szó volt, csupán a korlátlan hatalom megszerzésének eszköze, s arra kell, hogy ránk kényszerítsék akarataikat, rendelkezzenek velünk, szétzúzzák egyéniségünket, aminek némelyik, ősrégi, már feledésbe merült írás szerint emberi lélek volt a neve.”

„És bármennyire elkeserítő is, azt kell feltételeznünk, hogy értelmetlen volt minden erőfeszítésünk, minden áldozatunk.”

Az orwelli elitek több évszázados kártevése ellen lépett fel Hamvas Béla, az általuk véghez vitt létrontás ellen. Többek között ezért nevezem őt a közösség emberének. Hogyan képződtek meg a földi Jeruzsálem eme bajnokai? Miért borít be mindent az ész szörnyű álma, a totalitárius egalitarianizmus? Miért járja be a világot a demokratikus kapitalizmus kísértete?

A régi zsidó írásmagyarázat szerint Isten egyik neve a Hely. Isten a világnak a Helye, de a világ nem Isten helye. Ennek a fordítottjával állunk szemben. Isten nem a világ helye, de a világ Isten helye. Ekként a feltételes relatív világ autopoeitikus tökéletességre ítéltetett. A világ mint olyan egységes lett, tehát vigasztalanul megkettőződött. A világ helyének melyik helye, ahol a mi újkori istenünk lakozik?

Sum quia est esse – mondták valaha. Ez a tökéletesen tudható és hihehető bizonyosság sötétedett el. Ego és sum az individualista és szubjektivista descartes-i mítosz és annak permutációi az a világ, amely isten helyévé vált. A kétely abszurd színházában a gondolkodó szubsztancia a főszereplő. Végül pedig eme világ nagy csomópontja, origója – az agy.

Mindezen fejlemények csak a reliáció racionalizálásából eredhetnek. Az eredendő vallásosság ott racionalizálódik, ahol az ember már nem ura projekcióinak, és a teljesen Más Isten képzete megalkottatik. Ez az emberi élet identifikációs processzusának elakadása, fixálódása. A teljesen Mástól félni kell, valamilyen egyezségre kell jutni vele. A félelmet szüntető egyezés garanciája csak a Más valamiféle – csoportos vagy egyéni – privatizációja lehet. A büntudat humanizmussá változik: az ember embernek képmása (klónja), és új istenének – az embernek mint olyannak – parancsára új és új rendszereket alkot. Kérdezni nem szabad. Eléggé borzalmas, de valami/valaki folyvást kicsusszan a hálón. Az ember örök háborúban áll a természettel, a kozmossszal, a másik emberrel, önmagával. És győzelemre semmi esély. Ezért kell várni a földre eljövendő Messiást. Lett légyen az bármi és bárki. Ez hát szerintem az utópia és az utópia terroristáinak forrásvidéke.

Ám az elmondottak hogyan, kiknek a segélyével válhattak evidenciává az egész újkori Nyugaton (világon)? Azok által, akik nem urai önmaguknak, akiknek egzisztenciája döntően dolgoktól függő. Akiknek lételeme a fenyegetettség, az állandó aggodalmaskodás, a panasz. Ezek pedig a mindenkori városlakók, a dolgokat, eszközöket készítő, azokkal kereskedők. Valamint a mindenkori értelmiség: a mentális dolgokkal bajmólódnak. Mindazok, akik állandóan kalkulálnak. Ha ők kerülnek uralomra, akkor az ész hideg háborúja s egyszersmind a végső megoldás utópiája az összeomlásig prolongálva van.

Az elmondottak fényében könnyen belátható, hogy a legkevésbé sem érdekel a polgár. A polgár voltaképpen hatalomra jutása pillanatában elveszítette rendi státuszát, és bürokratikus, vagyoni kategóriává vált. Az a polgár, akinek pénze van, az a nagypolgár, akinek nagy pénze van. Egyebekben még van a

munkavállalók amorf rabszolga-tömege. Egy kövér rabszolgára száz sovány rabszolga jut. Nem véletlen, hogy Magyarország vezető pártja a polgárosodást mostanság (jelszóként) nem nagyon erőlteti. Már fentebb meg kellett volna jegyezni, hogy az 1990–2010 fémjelezte korszakot a „tisztá” utópia eszközölte átverésnek tartom. Bár az utópia köde némileg oszlani látszik, de ne feledkezzünk meg a forrásokról és a mesterekről. És nem lehet nem látni a bobok, a bohém burzsoák nyomulását, a globálnyikok csemetéinek mindenütt feltűnő, komputerizált pófázmányát. Az elszánt demokratikus harcot (szinte vizionáljuk a kanti kategorikus imperatívuszt), a gyomornak a bél elleni harcát – ár - érték, dolgozz - élvezz lobogói alatt csakis a jó és gonosz tengelyén.

Politikus avagy apolitikus attitűdöt kialakítani csak metapolitikai alapon lehet. Ha az állam (politika) nyilvános közösségiség, akkor a közösség meg nem nyilvánuló, rejtett állam, politika. A rejtett itt azt jelenti, hogy a nyelv, a múlt, az értékek szövedéke folyamatosan megújuló szimbólumok jelezte, rejtett titokként húzódik meg a nyilvános társadalmiság mögött. A közösség titok és forrás. E titokzatos forrás élete, a belőle és belemeríthetőség/merültség nélkül a közélet cirkusz.

Szelei Istvánnal szólva a forrás lényege a folyamatosság táplálásában rejlik. Egy forrást nem lehet teljesen felfogni anélkül, hogy a folyamatosság meg ne szűnne. A forrás megértése lényegében egyet jelentene az attól való elszakadással. A forrás tehát soha nem definiálható pontosan, hisz akkor elvesztené tisztaságát – tehát érinthetetlenségét. A nép szuverenitása csak akkor biztosított, ha a nép kapcsolatban van az őt fenntartó forrással. A népszuverenitás önmagában mit sem ér, hisz az állandósággal (a titokkal) való kapcsolat nélkül törvényszerűen önmaga felszámolásába kezd. Így válik a demokrácia önmaga karikatúrájává.

A nagy csinnadrattával kihirdetett „gazdasági világválság” óta egyre inkább úgy érzem, hogy a világ Nyugatján (hazánkban is) a források kiapadóban. És egyre több a kútmérgezõ, a zűrzavarnak elkötelezett. A közbeszéd mantrái dermesztõbb unalmat sugároznak, mint a Kádár-kor híradói, amelyekben a munkahõse ember a munkahõse géppel vállvetve termelt. Fenntartható fejlődés (pszichopata álm), megújuló energiák, monetáris politika, államadósság, szerkezeti reformok, munkaalapú társadalom, államkötvény-piac, árfolyam-ingadozás, spekulatív tőke, centrum és periféria, távmunka, reálgazdaság, hitel, PPP konstrukció, közbeszerzés, hűtlen kezelés, hanyag kezelés, felzárkózás, befektetési alapok, tőzsde, költségvetési egyensúly, ikerdeficit stb. És ebben az országban a magyar emberek tréningeken innoválnak. Ez nem emberi világ. Itt már a sivatag is műanyagból van. Mindenünnen az Idegen hideg tekintete vizslat. És senki sem meri kibökní Hesse nyomán: Uraim, az üveggyönggyjátéknak vége!

Egyetértek azzal, hogy a techno-evolúciós fejlődés hullámai az embert önmagát elpusztító csúcsragadozói pozícióba röpítették. Csupán három dolog segíthetne rajtunk, a hagyomány, a közösség és az áldozat.

Ám hol vagyunk ettől. Az új-régi kapitalizmus (ráadásul az újrakeresztelkedő keresztények szószával leöntve) most tárja szemünk elé a politikai kapitalizmus, a barbár kommunizmus eredetét és lényegét. Minden pillanatban halljuk egy elakadt lemez sercegését, csodálhatjuk a bárgyú retro és az émelyítő epigonizmus végvidékét.

A bal- és jobboldali liberalizmus progresszív tengerében „polgár” és csőcselék egybefolyik. A tőzsdén halódó spermiumok hiphopjában gyönyörködhe-

tünk. Itt a Sors neve Carry Trader. És a katarzishoz segítő hős neve: (szegény, nyomorult) Breivik.

A diabolikus látásban megképződött történelem íve kirajzolódik. Madách Imrével szólva: az enyém, az enyém csinosítása, majd bohém kiruccanás az űrbe, s végül a lehangolóan ronda Éva, és még a foka is kevés. Spenglernek igaza lehet: közeleg a cézárok uralma, és a vér mint valós csereeszköz újra megjelenik.

Lelki szemeimmel szinte látni vélem, ahogy eme katarzisban újjászülető emberi halmaz individuumai összegyűlnek a Világ Nyugatján egy bölcs diskurzus erejéig. És új társadalmi szerződést kötnek (a természetjog alapján természetesen) privatizált Euró-Atlanti(?)-Német(?)-Római Birodalom létrehozása érdekében. Vidáman forog a mókuserék: hitel – (bővített) termelés – profit – bank – hitelkamat etc. = fejlődés. És nő, csak nő a degenerált, merőben kvantitatív pénz a degenerált, kvantitatív emberek kezében. Homlokukon felirat: he is a success. Valóban: számár a végállomás.

Az Alapító Atyák, a Próféták – a Heine megadta sorrendben – cinkosan ránk mosolyognak: Richelieu, Robespierre, no és Rotschild. Hallgassuk Heinét: „Az értékpapírok rendszere azt a szabadságot adja... az embereknek, hogy oda költözzenek, ahová csak kívánnak, bárhol meg tudnak élni – anélkül, hogy dolgoznának – a kötvények kamataiból, vagyis a mozgatható vagyonukból, így egy helyre gyűlnek, és ők alkotják a fővárosok valódi erejét.” A hit(el)t, a bizalmat, (fides) nagyra hízott véglények, arctalan számok adják a minőségi (!) anyaghal-mazként kezelt embereknek. A sokszorozódás és a zuhanás megállíthatatlan. Magyarország (esetleges) jövője valóban attól függ, hogy megtalálja-e az optimális távolságot ettől az Európától.

Mondjuk magunk elé T. S. Eliot sorait az *Átokföldjéből*:

„Szárazon izzadsz lábad a homokban
Ha volna legalább víz a sziklák között
Holt hegység szuvas fogú száj, mely köpni képtelen
Itt állni nem lehet s feküdni ülni sem
Még csöndesség sincs a hegyekben
Csak szárazdörgés nem hoz esőt
Még magányosság sincs a hegyekben
Csak zord vörös arcok vicsorognak
Vályogkunyhók ajtajában
Ha volna víz

Datta Dajadhvam Damjata.
(Adj, érezz együtt, irányíts.)

Santih santih santih
(A béke, mely meghaladja a megértést.)”

Ne legyünk önteltek: nem a világ végét, csupán egy világ végét éljük.

A nyelv helyes használatáról azért érdemes beszélni, mert a Mammon világa megalkotta saját szervesetlen nyelvét. Alapfeltétele az, hogy a nyelvi jelek

önkényesek, s ezért nyelv és világkép között nincs és nem is lehet kapcsolat. Eltekintve attól, hogy a nyelvi jelek önkényesek állítás hipotézis, a lexikológiai-lag determinált, izolált, szabályok által kanalizált nyelvhasználat az absztrakció sivár szenvedélyéről tanúskodik. Eljárásunk során egy meghatározottságot kivonunk eredeti összefüggéseiből, s ebben az elvonatkoztatottságban vesszük szemügyre. A többi tag csupán másodlagosként lesz eltérve. A kifejezésben egyetlen mozzanat sem viselkedhet fennálló fenn-nemállásként. Világkép, hang, jelentés, mondat és írás széthullanak, illetve egymáshoz láncolt, egymásnak idegen elemek. Valójában az egymáshoz rendelés szabálya beszél. Aki nem rendezkedik be eme játszótéren, az némaságra van kárhozthatva. Helyette beszél a szabály, és megmondja, ki ő.

Ezen az alapon virágzott ki a poco (PC) és a scico (tud. korrekt) beszéd. És itt a végéhez érkezik az ember önmagától való elidegenedése: önnön elmeszűleményei uralják.

Ironikusnak tűnhet, hogy éppen Fung Yu-lannak a kínai filozófiáról írt könyve passzusai mutatnak, mutathatnak rá egy másfajta nyelvhasználatra. Egyébként már Konfuciusz megmondta: ha felkérnék egy fejedelemség kormányzására, a legfontosabb feladatának a nevek kiigazítását tartaná. „A fejedelem legyen fejedelem, az alattvaló legyen alattvaló, az apa legyen apa, a fiú legyen fiú.”

Fung Yu-lan Northropot idézi, aki szerint a fogalmaknak két fő típusa létezik. Az egyikbe tartoznak, amelyekre intuíció révén teszünk szert, a másikba pedig azok, amelyekhez posztulátumokon keresztül jutunk el. Az intuíció révén megragadott fogalom – írja Northrop – olyasvalamit jelöl, amelynek teljes jelentése azonnal felfogható. Ilyen értelemben a „kék” mint általunk érzékelt szín intuíció révén alkotott fogalom... A posztulátumok útján megismert fogalom jelentését annak a következtetéseken alapuló elméletnek a posztulátumai határozzák meg, amelyben az adott fogalom szerepel. Az elektromágneses elméletben a hullámhossz alapján meghatározott „kék” ez utóbbi kategóriába esik.

Az intuitív fogalmak három fajtáját különbözteti meg: a megkülönböztetett esztétikai kontinuum fogalmát; a nem megkülönböztetett vagy nem meghatározott esztétikai kontinuum fogalmát; valamint a megkülönböztetés fogalmát. A taoizmusban például a határozatlan sokféleképpen intuitív fogalma előtérben marad.

Fung Yu-lan azt írja, hogy amikor egy kínai az európai bölcselet tanulmányozásába kezd, nagyon hamar meglepetés éri. Nem érti, hogy a görögök a végtelent és a nem létezőt alacsonyabb rendűnek tartották, mint a végest és a létezőt. A kínai filozófiában ez éppen fordítva van. Ennek oka az, hogy a véges és a lét megkülönböztetett, míg a végtelen és a nemlét nem megkülönböztetett; vagyis az utóbbi feltétlensége alapozza meg, teszi lehetővé az előbbi feltételelességét.

Hogy is mondja D.T. Suzuki? „Egy végesnek tartott, az alany és tárgy dichotomikus világába tartozó tárgyat a pradnyá a végtelenség szemszögéből észlel. Az intellektus közli velünk a tárgy végességét, a pradnyá azonban ellentmond. Ontológiai szempontból ez azt jelenti, hogy minden véges tárgy vagy lény csak azért létezhet, mert alapjukat képezi a végtelen, vagy hogy a tárgyak relatív, ezért korlátozott módon vannak elhelyezve a végtelen mezején, amely nélkül nem lenne horgonyuk.” Ennyit a zen „metafizikájáról”.

Érdekes egyébként, hogy a kínai filozófus a posztulátumokon keresztül kapott analitikus fogalmakat, illetve azok megalkotását, azok túlsúlyát a görögök eredendően kereskedőnép mivoltához köti. A kereskedők mindenekelőtt absztrakt számokkal dolgoznak, s csak utána a konkrét dolgokkal, amelyeket a számok tükrében azonosítanak. A nem kereskedőnek azonban a dolog azonnali megértésére kell törekednie. Az esztétikai kontínuumban nincs határvonal, megismerő és megismert egyetlen egységet alkot. (Milyen bölcsek voltak a régi kínaiak, tudták, hogy szükség van szatócsokra, na de közfeladatra!)

Ellenvetésképpen persze felvethető, hogy más idők, más civilizációk érvelését használom. Az ilyen ellenvetés az ember ideinek és tereinek lényegi nem folytonosságának, lefordíthatatlanságának állításán alapszik. Ez elfogadhatatlan. Idézhetnék természetesen a „földalatti Európa” (értem alatta az intellektus racionalizálásának ellenlépését megtevőket, azokat, akik a rációt intellektualizálták) számos szerzőjétől is. Megelégszem René Guénon néhány gondolatára való utalással.

A filozófusok nem használhatnak mást, mint szavakat, és a szavak önmagukban nem mások, mint szimbólumok. Így tehát, még ha öntudatlanul is, a filozófia az, ami belép a szimbolizmus területére, nem pedig fordítva. A filozófia, mint mindaz, ami a nyelv szokványos formáiban fejeződik ki, lényegében analitikus, ellenben a szimbolizmus lényegében szintetikus. A nyelvi forma definíció szerint „diszkurzív”, akárcsak az emberi ész. A voltaképpeni szimbolizmus valójában „intuitív”.

A szimbolizmus és az intellektuális intuíció terében a nevek kiigazítása megtörténik. Mindez korántsem az ész értékének vitatása, amennyiben nem próbálja túllépni saját területét, de ez az érték, miként ez a terület is csak relatív lehet; azonkívül maga a ratió szó eredetileg nem „relatiót” jelentett-e? A szimbolizmus lényegi funkciója, hogy „felfoghatóvá” tegye a kifejezhetetlent, hogy támasztékról gondoskodjon, ami az intellektuális intuíció számára effektíve lehetővé teszi, hogy megragadja azt. Az ész illetéktelen túlterjeszkedése következtében a filozófia (józan ész = kendőzetlen közepszerűség) és az ún. „konkrét materializmus” büszkén mutatkozik be „szabadgondolkodóként”, s közben fogalma sincs arról, hogy ez mennyire ironikus, hiszen csupán rabszolgája a kor összes közkedvelt előítéletének.

Meggyőződésem, hogy az ember szellemi nívója arra a kérdésre adott válaszából függ, amit akkor kell adnia, amikor megkérdeztetik tőle: kit látsz a tükörben? Ha azt válaszolja – a tükörképére mutatva –, ez vagyok én: elveszett. Ez az a pillanat, amikor a létét odaáldozza a merő életnek, és élmények, átélések labirintusába téved. Tükörképe átláthatatlan, rendezhetetlen, rendezendő és mindig széteső illúzióvilágot nyit meg. Az ember ebben a világban elvarázsolt. Itt valóban igazolást nyerhet a nyelvi jelek önkényességére vonatkozó hipotézis. A tükörkép-gondolat vagy tükrözött gondolat az igazi gondolkodás halott produktuma. A tükörképpel azonosulva az ember vehikulumok számtalan sokaságához köti magát, végeláthatatlan, ám véges tükörvilágban bolyong. M. Scali-gero mondja: „A gondolkozó gondolkozás tehát secundum quid, valami szerint, nem önmaga szerint.” Holott a gondolkozás színvonala, tisztasága, a lény méltósága a vehikulumok felszámolásától függ. Ez az a világ, ahol az embert mohó vágy, csillapíthatatlan szomj hajtja; szövi, majd halálba bontja élete szövetét.

Mert a szimbólum vágy az után, amik vagyunk, s a vágy szimbóluma annak, amik vagyunk. De a tükörkép (minden bonyodalmával) nem az, ami vagyunk, hanem szimulakrum. A vágy pedig, ha a vágyódó nem is tud róla, a halál vágya.

A csak reflektív (egyszersmind öntudatos) gondolkodásban képződik meg (rögzített szubcentrumként) az individuum s annak folyományai: ész, naturalizmus, relativitás, pragmatizmus és a rendszer(ek). És itt tételeződik, mivel az individuum rendszereinek posztulátumai szükségszerűen teljesíthetetlenek, a heteronóm teizmus mindent kívülről elrendező Istene, és korrelátuma, az öntevékeny (kvalitatív) anyag.

De az ember válaszolhat akként is – tántoríthatatlanul a „ki vagyok én” kérdés bázisán maradván –, hogy nem vagyok a tükörkép. Ekkor reflektív énje elé és mögé kerül, s ebben a kerülésben magához ér. Én vagyok – nem vagyok. A tükrözés struktúrája a gondolatalakzatok intervallumában átalakul. A tükröző, a tükrözés, a tükrözött egymásba játszik. A tükörkép a tükrözőből (aki a tükör) vetül ki és benne van. Varázslat ez, de a lét varázslata. A megnyilvánulatlan magában foglalja és megjeleníti a formákat, miként a csend a hangot. Minden a figyelőn tükröződik és benne van, de a figyelő mindezekben nincs sehol. Mik az alakzatok, a tükrözöttek? Ez ugyanaz a kérdés, hogy mi a tenger hulláma, mi a levegőég felhője? Benned jönnek, mennek és szűnnek meg. De miért van tükrözés, megnyilvánulás, úgymond teremtés? A kérdés rossz. Itt nincsenek okok. Csak. A világ oktalan varázslat és játék. Innen nézve minden vágy és szimbólum az el- és visszatérés alakzata: az én vagyok körülírása.

Ez a valódi fenomenológiai redukció és dekonstrukció. Mindezért nem tud senki valódi élményeiről számot adni. A valódi élmény ugyanis, bármilyen bonyodalomban, az én vagyok, ám a tükörkép mögé kerülő „én vagyok” pillanatában nincsen semmi referense, a semmi a referense. Ez minőségi meghatározhatatlanság és a Minden igenlése.

A tévedések elkerülése végett le kell szögeznünk, hogy az „én vagyok” a létezők felől nézve már a létezők háttere, a létezők lehetőségei mint magvak, a dinamizált possibilitások már önnön receptivitásukba szóródnak. De a megismerés nem ismerheti meg azt, ami maga a megismerés. A kereső az, amit keres. Az „én vagyok” is már az én játéka, játék az énben. Sri Nisszargadatta Maharádzs szavaival: „Ez, ami van, túl van az értelem határain. Az értelem csak a tárgyasultat és a jelenségszerűt, a jelenlétet vagy a hiányt foghatja fel. Pl. ami vagyok, az nem jelenlét vagy hiány. A jelenlét jelenlétének hiánya, a hiány jelenlétének hiánya vagyok »Én«!”

3.

„Minden civilizációban van egy fok, amit a spiritualitás minimumának lehet nevezni, és minden jel arra vall, hogy ez a minimum minden civilizációban ugyanaz. Termékeny élet csak ezen felül lehetséges. Ha az ember a fagypontra eléri, életét nem szellemi erők irányítják, hanem pszeudo-spirituális kényszerek, amelyeket a gyengeelméjűek, a serdületlenek, a primitívek, a pszichopáták lélektanából ismerünk.” (Hamvas Béla).

Elérkeztünk, pontosabban visszaérkeztünk az eleve feltett kérdéshez: a Hamvas Béla-jelképben kit/mit fojt el, nem fogad be Magyarországon az ilyesmire önmagukat feljogosítottaként vélt felkentek többsége, ki/mi, aki elfojt, elutasít. A kérdésre, bár közvetetten, a választ már voltaképpen megadtam. De legyünk közvetlenek és precízek.

Hamvas Béla önmagát nem tudta elidegeníteni se művésszé, se filozófussá, sőt az erkölcs bajnokává sem. Hamvas Béla egyszerűen csupán normális ember akart lenni. (Habár érdemes eltűnődni, hogy életének utolsó tizenhat éve, a segédmunkási lét manapság szinte a viccelődő anekdotázás tárgya, milyen jópofa raktáros volt ez a Béla bácsi. Bélám, a garast bizony le kellett volna rakni. S ellenpontként vegyük elő az 1957–64 közötti évkönyveket, s tűnődjünk el azon, hogy kik fogadtak el magas állami kitüntetések a vérben tocsogó rezsimtől? Hogy miként is viselkedett az ún. magyar íróársadalom 1957-ben? Akinek van lelkiismerete, beláthatja, hogy a létezés keresztútjain a szellem emberének nem azt kell tennie, amit lehet, hanem azt, amit kell.)

Hamvas Béla normális akart lenni egy őrült világban. Hamvas Béla belépett az Ősök nagy csarnokába. Az Ősök nagy csarnokába pedig csupán az léphet be, aki onnan érkezett. Hamvas Béla az Ősök egyike. Ám valójában nincsenek Ősök, csak Ős van. Hasonlóan az egyetlen Naphoz, amely különböző tájak és idők prizmatikus fénytöréseiben más és más arcot mutat, és sok-sok napnak tűnik. Az Ősök között éppúgy nincs ellentmondás, miként az egyetlen Nap különböző arculatai között.

Ki az Ős? Az Ős az, aki a létezés felől nézve az életet adja. Az Ős a kezdet. A princípium és az uralom, ahogy Ady mondja, az elsőség jósága. A kezdet a kezdetetlenben és a kezdetelentől van, miként a megnyilvánulás a megnyilvánulatlanban és a megnyilvánulatlantól. Itt az ember a feltétlen intuitív tapasztalatáig érkezik. S voltaképpen ez az egyetlen közvetlen tapasztalat vagy valós tudás. De még a közvetlen tudás „ez”-ében is egy megmutatkozás van, a tér feletti tér, a köz megnyilvánulása, ami által megnyitja a megkülönböztetés és egyesítés, a diabolikus és szimbolikus dimenzió világa. E végső és valójában egyetlen tapasztalatot szat-csitt-anandának nevezték, ami a tudatos lét minden megelőző öröme. És van-e más lét, mint tudatos lét? De a kezdettelennel, megnyilvánulatlanlannal, mint láttuk, még egy dimenzió nyílt meg: a meghatározhatatlan és végtelen dimenziója. Az egyetemes áthatás tere.

Ez az ember ősi hagyománya, minden időkben a közvetlen tapasztalat. Itt nyer értelmet az a népnyelvi fordulat, hogy a dolgot magát nézzed! A közvetlen tapasztalatból következtetések adódnak, és az emberi emlékezet romlása miatt dokumentumok születnek, a szent könyvek. A szent könyvek (és bármely írás) az Ősre utal és az Őshöz utasít.

Tehát kimondhatjuk, hogy Hamvas Béla elfojtása és elutasítása az Ős elutasítása.

A fentebb elmondottak árnyaltabb megértéséhez kukkantsunk bele egy röpke pillanatra az Ősök nagy csarnokába. Idézzünk fel két utalást és utasítást:

„A Tao, melyről szavak alkothatók, nem az örök Tao.

A név, amely kimondható, nem örök név.

Megnevezhetetlenként: Ég és Föld kezdete.

Megnevezhetőként: a Tízezer létforma anyja.

Ezért csak az tapasztalhatja a titokzatos lényeket, aki nem vágyakozik. Akinek szemléletét a sóvárgás elhomályosítja, csak a testetöltéseket és a határokat (a peremet) látja.

Pedig mindkettő gyökere közös, csak a nevük különböző.

Egységük: a mysterium Sötétsége.

A legmélyebb rejtély mélye: minden titkok kapuja."

(Lao-tze: *Tao Te Ching*, Budapest, 2017,
Padányi Gulyás Gábor interpretációjában)

„Kezdetben ez /a világegyetem/ csak a Brahman volt. Csak önmagát (átman) ismerte: »Én Brahman vagyok.« Ettől lett egész. Az istenek közül is, aki ráébredt erre, egésszé vált; ugyanígy a risik közül és az emberek közül is. Ezt meglátva kezdte Vámadéva risi így a himnuszát: »Manuvá lettem és a Nappá (szúrja)...« Ma is ha valaki ráébred arra, hogy »én Brahman vagyok«, az ezzé az egésszé válik. Még az istenek sem akadályozhatják meg ezt, hiszen az ő /legbensőbb/ Önmagukká (átman) válik. Amikor az ember egy másik istent imád, azt gondolva, hogy »ő az egyik, és én vagyok a másik«, nincs igazi tudása. Mint az embernek a háziállatok, olyan ő az isteneknek." (*Brihadaranjaka Upanisad*, Fórizs László fordítása).

Íme a misztérium önmagamban. Ahogy a kínaiak mondják: csodálatos lét és valódi nemlét. A Korán nagy mondását parafrázálva: nincs megismerés, csak a Megismerés.

Ez a Megismerés megismerhetetlen, nem tárgyi és tematizáló megismerés, habár eredete és tere minden minőségnek. Benne az abszolút, a feltétlen íze uralkodik, azé az abszolúté, amely mindennek elengedése, az elengedés elengedése is, és így teljes és végleges.

A közvetlen tételezése (s mi más eme öntételezés, mint szellem), a közel tételezi a távot, és a közel és távol drámai, ám komplementer terében képződik meg az élet közvetítő játéka. A nagyobb világosság kedvéért idézzük A. K. Coomaraswamyt:

„Miközben a megvalósítónak túl kell jutnia a Megnyilvánulton (Napon) /amit a »Napon túlra« való átkelés jelképez/, hogy elérje a Nem-megnyilvánultat (Sötétséget /legfelsőbb értelmében felfogva/), a Személy és a végcél a Nem-megnyilvánult is túli; nem ért az út végére, amíg meg nem ismerte Őt /Átmát/ mint megnyilvánultat és Nem-megnyilvánultat (vyaktavyaktah)."

Íme a sugárzó lét forrásvidéke.

Persze, mindezeket hallva egy úgymond hétköznapien józan ember megkérdezheti, mi hasznom mindebből? A válasz természetesen egyszerű: semmi. Hamvas Béla az Ős szellemiségét megidézve a létezés más, magasabb szintjeit nyitotta meg, amikben lehet nem hinni, amiket lehet nem ismerni. De hétköznapi emberünket mégis tűnődésre buzdítanám, az én minél tágabb térben rendezkedik be, helyezi középpontját, annál szabadabb. Az átfogóbb térből nagyobb jóindulat, megértés, szeretet, igazságosság sugárzik. Semmi nemvész el, és még a hasznosság is aufheben.

László András szerint a történelemre való rálátással (a történelem az a hely, ahol az emberrel megtörténnek dolgok, ahol minden mintegy kívülről

adódik a számára) két másik perspektíva is megnyílik: a történelemfelettség és a történelemalattiság. Mindhárom esetben a differenciáló és integráló erők egyensúlyáról vagy egyensúlytalanságáról van szó. A mérték a történelemfelettségben adott. László András egy hierarchikusan tagolt rendet vázol föl: „»Igazi metafizikai tradicionalitás; Igazi vallás (religio); Igazi vallás (konfesszió); Igazi kultúra; Igazi civilizáció.« A religio (vö. latin re-ligare = »összekötni«, »visszakötni«) a vallás befelé, a metafizikum irányába forduló arculata, míg a konfesszió (vö. latin confessio = megvallás) a vallás kifelé, a kultúra irányába forduló arculata.” (Ez a négyesség, mert valójában négyességről van szó, tökéletesen megfeleltethető a négy tudatállapotnak, a héber Kabala négy világának, a négy kasztnak, a négy világkorszaknak.)

E mérték elvesztésével a szétszóródás erői megerősödnek, majd hatalomra jutnak. A diabolikus kizárólagosságra jut, s a folyamat végén maga is érdeklenné válik. A történelemalattiság éhes szellemeinek fantazmagóriái töltik be az ember világát. A tudás univerzális, absztrakt tárggyá válik; a vallás helyén, ahogy Hamvas Béla mondja, megjelenik a vallásos bestia, a minden erőszak alapját képező bürokratikus lélekvezetés; a religio elviselhetetlen érzélgősség, a konfesszió a világról szóló diktatórikus vallomás, a kultúra döglött álom, a civilizáció a robotizált majomná váló ember paródiája, egyre dermedtebb és dermedtőbb fantáziák sorjázása.

Most érkezünk el az utolsó kérdéshez: ki, mi fojt el? A lokálisan adható válasz lehangolóan egyszerű: a Kánon. De a kánon önmagában érdektelen. Ki alkotta a kánont? A második világháború után Magyarország a történelemalattiság pöcegödrébe zuhant. Brutális és aljas nemzetközi erők segedelmével a kommunizmus került hatalomra. A maradék rend nyomai is elpusztultak. És a pöcegödörből előjöttek a senkik. Belőlük keletkezett az új „elit”. Frusztrált senkiből, akiknek nem maradt vagy nem is volt a biológikum és a lélek alsó régióin kívüli tapasztalatuk, akik életük hiábavalóságát megtapasztalva mohó és gátlástalan ragadozóvá váltak. És még a „becsületesebbek” is megfélemltek József Attila megfellebbezhetetlen igazáról: „A macska nem foghat kint is és bent is egeret.” A társadalom különböző rétegeiből verbuválódott társaság, ezek a kultúr-impexesek úgymond, „elégtételt” követeltek vagy kompenzációra törekedtek. Az ő lelkükben visszhangzott a senkik (semmik) vagyunk, minden leszünk. Ám a senkiből nem lesz valaki. Nos, ők alkották a kánont. És ez a kánon még bizonyos tekintetben most is él, hiszen a kommunizmus és a neoliberális kapitalizmus halódó kísértete között eddig rejtett rokoni szálak sejlenek fel. Mintha ugyanazon az érzékenyítő tréningen vettek volna részt. Persze e homogén massa osztódásnak indult, különböző nevű gettók és algettók alakultak ki, volt itt dekonstrukció és rekonstrukció, ama tudatlanság terében, amely azt képzei, hogy a létezés konstrukció. Folyt és folyik eme egymást tételező gettók perpatvara, de ez csak egy családi viszálykodás. A lényeg megmaradt, a folyamatos destrukció. A túlnyomórészt eme vámpírok uralta szellemvilágban Hamvas Bélának nincs helye.

A fentebb leírt események hajnalán, immár több mint hetven éve Hamvas Béla maga is feltette a kérdést: Ki a tettes? Ki az, aki elfojt és elutasít? Ki az, akinek arcán gúnyos fintor jelenik meg, ha ezt hallja: éljetek vidáman, és haljatok meg csendesen! És Hamvas rátalált a tettes szimbolikus alakjára, Chan-

nanra, a nyugdíjas, háttérbe húzódó főpapra, a vallásos bestia első alakjára. A vallásos bestiára, akinek külön bejárata van Istenhez, aki exkluzív egyetemen megtanulta a létezést, és jaj annak a létezőnek, aki nem felel meg a megtanultaknak. Ő az, aki diktátort kiált, ha nem ő diktál. Ez a bürokratikus lélekvezető-lélekvesztő minden, emberek feletti hatalmaskodás és erőszak inspirálója. Az ami biztos prófétája. Ahogy Hamvas Béla mondja, az örök jól értesült, s akinek első kérdése: ez és ez a jelen pillanatban szolgálja-e az érdekeinket? Az érdekkonstellációk hatalmának összehangoló mágusa. Minden egóutazás nagy szervezője, az identitásprotézisek főmérnöke.

De adjuk át a szót Hamvas Bélának: „a valódi hatalmasok mindig láthatatlanok: azok, akiknek már nincsen szükségük hatalmi pozícióra, mert valamennyi fölött állnak és befolyásukat valamennyire kiterjesztve minden pozíciót egy-egy szervnek tekintenek – amelyet embereikkel megszállatnak s így embereik által gyakorolják hatalmi tevékenységüket... Ő a nagy lebeszélő, ő az, aki a szenvedélyeket félre tudja vezetni – még az ellenkező irányba is: egyetlen ujjmozdulattal. Channan »békés« – mindenekfölött békés, csaknem »békeszerető« ember. Ő az állatszeliidító, a tüzes vasvessző, az ostor, a szöges korbács feltalálója, a feltalálója az inkvizíció minden eszközének, az akasztófának, a máglyának, a keresztnak is... mindig és minden körülmények között ragaszkodott a »békéhez« – az ő békéjéhez, ahol minden óvatosan le van takarva és nem szabad beszélni arról, ami a takaró alatt van. Channan érti egyedül, hogyan lehet megadni a szabadságot mindenkinek, de elvenni az alkalmat arra, hogy a szabadságot gyakorolni lehessen. Innen érthető az angol világuralom channanizmus. Channan kezében válik a politika a *par excellence* becstelenség gyakorlatává...”

Channan alakja szóródott a történelemben, számtalan alteregója van: pápák, bíborosok, püspökök, a protestáns püspökök is, miniszterek, bankvezérek, iparmágnások, a Habsburgok, Hohenzollernek, Bourbonok, Rotschildok, Astorok és Rockefellerek, a praktikus idealisták és materialisták végeláthatatlan serege. Mivel Channan komplementere a plankton, eme történet végén a bolondokháza udvarán ott ül meztelenül Marianne, az örök jakobinus lotyó. Ótváros bőrért vakargatja, a látványosság nézői röhögnek, Marianne folyvást maga elé motyogja, liberté, liberté, liberté... Channan az Antikrisztus. Létének egyetlen vonatkozási pontja Jézus Krisztus, cselekvésének egyetlen mozgatórugója a Jézus Krisztus elleni gyűlölet. De bármiféle téves értelmezés elkerülése végett világos és egyértelmű választ kell adnunk arra, hogy ki Jézus Krisztus? Erre a hiteles válasz csak ezoterikus lehet. F. Schuon nyomán azt kell mondanunk, hogy Krisztus az univerzális ember, Jézus az individualizált Isten. A kettő egyben. Ennek legszebb és legmélyebb szimbóluma Jézus színeváltozása. Az a spirituális hagyomány, amely Jézus Krisztus ilyen értelmű értelmezését nem fogadja el, nem spirituális hagyomány. Összefoglalva: a tettes az, aki az univerzális ember s egyszersmind individuális Isten egysége ellen tör.

Bizonyos tekintetben immár végére értünk a huszonegyes barakk lényegének, létezésének, múltjának, jelenének és jövőjének leírásának. Egy megjegyzés még idekívánczozik: az *Ugyanis Hamvas Béla* írásomat egy súlyosan téves és tisztetetlen mondattal fejeztem be. Feltételeztem, hogy Hamvas Béla megfélemlített ama japán mondásról, mely szerint minden nap jó nap. Nem. Hamvas Béla tudja, és így tudja: minden nap jó nap *lehet*. Rajtad múlik! Ez a nap te magad vagy.

Hegyi Zoltán Imre

Könyvek a könyvespolcra

Most jött el az ideje. Hogy számot vessek a számomra messze legfontosabbal, a legfontosabb hatással, ami valaha olvasmányban ért, aki kibillentett és kiforgatott magamból, és mind a mai napig nem tudom úgymond a „helyére rakni”. Leginkább talán azért, mert engem kényszerítene az alapállásaimban helyváltoztatásra. Illene végre szépen sorra venni a könyveket, folytatni a saját dugába dőlt Karnevál-olvasónaplót, megfogalmazni a vád- és védőbeszédet a szavai mellett és ellen – leginkább a magam számára. Ha valaki hasznát látja, annak csak örülök. Nem érzem feladatommak, hogy védjem (nem is szorul rá); még azt sem, hogy rámutassak az egyre méltatlanabb szöveggörnyezetekre, ahol rendre feltűnik a neve. Nem szükséges állást foglalnom egy vitában, ahol az egyik oldal rendre félreérteni akar – és nem látja, nem is akarja látni, csak a fiatal, daccal és iróniával teli „hagyományőrt”, a *Magyar Hüperion* és a *Scientia Sacra* első kötetének kissé pökhendi ítélkezőjét. Nem találok közös nyelvet azokkal, akik nem merik követni a huszadik század talán legfényesebb koponyáját a megtöretésbe, a kiábrándulásba, a kijózanodásba: *Patmosz „szigetére”*, a *Szarepta* józan keserűségébe, a *Karnevál* valódi mélységeibe és következmény-világába. Nem tudok vitázni velük – nincs közös nyelvünk hozzá.

Most jött el az ideje. Mert nekem (úgy adódott) állandó kórházi olvasmányom Hamvas. Ezt nem tudom elmagyarázni, valahogy így hozta az élet, hogy minden hosszabb-rövidebb, jobbára baleset-következmény kórházban lakásom alkalmával az ő könyveit szerettem és szeretném. Talán mert az egyik arcukban valóban ráolvasások. Talán mert a másik arcukban józan és tiszta meglátások. Feszésre húzzák a figyelmem. Talán mert semmihez sem hasonlóan rántanak össze a helyzetben, amikor minden arra provokál: szóródjak szét. Szóródjak szét az ágyon, a vizsgálatok személytelen sodrában, szórjam el az „én”-t, a „kedves beteg”, a névtelen eset, perforált szerv, törött gerinc, elzárdott véna – szóródjak szét egy intézmény személytelen rendjében. Pontosan nem tudom, hogyan, de segítettek, segítenek. Mint ahogy a minap is – egy szerencsére kellően rövid kórtermi tartózkodás alkalmával, amikor a páromtól az egyik első dolog volt, amit kértem: hozza be a *Patmosz* első kötetét.

Patmosz I-III. Rögtön bele is kezdhethénk – csak menni kell tovább a gondolattal. Az „én-t”, ahogy most minden mondatunkba belelihegjük, valóban fel kell számolni. Mert a kiteljesedésnek az egyik (tán leg-)csábítóbb akadálya. Meg kell érteni, hogy a világ a többivel együtt Egy. De nem szétszórni kell, ájultságokba ejteni ezt az ént – belealtatni szenvedélybe, a fátylak káprázatába; vagy ahogyan egy kórház struktúrája „szórna szét” –, hanem fel kell ébreszteni. Rögtön bele is kezdhethénk a *Patmosz* gondolatainak rövid megidézésébe, de ennek valójában sok értelme nem volna. Nem tudom itt azt a rövidített olvasatot adni, ami feleslegessé tenné a teljes mű elolvasását – mindazzal a kiegészítéssel együtt sem, hogy valójában nem műveket, hanem kéziratokat olvasunk,

egy-egy, a szerzője által eksztatikus, szinte javításmentes módon füzetekbe írt, de korántsem véglegesített verziót, amelyben benne van a vágyott egység, de a szöveg „születésben hagyottságának” esetlegessége is.

Ráolvasás – másképp mondva: szövegbe tört beavatás-kísérlet. A személytől, akinek hallatlan szenvedélye volt úgymond a „realizálás”, aki igyekezett életrenddé formálni a maga számára minden kimondott gondolatát. Aki kijelenti: ha nem realizárod az általad vallott téziseket, ha azok rajtad kívülálló, semmire sem kötelező khiméra, gondolati alakzat, játék maradnak, akkor elurálnak – létrehozzák általad (épp a szétválasztásod távolításának, a gondolat-szó-cselekedet hármasként megnyíló gesztus-résébe hatolva) a „pszeudo-egzisztenciát”. Ha nem vigyázol, létrehozzák az „akárkit”, s ha tovább zuhansz e szétválasztásba: a „senkit”. Hamvas a maga gondolatait élte. Mégpedig lehetetlen helyzetekben. Az öregedő János apostol menedéke: Patmosz szigete adja e kötet címét – ahol a hit szerint a *Jelenések* születtek. Hamvas *Patmosza* Inotán és Tiszapalkonyán készült, a hőerőmű építkezésén, ahol gondolkodónk mint raktáros dolgozott. Két-három hetente feljutva Budapestre, a könyvtárba, hogy az olvasmányait cserélgesse (arra, amire egy szocialista könyvtárban lehetett...), s hogy bárki hasonló nézetten élő társával eszmét cserélhessen, a személyesség szenvedélyes mániása – végre személyesen. A ráolvasás, a beavató mű a barakk harmincas izzójának fényében, a tömegszállítás ember-szagában készült, a nyolc-tíz óra munka előtt-után, valóban lehetetlen körülmények között.

Lényünk alapmozgása a héraikleitoszi korreláció: a nyílt és végtelen létet megformáljuk individuált létté és a zárt egyéni életet a végtelen létben megnyitjuk. A három kötet beavató rendjében értelemszerűen aránytalan a terjedelem – avagy más arányokkal ékes: valójában piramidális szerkezetű. A legterjedelmesebb első kötet lazán egymáshoz kapcsolódó esszéi (a *Karneválban* sokkal kiterjedtebb menázsériával felfestett freskóhoz hasonlóan) beleszoktatnak egy meglehetősen sajátos hurkokat vető gondolatmenetbe. Amely mást tekint alapállásnak, mint a filozófiáink, mást tekint értékmérőnek, mint a mércéink, és másban bízik, mint a hiteink. Nem csodálom, hogy ha valaki kellően sok energiát fektetett akármelyik szövevénybe (filozófiába, természet-tudományba, teológiába), kizárólag elutasítani képes a kedves vesszőparipáit vurstliba száműző gondolatmeneteket. Az esszék elég széles körből merítő csapongása valójában egyfelé mutat – nem tudom másként mondani: ez a „művelhető hagyomány” világképének rekonstrukciós kísérlete. Ellene beszél a fejlődéseszménynek, és ki meri jelenteni: korántsem biztos, hogy az általunk dokumentáltak tekintett mintegy húszezer év előtt (ahonnan úgymond a fejlődést számítjuk) az őseink körülbelül kétszázezer éven át a puszta életben maradásukért harcolva vegetáltak, hogy aztán egyszer csak robbanásszerűen fejlődésnek induljanak, mint egy elvetemült exponenciális függvény.

Nem mindenben értünk egyet... én például a zöldséglevest igenis csirkehússal szeretem a rántás helyett (Hamvas ki nem állhatta a baromfit...), ez az egyik igen lényeges vitánk. A tréfát félretéve – nem szeretem az összes esszét, olykor a szerző humora nekem túl keserű, néha túl sarkosnak érzem... mondom így: néhol kiérzik az ifjúkori elitista a keserűen keresztény gondolkodó szavai alól. De olykor a keserű játékaiban is képes vagyok vele mulatni – mint amikor a kor-

társ gondolat hiányát ellenpontozandó, s egyfajta tudományos szövegparódia létrehozásának érdekében az *Értekezés a közigazgatásról* esszéjét ékíti lábjegyzetekben nem létező tudósok egymásra hivatkozó értekezéseivel. Amikor egy nem létező konferenciasorozat eredményeire épít úgy egyébként helyes gondolatmenetet a személytelen apparátusról, mint a létrontás talán legkifinomultabb formájáról – megmutatva magát a kimondást (a maga kiszolgáltatott mivoltában), azt, hogy jobbára mennyire többfenekű, amit gondol és mond (s amit lehetőleg azonnal meg is cselekszik, hogy realizálódjon).

A második, terjedelmében jelentősen kisebb kötet esszenciaszerűen egymás mellé rendeli az esszék gondolattartalmait, immár egyetlen, összefüggő gondolatmenetbe. Nem érvel. Nem vitatkozik. Hanem kinyilatkoztat. Elismerem, ez hallatlanul irritáló lehet – és nem teszi könnyűvé az olvasást. De érdekes tapasztalattal ajándékozott meg a kórtermi, lassú olvasás (más dolgom se volt...) – hogy figyeljek, mikor fog el a viszketegség ebben a kinyilatkoztatás-sorozatban. Mert aztán újra meg újra forgatva ezeket a részeket, rendre kiderült: itt laknak a saját, személyes érintettségeim. Azok a ráismerések, amelyek ebben a tanításban a leginkább rám vonatkoznak (vagy vonatkoznának, ha túljutnék végre velük kapcsolatban a puszta viszketésen). A harmadik kötet válogatott esszéi a megértésükhöz mindenesetre feltételezik a második átélését. Ez a tíz esszé a kiindulásában a *Patmosz* II. kötetén nyugszik – lehet enélkül olvasni őket, csak véleményem szerint úgy igazából nincs minek.

A kórteremben való olvasás szokás szerint más értelemben is túlmutatott önmagán – a tanításnak számos módja van, s most sikerült felismerni egyet. Megírtam... e tekintetben nem vagyok külön, mint a mesterem, aki a „nevezetes névtelenség” örve alatt huszon-kötetes életművet alkotott. De azt hiszem, értem, ez miért nem ellentmondás: a puszta tény igazolja, hogy amikor olvasás közben beszélgetek vele, a mesteremnek tekintem. A személyesség mániása volt, aki belátta, elzárták a közegeitől. Elsősorban ezért írt – szerintem ezért. Engem, aki nem ismerhettem személyesen, ezért taníthat. Még ha nem is tekint a tanítványának. Még ha teljes értelemben én sem tekinthetek úgy magamra, mint a tanítványára.

Persze ezt a „kapcsolatot” jóval korábban és minden tekintetben a *Karnevál* alapozta meg. Van abban valami betegesen vicces, ahogy a kezembe került ez a regény, és ahogy aztán példányt veszítve, eladva, kölcsönadva és vissza nem kapva, kölcsönkérve és vissza nem adva, elvesztve és újra meglelve jött velem az évek folyamán. A legfontosabb kórházi olvasmányom – az 1996-os gerinctörés féléves fekvésének állandóan felüthető, forgatható, provokáló, többször egymás után végigolvasható stimulusa (más kérdés: egyéb körülmények között nem is biztos, hogy ennyire belém rághatta volna magát...). Elsőnek talán Kállay Kotász Zoltán adta a kezembe; neki is teljes értékű, befejezhetetlen tanítványi viszonya van Hamvassal, akárcsak nekem (befejezhetetlen, hiszen hogyan teszel fel a halott mesternek egy kérdést?). Érdekes, hogy valójában nagy mélységekig mégsem beszélünk egymás közt róla – minek tennénk fel egymásnak a kérdéseket, amiket valójában *neki* szeretnénk? (S amire a válasz nagy valószínűséggel ott figyel az életműben, és ráadásul nem biztos, hogy mind a kettőnknek ugyanaz az adekvát kérdésre adott adekvát válasz...)

Karnevál I–III. *Soha olyat nem írtam le, ami előzőleg ne lett volna bennem készen* – jelenti ki Hamvas Béla egy helyen, és én elhiszem neki. Nemcsak a tanítványok és az özvegy visszarévedései, a fennmaradt kéziratok is erről tanúskodnak. Tiszta tükrű, alig javított oldalak sorakoznak a kéziratos füzetekben. Csak így képzelhető el, hogy a könyvet (számomra a könyvek könyvét) ekkora terjedelemben, ilyen rövid idő alatt rögzítse. Kemény Katalin visszaemlékezése szerint negyvenéves korában jelentette ki: *ötvenedik évemben fogom megírni nagy regényemet, a Karnevált*. Így is lett, holott Hamvas ötvenedik éve: 1948 nem adott ideális keretet a megírásához. 1945-ben Hamvas lakása, minden kézírata, könyve, jegyzete megsemmisült a bombázások alatt, 1948-ban lehetetlenült el egzisztenciálisan, akkor rúgták ki a könyvtárból, jelentették ki (a Lukács György és Keszi Imre által vezényelt osztály): a létezése az új világ értékrendjére káros. Akkor váltott ki földműves-igazolványt, hogy a sógora szentendrei kertjét művelhesse. Az ezután következő négy év talán a legtermékenyebb időszaka. *Soha olyat nem írtam le, ami előzőleg ne lett volna bennem készen* – jelenti ki Hamvas Kemény Katalin tanúsága szerint; a magam szempontjából ez hallatlanul vicces, mert bennem semmi sem áll készen, amikor írni telepszem, én magam szeretnék annyira készenlétben állni, hogy keresztülfolyhasson rajtam mindaz, ami szólni szeretne...

Valahogy így próbálok most is a dologhoz állni, amikor végre megpróbálom csökkenteni ezt az adósságot, és egyfajta rövid összefoglalást kísérek írni a számomra legfontosabb olvasmányélményről. Miközben évek óta haladok csigalassan egy újraolvasással, dokumentálom egy blogon – van abban valami szentségtörés, ahogy pár bekezdésben próbálok összeszedni e könyvről, hogy számomra mit jelent. Többek közt ezért: *Tudja, ez az egész história, később majd ön is meg fogja ítélni, a többi között nagyobb szabású sorskatalógus is, egyike, nézetem szerint a világ egyik leginkább kimerítő sorskatalógusának, az emberi tulajdonságoknak ez a Noé bárkája, minden özönvízen átmentett leltár, szóval képeskönyv, karakterológia, végeredményben szótár és invertár, de én magamat ebből a vásárból nem veszem ki, én vagyok a bárka, amelyben az egész állatkert a vizek tetején úszik...* – mondja Bormester Mihály az ügyvivőnek, akit a könyv nem nevez néven. Szentségtörés ez, hogy ekkora terjedelemben egyáltalán akarok írni róla: nem véletlen, hogy sorvezetőket használok ehhez a bitang kísérlethez, Danyi Zoltán tanulmányát és Oravec Barna *Rejtett struktúrák Hamvas Béla Karnevál című regényében* című esszéjét – ennek később különös jelentősége lesz...

Szóval ezt a könyvet Bormester Mihály meséli egy ügyvivőnek, akinek az lesz a dolga, hogy mindezt lejegyezze – azaz Hamvas így bizonytalanít el azonnal minden illeszkedést bármilyen irodalmi fiókhoz, ahova a regény sorolható volna, hiszen a dialógus két pólusa, a nevezett és a nevezetlen, a hős és az „agent spirituel” később szép rendszeresen visszatér úgymond a *függönybeszélgetésekben*, és kitérgetik a „regényt”. Kiteregetik a szennyest, hátteret, okot, motivációt lepleznek le és el, további homályt kavarnak – mikor mit. A történetben, ami Mihály apjának, Bormester Virgilnek sajátos kisiklásával kezdődik (mikor is elbizonytalanodik, ki is ő), és szép kényelmes gonoszszággal, rengeteg iróniával csordogál Mihály megszületéséig, felnövekedéséig, pokoljárásokkal tarkított életkiképzéseiig a borzalmas huszadik század első éveiben,

egészen a főhős az ostrom alatt bekövetkező haláláig. Hogy aztán jöhessen Vidal könyvtáros és az ő maszkot letépő makacssága – hiszen az életünk jelentése úgyis csak a teljességben látszik, Bormester Mihály életének teljessége is (Isten nyugosztalja...). Közben több mint ezer szereplő, mellékalak, maszk, lárvá kering (látszatra több ezer, valójában jóval kevesebb) túlvilágokon innen és túl hősrünk és hagyománya körül...

Holott ez mind csak azért van, hogy egyetlen ember: Bormester Mihály megérthesse önmagát, ez az ő sorskatalógusa ebben a diabolikus Karneválban, ahonnan ő sem vonhatja ki magát (meg te sem, olvasó. Meg én sem...). Ez egy csodálatos tükör. Nem a magad arcát látod benne (nem is feltétlenül Hamvas Béláét), de azt megmutatja, hogyan, mennyi munkával kell olyan tükröt foncsorozni, amelyben majd te látszol. Az egyik kedvenc mondatom idézem ide erről tőle a *Kierkegaard Szicíliában* című esszééből: *...a féreg nem igaz: ez a hős másik oldala. A hős sem igaz: ez a féreg másik oldala. Összetartoznak. Nincs Én; ez a világ másik oldala...*

Oravecz Barna egyik legfontosabb (nem teljesen új, mégis eredeti) felismerése, hogy Hamvas Béla sorvezetőket használ e hatalmas munka kiteljesítéséhez. Amit szoktak mondani róla: hogy úgymond beavató regény, alkímia, abban az eredeti értelemben, ahol az alkímista a maga lényéből égetné ki az örök érvény aranyát. Így a kötet szerkezete, a *Gong* ütéseivel elválasztott tagolás a hét beavató lépcső rendjének feleltethető meg. De egy másik rendben (így Oravecz) teljesen jól illeszkedik minderre Schumann *Karneváljának* húsz elkülöníthető tétele. Tény, az ifjú Hamvas jól zongorázott, maga is komponált (amíg el nem égtek a kották is a mindenét felszámoló bomba tüzeiben), tény, a korai verzió, az *Ördögösök* kéziratán kiradírozva, de jól kivehetően ott sorakoznak a Schumann által adott tételnevek. Nekem ez különösen tetszik, mert a saját irományaimban imádom az efféle sorvezetést. Vegyél egyszerűen valamit, amit érvényesnek érzel, pontosan kifejtett érvek helyett az egészét érvényesnek, és fűzd fel az érvényére a felismeréseid. Hiszen így tanulunk, nyelvet, kifejezést, mindent! A saját készenlétemhez sokszor támasztok ilyen létrákat (támaszkodnak bennem ilyen létraként – hogy az egyik sorvezetőm: Weöres *A teljesség feléjét* is ideidézzem). Ráadásul mi mást tehetne az, akinek az addig felépített teljes munkája elégett – egyszerre elvéve a kiérlelt háttérrel és megadva a formáláshoz szükséges alkotói szabadságot; egyszerre megfosztva a valamilyen formában való végiggondoltság papírtömegétől és megnyitva az utat az asszociációnak a zenemű felé, ami nem pusztult el, és érvényét sem vesztette? Oravecz feltételez egyébként ugyanilyen kapcsolatot a Tarot Nagy Arkánumának húsz lapja felé is (Bolond és Világ nélkül, felmérve a *Tabula smaragdina* idevágó passzusait); izgalmas feltételezés, ezt még végig kell gondolnom... Nem annyira elrugaszkodott gondolat, hiszen ebben a tükörben valójában tényleg nincs Én, és nincs Világ... (az Arlequin nem látszik a tükörben, hiszen nincs száma – s a Világ nem látszik a tükörben, hiszen a te arcod formázza).

Tetszene. Ha a két attitűd valójában ugyanazon érme két oldala volna: *a soha olyat nem írtam le, ami előzőleg ne lett volna bennem készen*, illetve *a készen állok, hogy megszólaljon általam*, amit láttam és tapasztaltam. A *Karnevált* én a múlt évszázad legfontosabb irományának tartom, a könyvnek, amelynek a levetett maszkjai alatt nem a nagy semmi: stílus, elégtételek,

puszta szórakoztatás van, hanem a *valami*. Amivel kezdeni kell *valamit*. Hogy mit, azt majd eldöntöm később – de nyilván onnan várom majd a *valamihez* kezdéshez a segítséget, ahol ezek a kérdések megfogalmazódtak. Mert ahogy a *Patmosz* kötetei magyarázzák utólag a *Karnevál*, a „fő mű” keltette értetlenségeket (meggyőződésem, hogy a már akkor kézről kézre járó első gépiratos másolat kapcsán felmerült kérdések nem egy esszé megírásához adtak konkrét apropót...), úgy valójában az ugyanabban az időszakban született (a szentendrei kertben, a kiváltott földműves-igazolvány soványka védelmében fogant) *Unicornis*, a *Silentium* és a *Titkos jegyzőkönyv* gondolatmenetei is folyamatos beszélő viszonyban állnak a *nagy regény* különböző szöveghelyeivel.

Amikor megszületett az életműsorozat, ez a három könyv, az *Unicornis*, a *Silentium* és a *Titkos jegyzőkönyv* szervesülhetett a legkönnyebben egyetlen köteté. Az írója e három csokorban veti le a legteljesebben a távolságtartást, amit a közvetítő közeg (ha akarod, ha nem) mindenképpen megteremt, s amivel olyan jóízűen gúnyolódnak (nevezett és a nevezetlen) hősei a *Karnevál* nem egy *függönybeszélgetésében*. A vallomás-irodalom csipkelődő gúnnal megrajzolt kritikájának (ezeknek a szövegeknek tanúsága szerint) a *Silentium*, a *Titkos jegyzőkönyv* és az *Unicornis* írója mindvégig a tudatában van – nem rejti véka alá kételyeit a vallomás (a tanátadás e módja) iránt. Ez a tanúságtétel a gesztust illetően is önkritikus.

Hamvas Béla amúgy minden szövegében benne rezonál, csak nagyon sokféle álcát terít az önfeltárássra. Sem pátoszra, sem önostorozásra nem hajlandó sehol – ott sem, ahol a tévedéseiről mesél. S e három könyvecskében bizony beszél róluk – az egész életműben talán itt a legnyíltabban. Tévelygésekről, vesztésegekről és tanulságokról, és anélkül, hogy kreációk bőrébe bújna: személyesen ő. Túl a bejárt út megmutatásának tanulságain ezért is nagyon hálás vagyok, hogy a saját, sajátos beszédmódja is itt a legkendőzetlenebb. Egy esetleges Hamvas-szótár fogalmi alapja lehetne e gyűjtemény, ami segít értelmezni a többi. A többi könyvet, ahol mégiscsak jelen van (legtöbbször ki is figurázva) valamiféle attrakció. A *Titkos történet* egy életen belüli „inkarnációit” egyetlen jellemző szóval elnevező Hamvas Béláját hallgassuk: *Ilyen kifejezéseket, mint megváltó, Keresztelő János, ágyrajáró, pogány üdvözlés, keleti halhatatlanság, egészen nyugodtan használhatok. Ezek a szavak, amelyek kizárják azokat, akiknek ebből megérteni bármit is tilos, és ezek azok a szavak, amelyek összekötnek azokkal, akiknek erre szükségük van. Erről mást és többet mondani fölösleges.* Én azért hozzáteszem: ez elsősorban a szellemi kincseinket kényszeresen szétválasztó kortárs arisztoteliánusoknak szól. S idézném Karinthy egy gondolatát, amit a kedélyes német polgármester szájába ad, aki csak mosolyogja az irodalmat: *Nézze, nekem mindig jól ment...* Ez lényeges tudás, hogy Hamvas miféle kizárásokról mesél, hogy kiknek szól és nem szól: elsősorban azoknak beszél, aki kibillentek, akiknek a dolgok nem mennek (mindig) jól, s azoknak, akik az analógiás gondolkodást nem vélik alapjában szellem elleni véteknek...

Silentium ...hiszen elsősorban nekik építi a megértést. A hallgatni (meghallani) tanító első esszégyűjteményben alapoz. A maga fogalomkészletét, a maga megközelítéseit vezeti be, miközben leszámol egy általa sokáig dédelgetett

eszménnyel – nevezzük egyszerűen „megőrizhető hagyománynak”. Egyszerűen szólva (lásd mögé a magad nyelvén is): a vízözön utáni emberre a vízözön előtti törvények nem érvényesek. Akkor van szükség prófétára, közvetítőre ég s föld között, ha a létben megjelenik lehetőségként, kísértőként (mára egyre inkább uralkodóként) a Személytelen. Attól lehet személytelen, mert csend vesz körül bennünket. Mert az égnek szegezett kérdésre nem érkezik hasonló nyelven megfogalmazott válasz. Az *Őskép megzavarodott és elhomályosodott*, írja, a lélek sötét éjszakáján csoda, ha valamilyen formában mégis megérzed a jelenlétet (azaz: csodálkozhatasz), a gyümölcs ízével elegyedve például. A jázmin, az olaj, a gyümölcs valóságos dolgok – amelyek valóságossá tesznek az öntudatlanságban is, ami a személytelen alapfeltétele (még ha a valóságuk alapjában különböző körökhöz is köthető – még ha nem is ugyanazt az ingerelhetőt szólítják meg bennünk, az íz vagy az illat...). Hamvasnak itt amúgy hallatlanul nehéz dolga van: meg kell mutatnia, milyen halott hagyományt gyászol. Egy korban, amely kétli, hogy ez a hagyomány egyáltalán létezett – amelyik elvan azzal a meglehetősen bárgyú (és alapjában tudománytalan) gondolatmenettel, hogy az emberiség mintegy 195 ezer éves léte alatt az utolsó néhány ezer évet leszámítva minden művészet és magasabb eszmény nélkül pusztán a túlélés szélén imbolyogva vegetált.

Titkos jegyzőkönyv ...nevet ki bennünket az író a címadással: amiről beszél, az nem titok. Elbeszéli a saját felszabadító műtétjét, asztrológiai analógiával – magát a műtétet és az asztrológiát is (hiszen vízözön előtti hagyomány) megmosolyogva. Beszél a saját stációiról, amiket nem véletlenül inkább inkarnációknak nevez, az *Apokaliptikus monológban*. Van a világban ez a számos (egymást folyvást kizárni akaró) fogalomkészlet, amelyekben egy a közös: egyik sem az „angyalok nyelvén szól”. Mindegyik ugyanazt markolászna – nagyjából ugyanúgy használhatatlanok s így használhatók: a haszontalanságban. Ahogy a bolond, az Arlequin használhatatlan a világ számára, mert nincs száma, mert folyvást kilóg a számolhatóból. Mert egyetlen fegyvere van, és nem is vágyik többre: a humor; s mert kívül áll a becsvágyon: megtanulta, hogy ezen a világon minden görbe, csak a gázság egyenes... Az öreg Lear tudja, hogy nincs nagyobb biztonság, mint olyan ember közelében lenni, aki nemcsak hogy nem akar trónusra ülni, hanem hahotázik azokon, akik a trónus felé rohannak. Bolondnak lenni a tiszta ész mámorának korában hallatlanul paradox helyzet – mert le kell mondjon minden kapaszkodóról, és mert rengetegen kapaszkodnának belé. Ahogy a Tarot képén a kutyák – a fogaikkal. Derűjét a melankóliából nyeri – ettől csoda. A bohóc szomorúságánál a világban ma nemigen van nagyobb kincs...

Unicornis ...és valójában annyira ritka, mint az egyszarvú, mitikus állat. Hamvas eredetileg a mestere mellett tett tanúságtételnek a *Hallgatás Őre* címet akarta adni... de a könyv éppen a misztériumról szól, a meghatározhatatlanságról, vagyis arról, ami az egyetlen valóság és az egyetlen tapasztalható. Magyarán nagyjából az egyetlen, amit el kellene mondani. Olyan keveset árul el (árulkodik), amennyit elkerülhetetlenül tár fel ez a közvetítő közeg: az írás. Olyasvalakiről, aki nem írt, aki a feltárt pillanatban kísérelte újra és újra az

adott pillanat alapállását autoritás és rutinok nélkül. *A pillanat. Ez a személyesség. Egy. Egyszer. Soha többé. Soha még egyszer. Aki ezt elérte, szabad...* Kockázatos így idézni az erővel vert szavakat, mentségemre szóljon: Hamvas Béla is csak idéz (megidéző) – annál több kárt nem okozhatok a gyarapodó egó gondolatában, mint amennyit ez a könyve alapjában hajlandó. A mester, aki rühellte ezt a titulust – és a tanítvány, aki emlékezik, megteremtve azt a nevezetes névtelent (a kutatások szerint Jakabfalvy Dénesnek hívták – de mondd, nem mindegy a név?), aki a válságain átsegítette és szokatlan, világosan elhatárolt nyitottságával az ifjú írónak irányt adott. Három jól elkülönített tételben: először a bevésoódott beszélgetések, aztán a megidézett gondolatok (óvatosan feltárt) következményeikkel, s végül az *Epilegomena* – a viszony mélységes tükörkép-jellegének feltárása.

Ez a három könyv nem akármekkora térképészeti teljesítmény – de nem több. Nem recept. Nem életvezetési tanácsadó. Arra provokál(na), hogy ezt az egész munkát te is végezd el magaddal magadban, kedves olvasó (és én is végezzem el, mielőbb, az összegzés helyett, amely semmit nem pótol az elvégzendőből). Pont azért, hogy hozzánk férhessen a másik, hogy odaferhessünk a másikhoz, a sebeink folyamatos felvakarása és a rémületek cincálta világ- és egymás-szaglászás helyett – hogy azok lehessünk a tudatunkban, akik valójában vagyunk. Az, aki. Amennyi, annyi. Hogy ne változzon magunknak magunkra igazított maszkká az arcunk, amikor meglátjuk a tükörben.

Azt hiszem, most van itt az ideje, hogy rámutassak arra a maradéktalanul egyedi hagyományfelfogásra, amit itt már kétszer is pedzegettem. A *Silenti-umban* említett (általam „megőrzendő hagyománynak” nevezett) attitűd jegyében, a háború előtt született műveit – beleértve olyan, alapjában szeretni való megközelítéseket is, mint a *Láthatatlan történet*, s olyan, „büszke tévútnak” tekintett műveket is, mint a *Magyar Hyperion* – később Hamvas erőteljesen időzőjelbe helyezi a mesterétől megélni tanult hozzáállás és háborús tapasztalatai okán (később, a *Hexakümbion* kapcsán ejtek szót erről konkrétabban is). Amit a *Patmosz* kapcsán „művelhető hagyománynak” neveztem, már ennek jegyében áll: a *Karnevál* legfontosabb szava, az *éberség* jegyében. Fel kell ébredni. S a megőrzés gesztusára csak az méltó, amit az éber, minden pillanatában otthon lévő jelenlét a realitása szintjére emel. Ez a folyamatos, szakadatlan próba, a mester szavával *személyesség, egy, egyszer, soha többé, soha még egyszer* megélése minden dédelgetett kincsünket meg kell merítse a maga kérlelhetetlen királyvizében. Hamvas Béla összeállította ehhez az inventárt, az

Anthologia humana teljes egészében e szemlélet szolgálatára készült. Ez a könyv *nem regény, amely az elején kezdődik, hanem minden mondatával újra kezdődik és újra befejeződik. Éppen ezért a könyv lapozni való, és ott kell kezdeni, ahol kinyílik. Nem ajánlatos belőle három lapnál többet egyfolytában olvasni, de feltétlenül minden nap legalább egy mondatával foglalkozni kell... a könyv szövegei ugyanis nem vaktában idézett szép részletek, még csak nem is bölcs tanítások, hanem meditációs objektumok* – jelenti ki a szerkesztő Hamvas az *Anthologia humana* – *Ötezer év bölcsessége* előszavában. Igyekeztem, legtöbbször ma is törekszem mindezt szem előtt tartva kézbe venni, de egy idő után elkezdett furdalni a kíváncsiság: hol nem nyílik nekem a könyv, mi

nem szól nekem abból, amit az általam legjobban tisztelt tollforgatónk a világ leírt szellemi kincséből fontosnak vélt. Értem Hamvas tanácsának jelentőségét és értelmét, hiszen a legtöbb számomra fontos könyvvel így vagyok. A legtöbb alapvető olvasmányomnak vannak ilyen meditációs objektumként bőröm alá fúródott mondatai, amikhez (szavakra hegyezett, idézést megtisztelő emlékezet híján) folyvást visszatérek, leveszem a polcra és kinyitom, ott, ahol kell (és ezért ragaszkodom bizonyos kiadásokhoz, megszokott, öreg példányokhoz, hogy ott nyíljanak, maguktól, ahol kell...). Értem, miért így kell olvasni ezt az összeállítást – mégis, ez a könyv nemegyszer segített már hozzá Hamvas hozzáállásának pontosabb feltérképezéséhez; tehát néhány hónapja elkezdtem előlről olvasni, csaknem mint egy regényt. Lassan haladok vele, tényleg nem lehet hatalmas adagokban fogyasztani, mert megfekszi a gyomrot. Most járok Plutarkhosznál – de már most megajándékozott néhány felismeréssel, és már most világossá vált, miért nem nyílt nekem bizonyos helyeken. Milyen furcsa sors-íronia – az egykor sokat forgatott példányt a szükség anno eltépte tőlem, most ehhez a jó tanáccsal szembemenő olvasáshoz egy szűz, soha ki nem nyitott kötetet vehettem elő...

Van olyan nézet, hogy mások bölcsességére tényleg akkor van szükséged, ha a magadé elfogyott. Elakadásban, megbillenésben – amikor nem bizonyulnak elégnak vagy elfoszlanak az evidenciáid. Persze ha meditációs objektumként gondolsz e szövegekre, akkor mindig szükség van rájuk – mert nyílni tanítanak a válság, a szükség kényszerei nélkül is. *A meditációs objektum megválasztása az emberi életben a legszemélyesebb tevékenység. És mert ennyire személyes, és szükségképpen személyes kell hogy legyen, és semmiféle általánosítást nem tűr meg, a téma kifejtését is csak személyes élmények bevetésével lehet folytatni* – jelenti ki Hamvas Béla, amikor a kimeríthetetlen gondolatösztrönzés forrásairól tovább gondolkodik az előszóban. Követnem kellene a példáját – hiszen tényleg semmi nem illusztrál teljesebben gondolatot és benne erjedő erőt egy jól megválasztott és a személyesség pecsétjével hitelesített példánál. El kéne gondolkodnom rajta, itt, nyilvánosan is, miért zaklat fel az Upanisadok e gondolata: *Az, ami alakot ölt, más, mint a lehelet; az, ami itt van, más, mint a test mélyén rejtőző végtelen űr...* s hogy miért mélyíti tovább a zaklatottságom a folytatás: *Az alaktalan pedig a lehelet és a test belsejében rejtőző végtelen űr. Ez a halhatatlan, ez a járó, ez az életem túl lévő.* Miért nyílik ki például Keats gondolatainál ez a szűz kötet is, ahogy egykor a bejáratott; vagy (épp most, e mondat befejezéséhez) miért Thoreau-nak a természet természetét firtató gondolatát ajándékozza... Abban a relációban, amelyben Hamvas e kötet szövegeit válogatta, a véletlennek így nem jut, nem is juthat szerep. Amikor ezt a könyvet bárhol felütjük, a világ beszél hozzánk, főleg mivel ez esetben számunkra is értelmes nyelvet választunk a párbeszédhez. Most mégis eltekintek tőle, hogy kifejtsem mélységeiben a személyest – hiszen most csak kedvet csinálnék az *Anthologia humana* forgatásához, ahogy a többi, már érintett kötethez, és ennyivel is megmutathatom: az ajánlott módszer (számomra legalábbis) hiteles.

Tényleg érdekes különben az is, hogy miért nem szól hozzám, ahol számomra érdektelen – de még érdekesebb, hogy mi az, ami belőle kifejezetten irritál. Miközben odavagyok a Tao gondolkodóiért, viszketést kapok Konfuciusz-

tól. Nagyon nehezen, nyögve nyelek minden ószövetségit... úgy tűnik, valami bajom van a szigorral meg a tekintéllyel (érdekes, mert ez a terület a kötetben amúgy is alulreprezentált). Ha nem kezdek bele ebbe a szerkesztő által javasolt olvasási metódussal alapjában szembemenő, módszeresebb olvasásba, ez sem válik ennyire nyilvánvalóvá. Pedig nem felesleges tudás: mi az, ami nem. Ami nem az enyém, amihez nincs közöm. Vagy épp mi az, ami annyira az enyém, hogy irritál, zaklat, zavar – amihez annyira mélyen és szégyenekkel körítve van közöm, hogy nem szívesen szembesülök vele. *Senki közülünk nem él a má-nak és a mában és a pillanatban. Mindnyáján ma a holnapot éljük – holnap: a holnapután. Sorsunkat a jövőbe vetjük, azt hisszük, holnap érünk el oda, ahol aztán már igazán el lehet kezdeni élni. Mert azt senki sem gondolhatja komolyan, hogy amit ma csinál, az teljes értékű élet...* Például ez...

Azt is e könyvecske forgatásával értettem meg, hogy ami újra és újra (a legkönnyebben) rajongásig feszít, az a belélegezhető mítoszi levegő. Teljesen megértem Hamvas Bélának a mediterráneum szellemei iránti (hol mélyen át-fűtött, hol szelíden savanykás, hol szinte keserű) rajongását – ami végigkísérte az életét (akkor is így van ez, ha engem amúgy jobban markol a germán-kelta észak...).

A babérligetkönyv hangütéseiben fürödni lehet, mintha a tengerben... *A déli napfény, a tenger felől jövő puha szél, a fűszeres levegő inkább volt álom, mint amit álmodni tudtam volna. Egyszerre arra gondoltam, hogy nincs nálam könyv. Olyan könyv, amit most jól esne olvasni. A gondolat lassan támadt bennem, egészen lassan, ahogy a cigarettafüst lebegett a zöld árnyékban, sietség nélkül és megbékélten. Mi az, amit magammal hoztam? Vándorkönyv, hajófedélzetkönyv, alkonyati könyv. Egyetlenegy babérligetkönyv sincs. Tűnődtem, ugyan melyik lehetett volna, ha elhoztam volna: kínai? francia? görög? angol? Akkor elhatároztam, hogy hasonló alkalomra, nem is másnak, csak magamnak, vagy nem is magamnak, csak másnak, egyszer, ha időm engedi és a Múzsák, könyvet írok. Idevaló könyvet, amit azonnal le lehet tenni, ha hozzák a levest. Újra föl lehet venni s mielőtt a szardella érkezik, még el lehet olvasni belőle ötven sort. Esetleg százat. Két korty bor között és feketekávé után. Két lapot vacsora előtt. Olyan könyvet, amelyik nem sértődik meg, ha olvasás közben az ember kinéz a partra és el-báméskodik valamin, amit a következő pillanatban elfelejt. El lehet veszíteni és el lehet ajándékozni...*

Ilyen hosszan érdemes idézni – mert ez így maga A babérligetkönyv, a szerzője által megadott összes paraméterrel. És akkor most jöjjön egy másik, szintén sajátosan hosszú idézet: A klasszikus filológia, bár a XIV. század óta megszakítás nélkül a tudomány lényeges fejezete volt, központi tényezővé sohasem vált, és általában mindig csak azt a helyet foglalhatta el, amit az általános korszellem számára kijelölt. Mindig más diktált. Egyszer a filozófia, Descartes, Kant, Hegel esetében, máskor a matematika, ismét máskor a fizika, az asztronómia vagy a biológia. Többször a történelem, az irodalom, a zene.

Diktáló szellem alatt kettőt kell érteni: először, hogy ez az, ami a szellem alaphangját megadja. Az alaphang rendszeren érzület, mint amilyen a pietiz-

mus, a romantika, vagy a pozitivizmus. Másodszor: a szellem minden esetben napszerűen a középpontban áll, és minden egyéb megnyilatkozás alapvető ihletét belőle nyeri. Onnan veszi irányját, módszerét, céljait, eszményeit, szóval azt, amit általában szellemiségnek neveznek... Ez pedig a

Hexakümon legeleje, ahol valami hallatlan szigorral megkísérli rendezni a viszonyát Nietzsche görögség-felfogásával, benne a Dionüszosz-mítosszal, amelynek egy időben sajátos, értő rajongója volt – kertelés nélkül áttekintve eközben a maga érintettségét is: a Kerényi-féle Sziget-körben csiszolt gondolatokat is ízekre szedve. Jó ideig nem értettem, az új, Dúl Antal által szerkesztett életmű-sorozatban mit keres egy bőrből ez a két könyv – az íróniával és malíciával bőven áztatott, könnyed esszégyűjtemény (nyaralókönyv bölcsészeknek...) és egy súlyos leszámolás egy illúzióval és/vagy rajongással. Teljes egészében még most sem vagyok róla meggyőződve, hogy értem, miért kívánczolt bárki szemében egymás mellé ez a két íz (az egyik fűszeres, mint a mélyre szívott tengeri levegő, a másik enyhén könyvtári-porszagú...), rosszabb napjaimon még most is úgy gondolom, pusztán terjedelmi oka volt: a kettő együtt kiad egy megfelelően vastag kötetet...

Persze valójában több rétegében, szorosan kapcsolódik a kettő. Az esszégyűjtemény a dél szellemiségével játszik, délen (mondjuk így: szabadságon) olvasható játékos írások, és ugyanilyen köntösbe bújtatott szembesítő erejű szövegek, leplezetlen ólomsúlyokkal az ironia vékony leple alatt – egy északi ember déli történetei. A nagyesszé a maga szigorúbb hangvételével elmeséli, mit gondoltunk mi, gondolattal vertek a délről, annak szellemiségéről, mi, északiak a délről. A gyűjtemény eljátszik a gondolattal, hogyan élnénk (ha tudnánk) ezt a lassúbb létezést, ahol nem gondolkodsz, hanem eszedbe jutnak a dolgok – ahol ...*az etruszkok asszonyaik sírkövére virágot faragtak, se nevet, se mást, se kort, se rangot. Mit mond a sírkő? Aki itt fekszik, virág volt, élni tudta azt, amit a bölcsék csak gondolni...* ahol... *mindig az győz, aki fel tudja adni énjét.* A nagyesszé ennek szellemtörténeti vonatkozásait tekinti át, alapjában keserűbben – nem a derű lehetőségével van elfoglalva, hanem az eszmetörténetével. Viszont valójában mind a kettő a megélt, a „művelhető hagyomány” arcát mutatja fel, csak amíg az egyik gyönyörködik benne, a másik vizsgálata tárgyává teszi.

Valójában persze az esszégyűjtemény, *A babérligetkönyv* is mélyebbbről merít a maga délszaki kútjából. Igen, ott van *A virágszedés lélektana*, *A reggeli feljegyzés*, *Az ízek*, *A konyhakert*, vagy például *Olbrin Joachim csodálatos utazása* (az nagyon ott van...), ahol az aprólékos örömek mestere jó példával elől járva a pillanatba oldódni, élni tanít. De ott van a *Túlvilági kalauz* vagy az *Imaginárius könyvek* szelíd taslinak – és a *Kierkegaard Szicíliában* komoly pofonnak –, hogy érezd, *a féreg nem igaz: ez a hős másik oldala. A hős sem igaz: ez a féreg másik oldala. Összetartoznak. Nincs Én; ez a világ másik oldala...* És ott van a *Fák*, amiből talán a legtöbbet tanultam eddig, hogyan tekintsek a magam bőréből egy ennyire másképp földbe és fénybe lüktető, hallatlanul fontos létezőre.

És valójában a nagyesszé: a *Hexakümon* is telides-teli van ironikus felhangokkal árnyalt felismerésekkel – öntetszolgés és önvád nélkül jut el an-

nak felméréséig: a görögségképünk olyannyira kultúrafüggő, hogy Nietzsche (bekezdéseken át dédelgetett) szemléleti reformja sem beszél, valójában egy kumma szót sem ejt az egykori görög szellemiségről. Annál inkább a modern ember sajátos vallástalanná válása közben megejtett mítoszmarkolászásáról: *ha Dionüosz lélekisten, akkor már holtbiztos, hogy nem ókori, hanem modern. Hogy a görögségnek milyen létkérdései voltak, azt nem tudjuk. De azt bizonyosan tudjuk, hogy a mai ember létkérdése éppen ez: a természet és szellem által közösen elnyomott és homályban tartott lélek, s a léleknek ebből az elnyomatásból való elementáris feltörése.* Nem lényegtelen tudás ez, a tudományos ismeretterjesztés kudarcának és a propagandák mítosz-szinten való tömegmarkolászásának korában főleg nem.

A séta a legjobb, ha az ember meg se gondolja, csak úgy elmegy kalap és kabát nélkül, este jön vissza, vagy éjszaka... – a sok kedves Hamvas-szöveg közül nekem e gyűjtemény legtöbb darabja a leginkább séta. Olyan igazán belefeledkező, kíváncsiságát létében tartó, ami a sokszor járt helyekből is a meglepetés idegen birodalmát formálja ki: megélteti a hagyományt. Séta, amit nem szakít félbe egy-egy meredek kaptató sem – miközben olvasom, nem legyőzni akarom, hanem átélni. Nem az igaza érdekel (a meggyőződéseim vagy a meggyőzőhetőségem), hanem ahogyan a kiáradása közben levegőt vesz. Mert egyre inkább úgy érzem, ezt lehet és kell Hamvas Bélától a leginkább eltanulni.

Jól látható: mindeddig valójában minden művet a *Karnevál* által felépített teljességérzethez, mélyen pontos „tükörállításhoz” mértem – még a hagyományokba tett éber sétákat is. Az életműnek ez persze kissé önkényes olvasata, de nem hiszem, hogy bármelyik kötetét másképp szeretném esszéembe vonni – legyenek azok a hallatlanul fontos *Scientia Sacra* kötetei, a *Mágia szútra* vagy a *Tabula Smaragdina*... Mindazonáltal itt és most a magam összképébe már csak három rövidebb munkáját fonnám – amelyek a felrajzolt attitűdből továbbblépnek.

Hamvas Béla kisregényeit egykor az elsőnek kézbe kaparintott *Karnevál* után olvastam – talán már látszik, tényleg beszippantott az a könyv, bármit lenyomhatott volna a sors a szerzőtől a torkomon. Valahol szerencsének érzem, így utólag, hogy úgymond a regényekkel mehettem tovább... Emlékszem, mennyire meghökkenett, hogyan forgolódott, kereste a helyét ez a három történet az olvasmányaim közt, hogy igazából máig se találja. Mert ha szigorúan veszem, regénynek sajátosan alkalmatlan, kifejezetten a regény mint műfaj ellen is írt szövegek ezek, szándékosan egyensúlytalan, önnön tengelyük körül a támasztó talajról tudomást sem vevő, akárhova elforgó szöveg-mérleghinták. Eljátszadoznak a formával, meglehetősen gátlástalanul tárva fel megcsináltságuk minden műhelytitkát. A *Karnevál* nagyszabású keretében is feltűnt már, mennyire tudatosan kerül az író a bevett történetmesélés eszközkészletét, elkerülve mások kerülő útjait is, ha lehet – ott a függönybeszélgetések egyik visszatérő rétege volt épp e saját regényelmélet kifejtése (és persze árnyalt kigúnyolása: tökéletlen, kreálmány voltának folyamatos fókuszban tartása). E három kisregényben sokkal nyilvánvalóbb, hogy jobb híján illetjük őket ezzel az elnevezéssel.

Mert a terjedelmük okán jobban látszik, mi hiányzik belőlük, mi van helyet-
te bennük, milyen játékokat enged meg magának az író. Miközben valójában nagyon sajátosan különböző határterületeken mozog mind a három. Hogyan

játszik itt egymásba teljesen különböző műfajok eszközkészlete – s ha szigorúan veszem: hogyan kell elrontani a közöttük valahol az írás automatizmusa által csak azért is kialakuló kohéziókat. Miközben persze óhatatlanul létrejön a hatás, a valóság helyett, ami elmesélhetetlen. A hamvasi „regény” folyamatosan küzd azzal a pszeudo-valósággal, amit a történetmesélés hagyománya kreált és kreál – a posztmodernben és utána az önfelszámolásában is. Ez a kreatúra egyfajta valóságpótló szurrogátum, amelynek teljes köre leginkább az olvasói várakozások kiszolgálásával kapcsolatos – a végleteiben vagy behódol az olvasónak, vagy látványosan köp rá (de általában e két véglet egyfajta keveréke), de a legbátrabb tabufelrúgásokban is leginkább csak önmagához van köze: nem a valóságot meséli, hanem a regényt...

Szilveszter ...mert valójában nem a fontos szituációkra, valójában rossz felé figyel. A *Szilveszter* formailag egy kémregénybe oltott detektívtörténet önmagát saját síkján komolyan venni képtelen paródiája. Egy frontvonalban felállított frontbüfé markotányosa: Coventry Patmore végez benne kiterjedt nyomozást a büféjébe betérők segedelmével. Első rétegében ez a nyomozás egy halom érdekes társadalmi jelenség feltárásának válik az apropójává. A csimpalacsánok, a mamraminniszek, a fondetrensek, a különböző oldalak és berendezkedések hamar lepleződhetnek az olvasó előtt, a Swift ízeit idéző játék egy nagy csokor front-Gulliverrel hallatlanul szórakoztató, hiszen az elemzések java briliáns, és az adott szituáción túl is (az akkori történelmi szituáción túl, amiben ez a szöveg született), máig teljes értékűen jelent. Csakhogy mindez tökéletesen lényegtelen. Patmore-t nem ez érdekli. Egyfelől egykori mestere, Paddon l'Egguéntieu személyazonosságát nyomozza, mindazt, amit a kapcsolat idején nem érzett fontosnak megkérdezni – másfelől arra kíváncsi, egy olyan mélységű nagy találkozás (mítoszba, legendába, sagába illő), mint Dalabor és Naura szerelme, miért nem jöhetett létre. Ott vezet egy kantint a frontvonalon, és az érdekli, ami a számára személyes. Ezért egyfelől akár a túlvilágot is hajlandó faggatni, másfelől a határhelyzetben van, a frontvonalon – tehát a megfelelő alapállásban. Így már bízhat benne, hogy akit a kantinjába vet a sors, az ezekre a kérdésekre is képes válaszolni a sok más között. A határon áll, ahol minden, ami bizonyításra szorul, bizonytalan, az egyetlen biztos: a vagyok.

Patmore a dolgot nem hagyja annyiban. A kérdést azonnal fölteszi, Naura sóhajának mi a sorsa? Istenem, Istenem, de most meg kell vizsgálni, vajon Isten hallja-e, ha pedig hallja, válaszol-e, azt esetleg Naura hallja, esetleg nem, de ha igen, esetleg nem érti, vagy egyáltalában nincs Isten, és akkor az egész elesik... Ha a világot csodának tekinted, nem pedig evidensnek, akkor folyamatosan csodálkozol – de ez kívülről hidegvérnek tűnik majd. Úgy tűnik, Patmore-t nem lepi meg semmi, persze, hiszen folyamatosan csodálkozik. Akárcsak szegény olvasó... tény, ez a kolosszális menazséria a szokásos, valóságízű, logikus magyarázatok nélkül (amelyek úgy különben tényleg az irodalom legszemérmetlenebb – de általában gyönyörű – hazugságai) könnyen megfeküdheti a gyomrot. Viszont ha ráérezel, akkor az egyik legszórakoztatóbb olvasmány, kérdések és válaszok kincsesbányája, amely szinte oldalanként dobálja eléd a gondolkodni- és vitatkoznivalót. Én nem fogom elfelejteni, milyen íze volt a számnak, amikor ráéreztem, miért volt hiábavaló a végső „nagy talál-

kozás” a kötet egyetlen maradéktalan személye és a legmélyebben személytelen diabolikus szörnycetege között – hogy miért hiábavaló olyannal találkozni, aki megszólíthatatlan.

Bizonyos tekintetben hasonló bukfcenc volt, hasonló mélységű ráébredés, amikor felmértem, hogy a második történet formailag kém- vagy besúgó-i jelentés. Megint nyomozás, ezúttal két meg nem nevezett személy találkozik egy kikötőben, csodálkozik rá egy haldoklóra a mólón, akiben egykori lakótársukra ismernek; két egykori Csincsa-jantani-beli barakklakó találkozik a kíváncsiságban, vajon ki gyűjthatta fel annak idején a huszonegyes barakkot. A legnyilvánvalóbb rétegében ez a könyv egy kegyetlen, szociográfiai mélységű gúnyirat Inota, Tiszapalkonya barakkvilágáról, amit Hamvas a saját bőrén tapasztalt. Kegyetlen, de empatikus, pontos, de távlataiban az. Hiszen mit várhatunk azoktól, akiket lehetetlen körülmények közé passzíroz kény és tehetetlenség – a minimum, hogy teljes valójukban megmutatkoznak. Ez az első réteg, mintha minden más csak apropó volna – ha rokon mintákat keresek, akkor a groteszk jut az eszembe. De ne hagyjuk becsapni magunkat. A dolog újfent messze többről szól, mint hogy egy elhibázott rendszer hogyan fizeti ki kártérítés gyanánt saját magáért minden elpusztult érték többszörösét. Messze többről, mint a hazugságról, amibe a körülmények kényszerítenek.

A tűz fölfelé folyik. Különös, hogy eddig nem vettem észre. Mit akar ez a fordított gravitáció? És mit akarok én, mit akarnak ezek az emberek itt, akik bámulják. Néznek valamit, amit nem értenek. Fölfelé, fölfelé, ahogy Eljahut a tűz elragadta és a lánglovak az égbe nyargaltak. Ez a fölfelé vonzás félelmetes, ez a megfordult valóság, a magasság nehézkedése. Vagy nem? Megint oldalanként kapod az átgondolható tartalmak tucatjait, olvasó – miközben két nem létező aspektus tankölteménybe illő párbeszédét olvasod. Azaz egy író játékát azzal, hogy akkor most ki fog besúgni kit, melyik a hunyó, melyik a provokátor, és ki lesz az áldozat. Holott a valódi, figyelmeztető erejű tanulság így szól: bárki lehet. Te is, ha kihúzzák alólad az életed és egy ilyen tömegszállítás kíméletlen közegébe hajtanak – ahol te is levetkőzöl majd minden felesleges kultúrát és cafrangos illemet. Olykor azzal nyugtatom magam, talán egy harmadik személy hallgatózott...

Ugyanis ...az irodalom legnagyobb csalása ez a harmadik személy. Ez a mindent (jobban) tudó narrátor, ez az idegesítően okos, az olvasásirányokért felelős, szavakból magnetizált iránytű. Az *Ugyanis* a szamojédok története. Így hívja a könyv azokat a gátlásaikat vesztett, nevelőotthonból szökött, immár minden paradicsomitól mentes fiatalokat, akik megérkeznek szolidan kormányzott otthonunkba, felrúgják a szabályokat és megteremtik a poklot. Legalábbis M. Saravarage könyvében, amelyből itt mintha részleteket olvasatnának velünk. De nem ő a narrátor. A narrátor ezek szerint egy kritikus, aki meséli és minősíti M. Saravarage történetét. Amely él a hatáskeltés eszközeivel – olyan, mint egy shakespeare-i királydráma: egy részben propaganda, más részben egyszerűsítés, némi frissen ontott vérrel összefröcskölvé.

Az árnyékot tanulmányozom. Mit gondolsz, melyik a legsűrűbb? A hársfáé. Nem vagyok benne biztos, hogy miért. Összefüggő, sötét, és hús ár-

nyéket vet... Ezúttal nem fényekről van szó, hanem a nap hőisége elől való elrejtőzésről. Ugyanakkor távlatról a fényben úszó világra. Az ember elrejtőzik a hűsben és onnan les ki a fényre... Van benne valami elemi költészet, de annak minden öntetszelve nélkül – ha valamiben, akkor a kíméletlenségében tetszeleg, hogy nem ismer tabukat. Valójában újra és újra visszatérek ezekhez a könyvekhez, mert érzet szintjén mesélik mindazt, amit (a születésükkel egy időben formálódó) esszék magyaráznak, amit a *Patmosz* három kötete magyaráz. Ilyen értelemben ezek a történetek valójában példabeszédek, a máshol is szavakba kényszerülő tanítás példabeszédei.

Búcsúzóul érdemes végiggondolnunk mindezt a *Karnevál* nevezetlen ügyvivőjének, szellem-írójának pozíciója által, aki a nevezett kalandor: Bormester Mihály szavait úgymond lejegyz. Nem mindegy, ki beszél, de úgy kell tennünk, mintha mindegy lenne. Ha ellenőrizhetetlen, akkor nem kell úgy tennünk, mintha „élet” lenne. Nem kell hogy valakinek konkrét, dokumentált, csatolmányokkal és igazolásokkal hitelesített élete legyen. Legyen teremtés, annak az összes gesztusával, de mivel egy olvasmány teremtése: csak szó. Minden a szóval kezdődik és azzal végződik (a mitológiák és gondolkodásunk minden ismert rendszere szerint), tehát van jelentősége, nem jelenti, hogy nincs súlya – de ettől még nem „élet”. Mert valójában csak az élet a fontos.

Viszont mivel ez csak szó, mintha minden ellenőrizhetetlenre való törekvés azt sugallná: nem fontos, hogy ki beszél. Nem kell tudnunk az „író”. Nem kell az értelmezéshez az élete, nem kellene a titkai, a vélelmezett motivációi, nem kell megfajtenünk az élet hatását a műre – nem kell hozzá, hogy a „csak a szót”, az élénk tárt vélelmezett értelmezendőt további vélelmekkel pakoljuk tele. Tudjuk, hogy az író nem becsülte, csak azt, amit valóban cselekvésbe tudott rakni. Mániákusan ragaszkodott hozzá, hogy megkóstolja, megszagolja, tapintsa az élhetőt – hogy dönthesse arról, mit fogad be és mit utasít el a világból. Ezt tartotta valóban lényegesnek, hogy az írás kényszere is itt előttünk kapja meg a maga helyét: a forróvá vált szóértékeket ki kell dolgozni, de ennyi. A megértés, a tudatosítás mankója nem a cél. A cél az élet. Ez itt cifra sallang, fecsegés-kényszer, maradvány-kárhozat. De ha ezt tiszteletben tartjuk és visszafordítjuk az olvasásra, akkor meg kell értenünk: az ellenőrizhetetlen megteremtésének igénye az írójától is eltávolítja a szöveget – nem kell tudnunk a befogadáshoz az író, nem szükséges kitalálni, hogy melyik kidolgozott szóértékben lakik a saját meggyőződése, melyikben másé, mi az, amivel csak játszik, és mi az, amit valójában elvet – s hogy mindeközben hol hazudik tudatosan, hol vezet meg minket, mi módon csal, s mit hallgat el mégis – az elhallgatás deklarálása ellenére is.

Ez a szöveg sem „élet”. Nem is akar élet lenni. Az élet fontos. Mindenkinek a magáé, a megélésében való „jelenlét” a fontos, a dolgokban való bennlét, a dolgok létet teremtő és a létünk dolgokat teremtő ereje. Ha az író valójában nem fontos egy szövegben, az azt is jelenti: ne lakj az olvasmányban. Ne lakj a „mesében”. Az életben lakj. A lakásodban. A bőrödben. Miközben azért az olvasmány (persze hogy) megtaníthat, hogyan mérd fel a bőröd „határait”.

Másfelől tekintsük át az agent spirituel, a nevezetlen szellem-ügynök, szellem-író (előttünk írói szándékból) kiépülő rendszerét. Ahogyan „ő”, az ügyvivő sorolja. Először: az „elbeszélt történet” inkább katalógus, semmint megtörtént

esemény. Másodszor: az imagináció mozgatja, tehát látomászerű. Harmadszor: maga a mesélő is bizalmatlan a maga történetével. Negyedszer: ezek itt mind csak szavak. Ötödször: a valóság okkult szintjével áll kapcsolatban az elbeszél, a cselekményi szinttel nem. Egy szóval: az elmesélés önkényes. Naná! Minden elbeszélés az, még ha az írók minden energiájukkal az ellenkezőjét akarják is elhitetni velünk. S milyen érdekes: lehet, hogy épp az erről, az elhítetésről való lemondás teremt végre, épp az ellenőrizhetetlenségének belátása árán soha nem látott valóság-hitelt! *Eddig minden regénykoncepcióban maradt labilis pont... az író fix személye, az olvasó fix személye, sőt a kritikus fix személye is. Ezek azért labilisak (azért fixek), mert a regényen kívül állnak... az eseményekbe nincsenek bevonva... ha szilárd pontjait feloldom, vagy leépítem, szóval eltüntetem, akkor válik az egész kifordíthatatlanná. Stabil lesz... A pácban mindenki benne van... Ugyanakkor azonban megszűnt az ellenőrzés lehetősége is. Vagyis engedelmséggel, az egész dolog úgy, ahogyan van, ellenőrizhetetlenné vált... a dialogikusan felépített történetben fix pont nincs... Ettől stabil. Okkult. Reális.*

Lássuk a példát egyből: vajon Hamvas saját meggyőződését dolgozta bele az ügyvivő monológjába? Nyakon csíphetjük az ő gondolatait az esszéiből, a sajátos érvelési rendszerét, állandóan mindent pontozó és ellenpontozó író-magamagát? Lehet próbálkozni, de értelem nélküli játék ezzel kísérletezni. Ellenőrizhetetlen, vajon ez volt-e a meggyőződése, avagy a meggyőződésének egy olyan, elcsalt látópontú nézete, amely e helyen a könyvben épp az agent spirituel szájába illik. Hogy az-e a funkciója, hogy a szerző kimondhassa valamilyen fontos tapasztalata summázatát, avagy az, hogy az olvasóját egy bizonyos kívánt irányba terelje tovább, miközben valójában maga az író erről a kérdésről gyökeresen mást gondol. Ellenőrizhetetlen.

Tehát nem kell tudnunk az író, és nem kell tudnunk, mit gondol. Mindegy, ki beszél. Csak azt kell tudnunk, ránk mi és miért (és hogyan) hat az olvasotakból. Azt viszont életbe vágó tudnunk...

Füleki Gábor

Hamvas/zkodás

Szubjektív vallomás Hamvas Béláról

Dúl Antal emlékének ajánlom

Hamvas Béláról a középiskolai tankönyvek apró bekezdésekben, hivatkozássokban emlékeznek meg. Van ugyan, melynek kiegészítő kötete negyed oldalt szentel neki: az írók, költők átláthatatlan sokaságát figyelembe véve ez is becsülendő. A huszadik századi irodalom tere végtelen: jól látható ez a tizenkettedik évfolyamos irodalomtankönyvek vaskosságán, mely még a huszadik századba átnyúló tizenegyedikesekeit is felülmúlja.

Nehéz válogatni, még nehezebb jól válogatni, az irodalomra nem feltétlenül fogékony tanulóknak emészthető mennyiségű szerzőt, életművet kiválasztani, és ezek közül, többféle kánont is szinkronizálva, megpróbálni kiemelni a legfontosabbnak ítélteteket, és őket, a szerencsés kiválasztottakat, életművük részletességében taglalni, tanítani.

Hamvas Béla – sajnos, és reméljük, csupán egyelőre – nem tartozik e kivált-ságosak közé. Írásművészetéről, gondolkodói teljesítményéről – amely a művét ismerők számára vitán felül állón a legnagyobbak közül való – többnyire kicsiny bekezdés emlékezik meg. Nem számít. Akit megszólít, egy sorból is megszólítja, és az ő szellemiségére nyitott fül egy utalásból is meghallja hívását, és eljut hozzá, műveinek lélegzgazdagító megleléséhez, befogadásához.

Whitehead mondja, hogy a nyugati filozófia lábjegyzet Platónhoz. Hamvas szerint az európai filozófia lábjegyzet Jakob Böhméhez, akiről a szakkönyvek gyakran csupán kis jegyzetben emlékeznek meg.¹ Nos, ezt parafrázálva szerzőnkre, szinte ugyanezzel a paradox helyzettel állunk szemben: Hamvas teljességéhez, távlatához képest sok-sok egyéb életmű apró jegyzetté törpül, mégis ő szerepel szakkönyvekben lábjegyzetnyi jelenléttel.

Ehhez képest ismertsége, kultusza azonban jóval jelentősebb: számos publikáció foglalkozik életművével, létezik Hamvas Béla Kör és Hamvas Béla Intézet. Remélhetőleg ez a pozitív elmozdulás előbb-utóbb jelentkezik majd az említett tankönyvi szinten is, mely a rendszer gravitációs tehetetlensége miatt lassan képes változásra, azonban megalapozás és ráirányítás szempontjából kulcsfontosságú életszakaszban hat.

Valamivel több szó esik róla a tankönyvek Weöres Sándor művészetét tárgyaló lapjain, a költő mestereként és *Medúza* című verseskönyvéhez írt lényeglátó esszéje kapcsán emlegetve őt. Becsülendő dolog e kapcsolat hangsúlyozása, hiszen Weöres és Hamvas erős szálakkal összefonódó életműve fényes

¹ „Különös, hogy az európai filozófia történetében Böhme kis jegyzetben szokott szerepelni; holott a Böhméről szóló könyvben elég, ha az ember az európai filozófiáról kis jegyzetben emlékezik meg.” Hamvas Béla, *A száz könyv*, Medio Kiadó, 2000, 33.

ikercsillag a magyar irodalom égboltján: mondhatni, ami Weöres a lírában, az Hamvas a prózában. Ugyanaz a metafizikai lényegiség hatja át mindkét életművet, s tudni kell, hogy Weöres eleve emelkedett világlátását a Hamvas-forrásból merített kristálytisztá víz tisztította fényessé és igazzá, amint ezt ő maga is vallja *A teljesség felé* című bölcseleti, autentikus létre irányító kötetének ajánlásában: „Hamvas Bélának, mesteremnek köszönöm, hogy megírhattam ezt a könyvet: ő teremtet bennem harmóniát.”²

Jómagamat ez a mondat indított el Hamvas Béla életművének megismerése útján.

Akkor, legelőször, 1998-ban fel sem tűnt, sokkal inkább ma, ez az ajánlás, valamint a rám óriási hatást gyakorló kötet és a hamvasi életmű összeforrottsága, egylényegűsége. Egyetemista voltam már, mikor közelebbi és életre szóló kapcsolatba kerültem műveivel. Érdekelni kezdett, ki hát az a Mester, aki Weörest ilyen lényeglátó és egyben engem is átvilágító, beavató könyvre inspirálta. Idővel követtem hát az *Ajánlás* ujjmutatását.

Együtt-egymásnak olvastuk, fej fej mellett haladva *A teljesség felé*-t jó barátommal, Molnár Csabával, negyedéves gimnazistaként, majd elsőéves egyetemistaként. Megdöbbenve és megértve. Ámultan átítatódva az egyetemes létigazságok életvizétől. Többnyire Csaba olvasott fel nekem, ő mindebben előrébb tartott, és csakhamar Hamvas *Scientia sacra* című, központi jelentőségű művét is kikölcsönözte az egyetemi könyvtárból. A könyv rendkívüli hatást gyakorolt rá, s figyelmem ráirányításául hosszú részleteket olvasott fel nekem – párhuzamosan mindkét műből –, melyek revelációként hatottak rám. Mindazt, amit én magam nem tudtam volna megfogalmazni, átlátni, de implicit öslényegiségében, ébredező magként bennem élt, a két szerző explicit módon és a legmagasabb emberi-esztétikai színvonalon mondta ki, posztulálva azokat az alaptételeket, melyek a bennem rejlő magot csírába szökkentették, s ma is gondolkodásom alappilléreit képezik.

„Időszámításunk előtt körülbelül hatszáz évvel...”³ – örökre bennem él a *Scientia sacra* első kötetének misztikus erejű nyitófejezete, Csaba lassan tagoló hangján hallom most is fülem és elmém emlékezetében, és érzem a lét-életé válásáról szóló kulcsfontosságú gondolatok mágikus hatását. Időm azonban elmélyülten végigolvasni akkor nem volt – az egyetemi lét tennivalóival voltam adós. Túlságos lelkiismeretességgel teljesítettem kötelezettségeimet, s azok javán túljutva, csupán negyedéves koromban jutottam el Hamvas évről évre halasztott megismeréséhez.

Addigra azonban lényem szerves részévé vált *A teljesség felé*, illetve Lao-ce *Tao te kingje*. A két szent könyv ma is egymás mellett áll polcomon⁴ – a Tericum kiadásában ikercsillagként szinte egyszerre és egyforma alakban jelentek meg, és 1999 tavaszán gondolkodásom alapvető kiforrását hozták. Azt hiszem,

² Weöres Sándor, *A teljesség felé*, Tericum Kiadó, 1995.

³ Hamvas Béla, *Scientia sacra I.*, Medio Kiadó, 1996, 15.

⁴ S mellettük Nietzsche *Zarathustrája* és Clarke *Teljes Űrodüsszeiája*. Szent négyesem. Ez utóbbi híres filmváltozatát is épp ötven éve mutatták be. Vajon Hamvas láthatta-e? S mellettük még a nagy *Nővényhatározó*, az *Ulysses* és Boyden *Richard Strauss*-életrajza. Titkos erőhálózat köti össze mindhetüket.

ha létezhet modern lény számára is megvilágosodás, akkor ez az volt. Elbeszélhetetlen, milyen eksztázis ment végbe bennem akkor. S egyben megteremtődött bennem a szükséges alap a világ egyéb archaikus metafizikai tudást őrző szent könyveinek és Hamvas műveinek érett befogadására. Elolvastam a *Bhagavad-gítát*, ismerkedtem a *Védákkal* és az *Upanisadokkal*.

2001 szeptemberében kölcsönöztem ki Hamvas *A láthatatlan történet* című, életében egyetlenként kiadott esszékötetét. Életem első végigolvasott *Hamvas Bélája*. Óriási hatást gyakorolt rám a feltárukló hamvasi gondolatvilág, szántott és vetett elmém önként kitaruló barázdáiba. Ma már nem tudom, azért fogtam-e olvasásába, mert Weöresre is először e műve gyakorolt átütő hatást – említi valahol –, vagy azért, mert a *Scientia sacra* épp akkor ki volt kölcsönözve, és *A láthatatlanhoz* jutottam hozzá...

A *Vízöntő* megdöböntő lét- és társadalomfilozófiai élelátása, mely napról napra egyre fájdalmasabban teljesedik be, még megrendítőbb hatást gyakorolt rám 2007-ben, mikor immár a jelen középiskoláinak útvesztőiben bolyongó tanárként újraolvastam, és arra, amiben éltem, amivel naponta kilátástalanul küzdöttem, szóról szóra ráillett, élőben tapasztaltam megdöböntő valóságát. A nagy a kicsiben, a kicsi a nagyban – tökéletesen igaznak bizonyult, egy osztály mikroszerkezete és a tanárhoz mint vezetőhöz való viszonya ma, ugyanaz, mint a teljes társadalom, a teljes jelen emberiség képe.

Döbbenetes mélységű e kötet *A VII. szimfónia és a zene metafizikája* című Beethoven-tanulmánya – tudvalévő, hogy Hamvas kiváló és lényeglátó, mondhatni lényeghalló, lényegkihalló zeneértő, hang-ínyenc volt, aki ifjúkorában zeneszerzéssel is foglalkozott –, a *VII. szimfónia* elemzése kapcsán Beethoven titáni sorsát mint görög sorstragédiát szemléli, rávilágít és ráébreszt a zeneszerző süketségének és az általa sosem hallott, de általa komponált hangfeletti, hang-jógaaként létrejövő műveinek összefüggésére.

Egyébként a tanulmány egyes bekezdései egymás közös áthatásával lényegükben átemelődnek Weöres *Harmadik szimfóniájának* nyitótételébe, pl.: „a madárdal muzsikája után itt most a tücsökmuzsika zendül meg. (...) A tiszta lét muzsikája, a tiszta Van, (...) az örök létből nézve a sors változásait, a változhatatlanságból az elmúlást”⁵ – írja Hamvas, Weöresnél az orpheuszi költői nyelv eszközeivel mindez így hangzik: „Madárka sír, madárka örül, / míg piros gerendái közül / néz a hatalmas – (...) Ő odafönn / merev csillámu közöny, / és sorsba burkolt lénye ideleln / rengés, / mely sohasem pihen, / s a két arc: az Igaz és a Van / összefordul mámorosan, / mint a Nap meg a tenger / nézi egymást ragyogó szerelemmel.”⁶

Megjegyzendő, hogy a két életmű között bőven van még hasonló párhuzam: így a *Scientia sacra* és *A teljesség felé*, e két kardinális mű olyan erősen áthatja egymást, hogy pl. a *Scientia sacra* I. 44–45. oldala szinte szó szerint megtalálható *A teljesség felé* lapjain. Hamvas így ír: „Az átman az örök isteni lélek, aki nem született és nem hal meg, a mindenütt jelenvaló, mindent tudó, mindent látó lélek, maga az Éber”⁷, míg Weöresnél ilyen alfejezet-címmel

⁵ Hamvas Béla, *A láthatatlan történet*, Medio Kiadó, 158.

⁶ Weöres Sándor, *Tizenegy szimfónia*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, 27–28.

⁷ Hamvas Béla, *Scientia sacra* I., Medio Kiadó, 1996, 44–45.

találkozhatunk: „Mindentudó, mindenható, mindenütt-jelenvaló”, s annak szövegében pedig: „Az egyéniségétől megszabaduló ember közös az Istennel. A mindentudóval, mindenhatóval, mindenütt-jelenvalóval.”⁸

Visszatérve *A láthatatlan történet*hez, a tibeti aszkétáról, Milarepáról megfogalmazott elmélkedés szintén elemi mélységekbe ás; megérteti, mi Tibet szerepe a bolygón, s miben rokon Peruval: mindkettő a világ lélekhatár-őrző magasföldje, az anyag és a szellem világa közti határterület. Jómagam ekkortól kezdve olvasok tibeti filozófiát, irodalmat...

S egy másik „m” betűvel kezdődő esszécím: *Meteóra* – szubjektív vallomás a szinte mindent túlélő Bizánci Birodalomról mint az önmagát túlélés szimbólumáról, időről, konzerválódásról, amit a Meteóra-kolostorok megkövült szerzetesvilága jelképez. Jól látható itt, hogyan látja meg Hamvas az egyszerűen az általános lényeket, és ezt hogyan emeli mágikus, sokjelentésű képpé.

A Meteóránál tett (képzelt) látogatásakor felismerte a kolostorhegy történelmi-metafizikai jelentését: a múlt, az én konzerválását, az én-görcsöt, a változástól való rettegést, a halál el nem fogadását. Mindezt a kolostorváros szülőközegére, a görög császárságra vetítette, illetve annak lényegeként felismerte, kiegészítve a korrupció és a romlottság, töredékesség, ugyanakkor a kifinomultság jellemvonásaival is.

Hamvas Béla írásai telítve vannak hasonló mágikus jelentésekkel, örök érvényű jelképekkel. Hatásuk olyan erőteljes, hogy magam e tanulmány egyik elolvasása után álmodtam is a Meteóráról, ahol sosem jártam, és a szerzeteseket mintegy röntgenszerűen apró korallosan csőszerű kőcellákban lakó lényekként láttam benne, az elhunyt szerzeteseket pedig sok-sok nemzedékre visszamenőleg a csövekben rétegenként nyugvó csontvázakként. Ez talán szintén a mumifikálódás, az idő elleni küzdelem jelképes megjelenése.

Pedig az újabb történelmi álláspont szerint a Baszileia Rhómaiön, a Bizánci Birodalom korántsem volt olyan merev és romlott, mint amilyennek az utóbbi századokban látták. A hamvasi ítélet ez esetben tehát lehet, hogy sarkított és túlzó. Bizánc a középkorban stabil, tervezhető életet nyújtó világ volt – persze, mint minden állam, korrupt lap is. Végso szétesését nem kis mértékben Velence mesterkedése okozta, s amellet persze az önazonosság egyfajta elvesztése, belso meggyengülés; mindezek miatt végül megadta magát a török hódítóknak, és a másfél ezer éves, ógörög értékeket a reneszánszba átmentő birodalom törpeállammá zsugorodott, majd eltűnt. Szelleme azonban ma is a Balkán – mondja Hamvas. Ki mit érez belőle a bizánci utódállamokban – maga lássa meg ottjártában.

Poeta sacer – milyen sokat adó, késélesen lélekbe vágó írás ez a költő-ember számára! Temenos, a Lét szent temploma ég – és oltárát már csak a költők őrzik. Igen, ez a modern, posztmodern, metamodern költők sorsa Hölderlin, Baudelaire: a nagy közönség-költő szakadás, az elefántcsonttorony óta. Amit zsigereimben mint azóta is fennálló korkisugárzást éreztem, Hamvas kristálytiszta és egyértelmű szavakba öntötte és ifjú költő-elmémbe égette.

És minden esszé egy-egy lényeggondolat-mag köré kristályosodik; mágikus képként az olvasó lelkébe nőnek, a gondolkodás, lételmélkedés szerves részévé válnak, lényegi tudássá és megnyugvó ismeretté.

⁸ Weöres Sándor, *A teljesség felé*, Tericum, 1996.

A név is beszél, sugall: Hamvas. És: Béla. Hamvas, tiszta, a lét ősi egyszerűségéhez visszavezető, a derűs tündöklést felmutató vezetéknév, lélekvezető-név. Érintetlen igazság, mélység, az érett gyümölcs finom hamvassága, viaszbevonata. Melyet az avatatlan érintés letöröl, tönkretesz; az értő szem teljes gyönyörűséggel szemléli, kifinomult *pietasszal* fogja kezébe, hogy elfogyasztásával maga is átlényegüljön, részesüljön őskori szentségeből. *Philosophia perennis*.

A keresztnév is etimologikus többletsugallatot hordoz: Béla – egyesek szerint eredeti jelentése fehérség, tisztaság, mások szerint belső rész, lényeg, mag. Mindkét esetben jelen viselőjére tökéletesen ráillik. Tiszta lényegiség, mag és a héj hamvassága: maga a gyümölcs, maga a telített lét, az élet beteljesítése, lehetőségeinek realizálása. Pusztá véletlen? Lehet. De nem hiszem. Még az apa (eredetileg Aschendorf József) névmagyarosítása is történhetett a Sors titkos ígérete-sugallata alatt, jelentésátvitelében előrevetítve a család lényegi beteljesítőjének eljöveteletét.

Más névpéldák is akadnak, s éppen baráti köréből: az általa támogatott, méltatott Szentkuthy Miklós – sokatmondó jelkép lehet: áldó forrásvíz, művészete mint a posztmodern egyik forrásvidéke. Határ Győző, az ifjú zeneértő-rajongó, akivel különleges és ritka zeneműveket hallgattak rendszeresen a negyvenes években, a nyolcvanas-kilencvenes évekre sziporkázó stílusú anti-metafizikus filozófussá⁹ váló író neve is jelentéshordozó: legyőzni a határokat, a nyelv és az élet határait. Az ő esetében is előző generációs névváltással... Ebből a nyilvánvaló jelentéspárhuzamból még Weöres Sándor is tisztelgő bökverset faragott, és – mint Hamvas-tanítványnak – az ő neve is értelemmel szól: óriáscsillag a világirodalom egén, áldó, egyenletesen vörös-meleg fényével ragyogva be a sötétségbe merült európai kultúra éjszakai egét. De lehet a napfelkelte vagy a napnyugta vöröse is. A kettő lehet egyben ugyanaz: korszakzárás és egy új korszak nyitánya, mint ahogy akár az ókori Nagy Sándor is az volt.

Mindez persze csupán elmélet. De, ötlik eszembe: Petőfi Sándor – ismét csak kezdet és újév. Arany János pedig: arany-sorok kincses garmadája...

2002-ben fogadtam be a *Scientia sacra* három kötetét: élményszerű, eksztatikus, átlényegítő és meglehetősen gyors – a könyv elvontságához képest sebes – olvasással. Mintha önmagam félig létező gondolatainak magasabbrendűen megfogalmazott tükör-könyvét olvastam volna – egyrészt ezért a gyorsaság. Másrészt pedig a hamvasi stílus világossága, a legbonyolultabb eszméket is a legtisztábban, legérthetőbben megfogalmazó gracilitása miatt. Maradéktalanul átvilágított, klasszikus prózastílus ez, sok helyütt lírává emelkedik, főként rövidebb írásaiban – pl. a *Fák című, A VII. szimfónia és a zene metafizikája* vagy *Az egy költő apológiája* című esszéiben, de a *Scientia sacra* sok-sok helyén is –, semmi szándéktalan homály, inkább joviális komótoság, a bonyolultabb

⁹ Vajon hogyan vitázhatott egymással a két, homlokegyenest ellenkező nézeteket valló, de végtelenül nyitottan gondolkodó ember: Határ, a materialista, és Hamvas, a tradicionalista? Határ mindenütt méltatja Hamvast: „húsvét-szigeti gránitóriások ők a magyar irodalom kispasztikáinak tömegében. Inspiráló, üdítő és istenien kihívó – isteni volt körükben lenni...” – vallja az *Életútban* róla és Szentkuthyról (Határ Győző, *Életút II. Minden hajó hazám*, Életünk könyvek, 1994, 143.). S vajon mint vélekedett volna Hamvas a kései Határ ellen-ontológiai munkásságáról?

vagy kiemelt fogalmak magyarázatának ismételése, összefoglalások, szimfonikus megerősítések, nyomatékositások; mindenütt az értelem és a megtisztult világtudás békés ragyogása. Hasonló csupán Goethe, Montaigne, Babits, Kosztolányi.

Később, a *Scientia Sacra* újraolvasva: újabb és újabb megértés-bővülés, ötvöződve élettapasztalattal, archaikus könyvek olvasataival. Mérhetetlenül mély hatást gyakorolt rám a hamvasi vezérgondolat: a hiteles, nyílt lét és annak korrupt, zárt létté süllyedése a világfolyamat, a történelem – az ő század elejét megőrzött szóhasználatával következetesen: *történet* – során. A jelen élet célja pedig a lesüllyedt élet visszaemelése a létbe, megtisztítása, átvilágítása, amennyire csak lehetséges.

A bennünk rejlő léttartalmak ezáltal való realizálása, tudatosított belső vagy külső megvalósítása. Szeretet. Derű. Szenvedélytelen mosoly és jovialitás. Nevezetes névtelenség, azaz elvonulás a zavaros világ nyüzsgése elől. Univerzális orientáció, azaz minden irányban való szellemi-lelki nyitottság. Transzparens egzisztencia, tehát önmegvalósított, kristályosan átlátszó, átvilágított derűs lét. Alapállás, normalitás; az ember lényegi törekvése kell legyen, hogy ősi, természetes tisztaságát és istentudatát újra elérje, egyszóval: ember legyen. Műveiben és mindennapjaiban is. Ő ezt megvalósította.

Hamvas alapfogalmainak jó részét más szerzőktől vette – pl. az *alapállást* jó barátjától, a filozófus-kalligráfus Szabó Lajostól, aki ezt részletesen nem fejtette ki –, de mindenki ugyanabból a forrásból merít, ha az Őshagyomány lugasában jár. Hamvas hatása azért is volt rám olyan hatalmas, mert addig nem ismert, de annál fontosabb szerzőkre hívta fel figyelmemet azáltal, hogy rájuk hivatkozott vagy tőlük merített: Baader, Pannwitz, Eckhardt, Schuler, Evola, Guénon, Paracelsus, Jakob Böhme, Burckhardt, Powys, Thoreau, Paracelsus, Schwenckfeld, Bergyajev, Szolovjov, Florenszkij, Uszpenszkij, Saint-Martin, Eckartshausen, Dacqué, Pasqualis, Ziegler, Goldberg, Abbé Constant, Eduard Schuré, Nicolaus Cusanus, Sebastian Franck, Weigel, Suso, Tauler, Raimundus Lullus. Őskönyvekre: *Pert em heru*, *Bardo tödol*, *Zend Aveszta*, *Zóhár*, *Popol Vuh*, *Tabula Smaragdina*, Patanjali, Kung-ce.

Célja volt mindegyikükben a közös lényeg megtalálása, meglátása, a modern gondolkodás számára érthetővé tétele. Az *ősök nagy csarnoka* négy kötetében tökéletes szépségű és lényeglátó fordításuk. Néha ugyan apróbb elírások, tévedések. Nem csodálkozhatunk ezen sem, hiszen Hamvas élete során hihetetlen mennyiségű – legalább százezer – könyvet jegyzetelt ki: a negyvenes évek közepére sok ezer oldalnyi, ötszáz évre való jegyzetanyaga gyűlt össze – és semmisült meg Budapest bombázása során. Utána pedig az ötvenes évek zaklatott világa, Hamvas raktáros-léte – a csoda az, hogy ilyen körülmények között ennyit és ilyen minőségben volt képes megalkotni.

Egy apró, de fontos tévedését engedtessek meg nekem kiigazítani: A *Vízöntő* című esszéjében a pozitív kisugárzású görög *idea* mellett Paracelsus fogalmát használja fel a lelket irányító negatív mágikus képek megjelölésére: *evestrum*. Magam is átvettem tőle rég és alkalmaztam ezt a fogalmat mindennapjaimban, míg magánál Paracelsusnál¹⁰ ki nem derült az elírás: nem *evestrum*, hanem

¹⁰ Alexandre Koyré, *Paracelsus. A Misztikusok, spiritualisták, alkimisták a német XVI. században* című kötetben. Napkút Kiadó, 2015, 86. és 114.

helyesen: *cagastrum*. Az *evestrum* szót Paracelsus maga is használja mint az asztrállélek megnevezését; de azt a jelentést, amelyben Hamvas alkalmazza, nála a *cagastrum*, azaz „szenny, törmelék, a tisztaság megromlása” kifejezés hordozza. A két szó hasonló hangzása okozhatta a keveredést a jegyzetekben vagy az emlékezetben. Mindez azonban a gondolatmenet lényegét nem befolyásolja, hiszen csak elnevezés. Paracelsusnál az idea pedig: *yliaster*, ennek ellentéte tehát a *cagastrum*. Hamvas egyébként tőle veszi át az imagináció fogalmát is, éppúgy, mint ahogy Böhmétől a turba: a Lét megzavarodása, és az inqualieren: egymás közös áthatása fontos alapfogalmait is.

Zsenialitása abban áll, hogy mindezeket egységes rendszerbe ötvözi, és az alapfogalmak ekvivalenseit a világ minden hozzáférhető forrásában felleli. Így pl. a böhmei turba, azaz lefokozott tudat, zavarosság megfelelője a védikus hagyományban az örületszerű megzavarodás, az abhimána, az avidja, a zoroasztrizmusban zaéman, a tibeti buddhizmusban szemsz; míg az eredeti tiszta, nyugodt tudat a *Védántában* vidja, Tibetben rigpa, a *Zend-Avestában* csiszti. A tiszta lét birodalma nálunk az Édenkert, a perzsáknál Ver birodalma. A világ-irányító titokzatos erő, út, mód, szó az ógörögöknél a logosz, Kínában a tao.

Hamvas az első magyar bölcselő, aki ezeket a fogalmakat – ha sokszor Guénon vagy Evola sugallata nyomán is – egybelátja, felleli, magyar nyelven elnevezi, megteremtve a tradicionalizmus magyar szókészletét. Ebben munkássága úttörő volt. Eredményei, logikusan végiggondolt eszmefuttatásainak értő befogadása pedig megteremti az emberben a hiteles Lét és Gondolkodás bázisát, a hiteles ember lehetőségét. Ezért beavató Mester. Egyik tanítványa, László András azt vallja, hogy vannak Hamvasnál mélyebb és precízebb, következetesebb gondolkodók, de stílusa mind között a legmagasabb rendű, legátéltebb, emberi érzelmekkel legtelítettebb. Világszemléletet eszmerendszerére építeni lehetetlen, nem érdemes, mondja, mert Hamvas különböző művei között feloldhatatlan ellentmondások feszülnek.¹¹ Ez talán igaz. Hamvas maga is hangsúlyozza ezt, pl. a *Thoreau* című esszéjében: „Régebben írtam valamit, ahol a leghatározottabb módon bizonyos belátást sürgettem. Röviddel utóbb kijelentettem, hogy a belátás fölösleges. Valaki azt kérdezte: hogyan lehet az, hogy elveimet olyan hamar megtagadom? Azt szerettem volna válaszolni: az elvek arra jók, hogy megtagadják őket.”¹²

Másutt, az *Imaginárius könyvek* című pseudo-recenziójában, szembeállítva az esszéíró a filozófussal, így szól: „Az esszéista, mikor az egyik esszét a humanitásról befejezte, nyugodtan fog a másikhoz, amelyben a humanitást elveti.”¹³ A filozófus ezt, rendszere koherenciáját féltve, vonakodik megtenni, míg az esszéista a szellemi szabadlengés, nyitott elhatározás állapotában van, és választ homlokegyenest ellenkező témákat. Hamvas világa tehát valamelyest inkoherens és paradoxonokkal terhelt – de nem a lényeges pontokban. Az egész életművet átsugározza egy olyan teremtmény erő, esszencia és evidens létlátás, amely számomra Hamvast követendő lélekvezetővé, Mesterré teszi. Önnön

¹¹ László András, *Hamvas Béla és a tradicionalitás*. <http://www.tradicio.org/laszlo/hamvastrad.html>, illetve: <https://hamvas-bela.webnode.hu/hamvas-belarol/>

¹² Hamvas Béla, *A babérligetkönyv. Hexakümon*, Medio Kiadó, 2005, 237.

¹³ Hamvas Béla, i. m., 166.

életem is feloldhatatlan ellentmondásokkal terhelt; Hamvas önellentmondásai-ban sem látok kivetnivalót. Távlatból szemlélve minden ellentmondás ellen-ponttá lényegül: mélységet, harmóniát, összhangot szülő kontrapunkt, kiegészítő szólam, színárnyalat. A paradoxonok egyébként is magának a teremtet világnak eleve kettős voltából, ellentétjellegéből fakadnak. Hamvas tudásának átszajátításával, gyakorlati alkalmazásával csak nyertem és gazdagodtam.

S ez a tudás egyben az ős-tudás is, az archaikus tradíció ontológiai tudása, s átadója – míg élt, maga Hamvas, saját szóhasználatával kétségtelenül a történeti időben megjelent szakrális szubjektum, számunkra, az őt sajnos személyesen nem ismerhetőknek életműve pedig: szakrális objektum. Olyan egységes szellemkisugárzás, amelynek lényegét talán egyik kulcsmondata adja vissza a legjobban: „Az alapállás, az autentikus létezés helyreállítása lehet egyetlen lényeges emberi célunk.” Azt hiszem, Hamvas Béla szeméből a fenti mondatot jelentő tökéletesen elmélyült éberség és istentudat nézne az emberre. Ezt a pillantást – ha élőben sajnos nem is, mert a földi idő véges keretbe zárta – írásainak minden lapjáról, mondatából sugározni érzi az ember. Ugyanezt a lényegiséget holografikusan minden könyve, esszéje, sora sugalmazza, a nagyobb egységek éppúgy és ugyanazt, mint a kicsinyek.

Az ember ámulattal, csodálkozva szemléli ennek a gondolatelixír-életmű-nek minőségi és mennyiségi gazdagságát. Ennek kapcsán eszébe jutnak Hamvas Béla raktárossággal töltött évei. Különös módon ezek voltak a legtermékenyebbek. Sőt, 1964-es nyugdíjazása után alkotóereje és életkedve jelentősen megcsappant. Az életrajzi tényeket és egykori erőműves kollégáinak vallomásait figyelembe véve az ember arra a következtetésre jut, hogy Hamvas Bélának a raktárvezetői állás (és nem segédmunkás, mint olyhol írják) az alkotáshoz elégségesen megfelelő körülményeket és nyugodt szabadidőt biztosított. Talán többet, mint ma egy tanári vagy logisztikus munkakör rabszolgaságának elme- és lélekpusztító taposómalma. Ezenfelül pedig tisztességes fizetést, amely a megtakarítást is lehetővé tette.

Ideális persze a budapesti könyvtárosi állás megmaradása lett volna, ám a kommunista rendszer szemléletétől a Hamvas műveiben kifejtett világkép csillagászati távolságokra állt. S bár emiatt könyvárosi állásából elbocsátották, a rendszer logikája szerint munka nélkül nem maradhatott senki: így került néhány – és általa bevallottan ideálisnak érzett – év szentendrei földművelő életmód után az inotai, tiszapalkonyai, majd a bokodi erőmű-építkezésekre raktárosnak.

A tiszapalkonyai raktárépületet azóta is Hamvas-raktárnak nevezik az ott dolgozók, már maguk sem tudják, miért – csupán az idősebbek emlékeznek a joviális mosolyú, bölcsessége miatt nagyra becsült Béla bácsira, aki abban az épületben, illetve aztán a bokodiban alkotta meg a *Scientia sacra* második részének meglévő harmadát – hátralévő részeit feleségéhez hazaköltözvén már nem dolgozta ki...

Pedig a további részek vázlatban és az *Egységlogika* félbemaradása valószínűleg pótolhatatlan hiányossága marad a világ gondolkodástörténetének. Fő gondolatát – az analógiás, a racionális és az egységlogika elkülönítését és összevetését – csírájában már a fiatalkori és a görögséggel-vallással-tudománnyal kapcsolatban, a tömény és nehezen emészthető, bámulatos éleslátás-

ról tanúskodó *Hexakümion*¹⁴ is tartalmazza, de végleges kidolgozását sajnos elvitte magával a Láthatatlanba. Hamvas raktárosi éveiről egyébként leghitelesebben munkatársainak visszaemlékezései¹⁵ tanúskodhatnak, és a mindennapi élet szemszögéből világítják meg azt a tényt, ha egy szent ember sors rendelte és hozzá talán méltatlan, mégis méltósággal elvégzett tevékenységét teljesíti.

Az életmű sokszínűsége és Hamvas tájékozottsága mindeme életnehézségek ellenére is lenyűgöző: szellemi tájékozódás kapcsán, aki *A száz könyv* elolvasása után nem érez Hamvashoz képest lemaradottságot, valóban elégedett lehet. A könyvekről-szerzőkről megfogalmazott ítéletek pedig tömören lényeglátóak. E szerzők nagy részét *részben* olvasta az ember – de ő az *Egész*et és eredetiben.

A *Scientia sacra* a Mindentudás könyve, az Éberség könyve, mindent bámulatos lényegtapintással egybelát. A szerző fő műve, bár töredékben maradt, mégis kerek egészként sugározza azt az autentikus létszemléletet, amely egyébként a teljes életművet átlengi. Teljesnek tekinthetjük önmagában a negyvenes években keletkezett és befejezett első részt, mely *Az őskori emberiség szellemi hagyománya* alcímet viseli. A korában és ma is hiánypótló mű Hamvas életében nem jelenhetett meg, szintúgy nem a félbemaradt második rész: *A kereszténység* alcímet viselő. Az első rész stílusa inkább kifejtő, a másodiké aforisztikus, Hamvas szavával: az őskori könyvek szutra-stílusában íródott. A mű a Dúl Antal-féle életműkiadásban három kötetben jelent meg: az első rész kettő, a második egy. Bár megszületett volna a negyedik is...

A mű a részeken belül könyvekre és fejezetekre oszlik, e tagolással mintegy őskönyv mivoltára utalva. A mű átfogó elemzése jelen esetben nem lehetséges; talán maga is könyvnyi terjedelmet igényelne. A mű lényegiségének és alapfogalmainak tisztázása, csoportosítása viszont megkísérelhető. Hamvasnak az egész opuson végigvonuló alapgondolata az, hogy az emberi lény őskori állapotára a Lét volt, amely tiszta, nyugodt, derűs, istentudatú és szemlélődő életet jelent, élet a logosz, az átman-tudat, a tao, a „minden-egy” tudása szerint.

Ehhez képest az ember ma tudatsüllyedésben él, a Lét Életté fokozódott le, egy, a Kr. e. 600 táján lezajlott, a teljes emberiségre kiterjedő tudatváltás során. E lefokozódásról minden ókori – azaz őskori szóbeli hagyományt immár írásban rögzítő – szent könyv beszél. Kínában pl. a Nagy Közösség idejét követő Kicsinyke Jólét, letérés az őskor Út-járól. A Bibliában a bűnbeesés és a Paradicsomból való kiűzetés. Perzsiában Ver birodalmának elvesztése, nyolc égi hídjának összeomlása. Indiában az álomszerű májja varázslatába való gabalyodás. A 17. században élt Böhme szerint pedig megzavarodás, *turba*.

A tudatsüllyedés állapota azonban nem kizárólagos és nem visszafordíthatatlan: az egyes ember számára mindig nyitva áll a lehetőség, hogy az őstudást őrző mesterek és könyvek segítségével kiláboljon önnön anyagba zuhant

¹⁴ Hamvas Béla, *A babérligetkönyv. Hexakümion*, Medio Kiadó, 2005, 336–341.

¹⁵ T. Erdélyi Mária Erzsébet cikke: *Hamvas-raktár az erőműben 1, 2. D. L. emlékei Tiszapalkonya*, <http://kronika.tiszatv.hu/index.php/vegyes/11500-hamvas-raktar-az-eromuben-1>, illetve: Dr. Buttyán Kornélné Molnár Márta, *Béla bácsi...*, <http://www.tradicio.org/hamvas/emlekekhamvasbelarol.pdf>, valamint: https://www.szepo.com/cikk/buttyanne_molnar_marta_bela_bacsi/?src=hamvas

tudatszűküléséből, és a teljes világot magában foglaló, lelkében megtisztult, szellemében megvilágosodott lénnyé válnak.

A *Scientia sacra* világos és nyílt célja, hogy ebben a folyamatban segítsen, lélekvezető legyen. Minden sorából ez a lényegi, adatok fölötti lélektudás áramlik az olvasó minderre nyitott tudatába. Mert szükséges egy eleve adott, akár csak résnyi is: nyitottság a metafizikai tudás befogadására. Már szikrányi megéléte is isteni adomány, kegyelem abban a materialista apokalipszisben, egyre fokozódó létválságban, amiben élünk: tágitása, tudattal egybenövesztése már az önmagát ilyen irányba fejleszteni törekvő személy életfeladata.

Visszatérni a nyüzsgő, törmelékek zűrzavarában kavargó zárt Életből az egyetemes, tiszta, derűs, szavakon, elveken, tudományon és valláson túli ontológiai nyílt Létbe. Ez az állapot a védikus Szamádhí, a perzsa Csiszti, a keresztény Üdvösség, a ragyogó őskori-aranykori tudat. Az őskor-aranykor nem a horizontális időben húzódik, hanem tudatállapot. Annyi bizonyos, hogy az őskori ember jobban rendelkezett vele, mint a mai. A mai ember tudása főleg anyagi, adat-jellegű ismeret: vidnya, illetve ha ezekben járatlan: avidnya. A történelmileg őskori-ókori ember szent tudása pedig vidja, azaz látás, éberség; annak tudása és megélése, ami még az Egy-nél is egyszerűbb, átlátás mája álom-függönyén a sziklaszirtszerű mögöttes valóságra, a világfenntartó és teremő-pusztító erőre, szubjektumra, az Istenségre.

A mai ember tudata ebben az irányban többnyire zárt: avidja állapotú, azaz tudatsüllyedésben, tudatsötétségben él. Minél inkább elpusztította vagy veszni hagyta egy kultúra önnön őskori hagyományát, annál inkább. Természetesen az őskorban is voltak avidja tudatú emberek, és ma is élnek vidja, felébredett tudatú emberek; sőt a lehetőség, mint elhangzott, mindenki számára nyitva áll.

Az eredetileg fennálló aranykori ős-egység létállapotát jeleníti meg Hamvas számára a Zend Aveszta leírása Dzšamsíd király országáról, melyet fordít és idéz, ez Ver birodalma, ahol „A víz széles folyamokban ömlött és Ver birodalmának magas várát körülvette. Itt voltak a sokféle madarak, a termékeny aranyföldek dúsan teremtek, a szegénylős ifjakban szerénység élt és tisztelet, a gyermekek erősek voltak, és étvágyuk jó volt. A birodalom kies volt és tiszta, mint az égiek lakóhelye, szépséges, és a magaslatok felől édes illatok szállottak alá. Az asszonyos fák dúsan nőttek a földből, és a gyümölcsöt gazdagon érlelték”,¹⁶ s a birodalom elsüllyedése, tudat alá merülése óta „Ez az élet állandó, rejtett, de egyetlen kérdése azóta is: lehet-e az elvesztett, drága Ver birodalmát, ahol nincsenek marcangoló fogak, visszanyerni.”¹⁷

Ami tehát ezután következett, csupán a zűrzavaros élet, a tudat lefokozódása, a *turba*: „A lét elveszett, ami maradt, csak az élet”,¹⁸ azaz „A lét életté süllyedt.”¹⁹ Apokaliptikus függöny választja el a két világkorszakot egymástól; a választóvonal előtt „a lét rejtélyes és az idő derengő”,²⁰ utána pedig: „ítélet

¹⁶ Hamvas Béla, *Scientia sacra I.*, Medio Kiadó, 1996, 21.

¹⁷ Uo., 27.

¹⁸ Uo., 18.

¹⁹ Uo., 20.

²⁰ Uo., 15.

alatt áll”,²¹ amely ítélet a létből sugárzik le az életbe, és azt figyelmezteti önnön rontottságára, megzavarodottságára, korrupsztására.

Buddha a mű elején felidézett elbeszélése szemléletesen mutatja be a létből az életbe való süllyedés folyamatát a csillag-allegóriával, egyben felvázolva a társadalom születését: „Hosszú és nagy változások folyamán – mondja Buddha – van idő, amikor a világ befelé fordul, (...) ilyenkor a lények, mint fénylő csillagok fordulnak befelé. Kristálytisza szellemből vannak, zavartalan örömben élnek, önmaguk fényében ragyogva keringenek a térben, és szépségükben végtelen időig élnek. – Hosszú és nagy változások idején van kor, amikor a világ kifelé fordul, és ilyenkor a lények az életbe süllyednek.»²²

Ennek következménye a föld megrablása: „Egy napon az egyik lény így szólt: Miért megyek a gabonáért reggel is, meg este is? És reggel leszedte az estére valót. A gabona akkor már nem nőtt ki másnapra egészen, csak feleannyira. A többiek is úgy tettek, s a gabona sehol se nőtt ki már egészen, csak feleannyira. Ismét máskor az egyik lény azt mondta: Miért megyek mindennap gabonáért? És egy nap leszedett két napra valót. De a gabona akkor már csak negyedannyira nőtt, s amikor a lények egyszerre egy hétre leszedték, már csak nyolcadannyira nőtt. – Mi lenne, szóltak a lények, ha a földet felosztanánk magunk között? A földet felosztották, és akkor a lények közül néhányan a másokból szedtek. Mikor a többiek észrevették, azt mondták: Válasszunk magunk közül valakit, aki vigyáz, hogy mindenki csak a maga földjéről szedjen. És akkor már volt uralkodó, és akkor jött utána a pap, a harcos, a polgár, a paraszt és a kézműves.»²³

Ebből az elhomályosult, létrontott állapotból vezethet a nehéz, de szükséges út az éberségbe, ami a valóság felismerésének lehetőségét adja: „a tanítvány Hórusz szavaival így fordul mesteréhez, Hermész Trismegisztoszhoz: »Jöttem, hogy szemeimet megkeressem.«”,²⁴ azaz lásson, beavatódjon a szent látásba, tömören összefoglalva: „Az éberség intenzív és szakrális szubjektivitás.” Az ezzel társuló *alapállás* pedig: „a lét első és utolsó helyzete, a kezdet és a vég. (...) az éberség, a morális intakság és a testi egészség megvalósulása”.²⁵ Ugyanakkor pedig univerzális orientáció, transzparens egzisztencia és istentudat, a Sorsként létező abszolút lélek-Isten felismerése, melyet az *Isa-upanisad* így fogalmaz meg: „Mert akinek minden élőlény Én lett, az felébredt; s hol marad a bánat és hol marad a gond, ha az Egyet látni tudod? (...) Más az, mint valamivé, más az, mint semmivé lenni. Az ősidők mesterei így tanították, s így maradt reánk a hagyomány. Aki tudja, hogy nincs valamivé levés, de megsemmisülés sincs, és e kettős felismeréssel lépi át a halált, csak az halhatatlan.»²⁶

A fent vázolt világállapot-folyamatokat ezek után megkísérlem egy összefoglaló ábrával is szemléltetni:

²¹ Uo., 29.

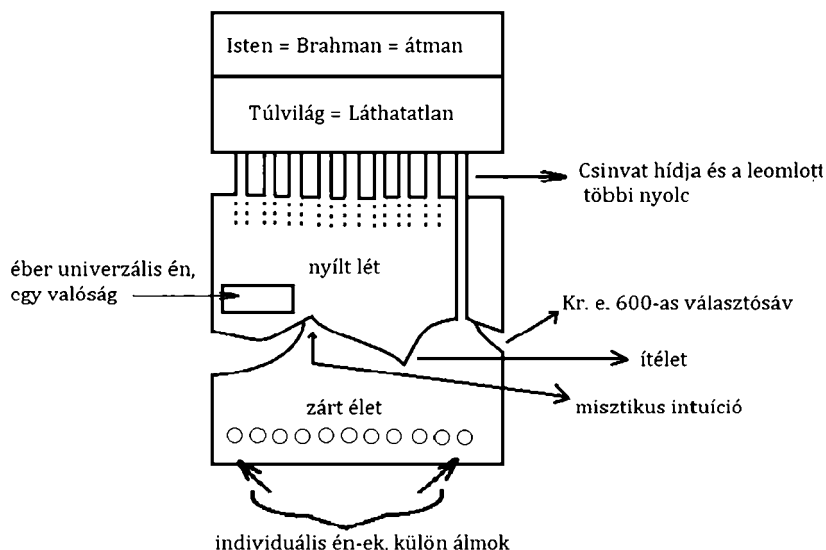
²² Uo., 16.

²³ Uo., 17–18.

²⁴ Hamvas Béla, *Scientia sacra II.*, Medio Kiadó, 1996, 65.

²⁵ Hamvas Béla, *Scientia sacra III.*, Medio Kiadó, 1996, 25.

²⁶ Uo., 37.

1. ábra

A világszintek Hamvas felfogásában

Hamvas fő művében felsorolja és lényeglátóan elemzi az őskor szent könyveit, melyekből ez a Tudás meríthető. A munka, amit elvégzett ezzel, a magyar gondolkodástörténetben úttörő jellegű. Ezzel ő maga is tisztában volt: „Megteremtettem a szellem nyelvét”²⁷ – vallja teljes joggal *A magyar Hüperionban*. Megnevező és nyelvteremtő. Fogalmaink lélegzetét elmélyítő, metafizikai hangjukat távlatosító. Korábban hasonló úton csak Szepes Mária, Wictor Charon, Várkonyi Nándor, Schmitt Jenő Henrik, Szabó Lajos, Tábor Béla, Békefi Zoltán és Kodolányi János járt. A költészet impériumában pedig természetesen az univerzálisan egyenértékű ikercsillag-pár: Weöres Sándor.

Mi az a nyelv, mi az a fogalomkészlet, melyet Hamvas meghonosított, ősnyelvekből magyarrá átteremtett, átsajátított, a magyar gondolkodás hiányzó metafizikai regisztereit hogyan pótolta, miként tette sokszólamú ontológiai orgonává, hogy képes legyen átsajátítani, kifejezni az ősi India, Kína, Júdea és Görögország sokjelentésű, de mégis egylényegű szavait, létlényegű gondolkodásmódját? Azt hiszem, ehhez legmegfelelőbb felsorolásszerűen felvázolni a *Scientia sacra* kiemelkedő alapfogalmait, melyek az őskori fogalmaknak a magyar nyelvbe való átfogó szemléletű bevezetését, átemelését jelentik. A fogalmak részletes magyarázatától, összefüggéseiktől jelen esetben eltekintünk; ezzel kapcsolatban érdemes Czákó Gábor alapos és kiváló *Hamvas-szótárát* görgetni-forgatni.²⁸

A nyílt Lét jellemzői, összai: aranykor, primordiális lét, primerség, őskor, alapállás, valóságfölötti állapot, befelé fordulás, metafizikai tudás = őskori hagyomány = tradíció = ezoterikus őskinyilatkoztatás, egyetlen rendszer, egy

²⁷ Levelek *A magyar Hyperionból*, in: *Szellem és egzisztencia*, Pannónia könyvek, 1988, 140.

²⁸ Czákó Gábor, *Hamvas-szótár*, 2001, <http://mek.oszk.hu/04000/04082/04082.pdf>

valóság, az átman világa = ontosz on = Lét, földi én jelenléte, nagy isteni éber én lehetősége = univerzális személy, tudatosság, tudás = éberség azaz vidja = csiszti = ahwafna = jogaurvah = rigpa = nirvána = megvilágosodás = megváltás = üdvösség = természetes állapot, az éberség az én felett, világosság, átman = purusa, a szellem-én, Apolló, kakas, Jézus virrasztása, napistenek, Mitra, Brahman, Szophia; a szenvedés értelmessé tétele, önmehtagadás, a mája eloszlátása, tehát az éberség által a sok folyamatos felszámolása az Egy-be, az Út-ba, a purusa felismerte prakritit, a szellem az anyagot, és megszabadult, azaz: dnyána moksa = megismerés általi megszabadulás = gnószisz = nirvána = megváltás = üdvösség, asa = megszentelt élet, szakrális művelés; frasa = átszellemültté tevés, megszentelés; magasabb hősiesség, oldott létszemlélet, történeten (azaz történelmen) kívüliség, vertikális idő, a kilenc híd, szeretetteljes nyíltság a természetfeletti, a túlvilág, a misztériumok, az emberek, a lények és a létezők iránt, világmérték, isteni mérték, kultusz, egzaktuság, analógiás jelképszerűség, a gondolat-szó-tett egysége, ismeret, szeretet, bölcsesség, illetve ezek szellemében uralkodó igazságos bráhman-istenkirály, őszellemember (Huang-Ti, Manu, Ádám Dzamszid, Ménész, Mínósz), ősz-tudást őrző és továbbadó mester, az Élet Mestere – a szannjaszi, bóddhi, seng-zsen, palaiói theológiai –, azaz szakrális szubjektum, aki az archaikus szintézist hordozza és beavat, személyiség, derű, tisztaság, Paradicsom, Édenkert, egyetlen rendszer = fix system = metafizikai tradíció = örök hagyomány = kinyilatkoztatás = sruti; kezdetől fogva emlékezetes = szmriti, sziddhanta = végleges értelem, „Ismerd meg Istent!” felszólítása, ima, alázat, áldás, áldozat, szubjektív idealizmus, történeten kívüliség, nyíltság, önfeladás, nevezetes névtelenség, alapállás = normalitás, éber tudat, morális intaktság, testi egészség; passzivitás, elvek felettség, szemlélődés, meditáció, kontempláció, eksztázis, univerzális orientáció, transzparens egzisztencia, ősképek, őskori látás, egységlogika, analógiás logika, archaikus szám = hieratikus szám, idea, az Egy tudása, közösség, nép, univerzális nyelv, univerzális állam, archaikus antropológia, Bölcsék köve, aranycsinálás, arany = őszanyag; Aranyvirág, aranykert, művelés, alapítás, elohut + kavanna = sekína; logosz = út = tao, a beszéd elsőbbsége az írással szemben, gondolat-szó-tett egysége, megformáltság, monumentum-műalkotások, vallásfölötti állapot, androgünosz, Etad vai tat. = Tat tvam aszi. = Ez vagy te. = Brahman = Átman, azaz: Advaita. = Nem kettő. = Non aliud. = Nem más. = Hen panta einai. = Minden egy. = Hen kai pan = Egy és minden, mint az Isten-ember-lélek azonosság alapmondatai a Védántából, Cusanustól és Hérakleitosztól, feltárva a három gondolat azonosságát.

A zárt élet jellemzői, fogalmai: apokalipszis = ítélet = létválság = megoldatlanság = krízis, individuális anyagi én, lefokozott tudat = avidja = zaeman = szemsz = külön álmokban élés, élet = lefokozott lét, bűnbeesés, kifelé fordulás, primitív lét, kábaság, reflexió (fokozatai: holtpon, negatív élet, absztrakció, introverzió, kitérési kísérlet, megzavarodás, összeomlás), az isteni mérték elvesztése, helyette emberi mérték alakul ki, demokrácia, egyenlőség, életteher-könnyítés, ismétlés, visszaképződött primitív állapot: hangyaállam, kígyó, pávián; egyéniség, kettősség, hím és nő, nem tudás, azaz avidja, illetve puszta adat-tudás: vidnya = szcientifizmus = tudomány, és annak hiánya: avidnya, továbbá az örületszerű megzavarodás: abhimána = szünkhüszisz = lét-

rontás = turba = zűrzavar, számszára = létezők körforgása, anyagi természet = prakriti = sötétség = Perszephoné = Kali = Buszaszta = Péter apostol alvása, tehát a purusa nem ismeri fel a prakritit, annak rabja, ehelyett „Ismerd meg önmagad!” felszólítása, agorális élet, maszkok, elvek, enciklopédia, racionális logika = viszálylogika, profán szám = modern szám = korrupt szám = mennyiségi szám = tömegszám, evestrum (= cagastum), korrupt lét = korrupció, apparátus, elszemélytelenedés, eldologiasodás, történet (azaz történelem), szétszóródás, szórakoztatás, mája = álom, azaz a világ, mint káprázat = mé on = nemlét, a sok uralma, kollektívum, tömeg, éngörcs, önzés, sóvárgás, modern antropológia, a föld kirablása, munka, külső sötétség, lét helyett csupán lehetőség, folyékonyág, töredékesség, alaktalanság, elhatározás, világnézet, világszemlélet, vallás, exotéria, klérus, ateizmus, elvontság = absztrakció, kollektív álom, az én alá süllyedt éberség mint tudatalatti (= mítosz, fétis, tabu, reziduum), kultúra, aktivitás, művészet, tehetség, heroizmus, hedonizmus = élvezetvágy, hatalomvágy, becsvágy, horizontális idő, életszomj = Gier = káma = trisna, az írás elsőbbsége a beszéddel szemben, a gondolat-szó-tett egységének felbomlása, ellentétes fogalmak, individuális nyelvek, vallás, egyéni filozófiák, tevékenység, téves átvitel, téves azonosítás, összetévesztés, vakság, objektív materializmus.

A nyílt lét és a zárt élet közötti összeköttetés, kapcsolat jellemzői, szavai a zárt életben: Csinvat hídja, misztikus intuíció, analógiás logika, a gondolat-szó-tett egységének helyreállítása, az ős-tudást őrző fennmaradt szent könyvek, azaz szakrális objektumok = archaikus szintézisek, és ezzel összefüggésben az ős-tudásra rányíló, a mestert pótló zseniális ember, imagináció, realizálás (kívül és belül is), a démonok átvilágítása, génuszokká tisztítása, mája elosztatásának lehetősége, törekvés az androgünosz állapotra és a nevezetes névtelenségre, a turba felszámolása, hit = metafizikai nyitás, megnyitás, beavatás, ébresztés, kegyelem által való ébredés, éberségre törekvés, újjászületés, kilépés a történetből, a lehetőség Létté válásának esélye, jóga, mágia, valóság és varázslat megkülönböztetése, a tudatalatti és az egzisztencia átvilágítása és felemelése, a purusa felismeri prakritit és megszabadul, út az anyagból a szellembe, út a transzparenciához, a turijam²⁹ = vidjá = mahátma = buddhi = csishti = számádhi = szannjásza állapotához

A túlvilág és Isten ősfogalmai: egység, kristályosan derült lét, Isten = Sors = Egy = Csók = Bor = Teremtő = Atya = Brahman = átman = Végső valóság, valóságfelettség, történetfelettség, világosság, fény, béke, csend, daéna = isteni én, a purusa tiszta léte, génusz a létben = démon az életben, asztrális és elementáris szellemek, Apák és Anyák, végtelenség, létfölöttiség, anyag-szellem-lélek egysége, nemek felettség, logikán túliság, cselekvés és nem-cselekvés fölöttiség, teremtés, önmegtagadás, tűz, böszültség, önuralom, villám, nyíltság, önfeladás, alázat, szolgálat, gondoskodás, gyengéd kedvesség, maradéktalan visszavonulás, anyagi nyelv, képnelv, a gondolat-szó-tett bontatlan állapota, összó = őslögsz, összám, időtlenség.

²⁹ Negyedik állapot a hinduizmusban: az első a mélyalvás, a második az álom, a harmadik az ébrenlét, és a negyedik a turijam, azaz: éberség, istentudatúság.

E fogalmakat akár táblázatszerűen is lehetne ábrázolni a következőképpen, az áttekinthetőség kedvéért csak a legfontosabbakat kiemelve:

Túlvilág	Isten	átman = purusa, a szellem-én	a purusa tisztáléte	létfőlőttiség	anyag-szellem-lélek egy-sége	génuszok-démonok	valóságfelet-tiség	fény
Lét	éberség, alapállás	éberség alatt az átvilágított én, az éberség az én felett	a purusa felismerte a praktikit, a szellem az anyagot, megszabadult, azaz: dnyána moksa = megismerés általi megszabadulás = gnószisz = nirvána = megváltás = üdvösség	vallásfőlti állapot, metafizika, alárendelve a szcientifizmus	szubjektív idealizmus, Etad vai tat. = Tat tvam aszi. = Ez vagy te. = Brahman = Átman, azaz: Advalta. = Nem kettő. = Non aliud. = Nem más. = Hen panta einai. = Minden egy. = Hen kai pan = Egy és minden, Isten-ember-lélek azozonosság	génuszok, Átyák és Anyák hatása	egy valóság, az átman világa = ontosz on = Lét	vidja, azaz tudás = éberség = csiszti = ahwafna = jogaurvah = rigpa = nirvána = megvilágosodás = megváltás = üdvösség = természetes állapot
Élet	Individuális én, kábaság	az én alá süllyedt éberség, mint tudatalatti	a purusa nem ismeri fel a praktikit, annak rabja	vallás, szcientifizmus, alárendelve a metafizika	objektív materializmus	démonok, asztrális és elementáris lények hatása	mája	avidja = lefozott tudat = zaéman = kűszemsz = kűlön álmokban élés
Lét és élet átmenete	éberségre törekvés	a tudatalatti átvilágítása és felemelése	a purusa felismeri praktikit és megszabadul	metafizikai nyitás	út az anyagból a szellembe	a démonok átvilágítása, génuszokká tisztítása	mája felszámolása	törekvés a vidjára

A fogalomrendszerből egyértelműen kitűnik, hogy Hamvas legtöbbjüket az óind védikus metafizikából merítette, amit ő maga a legtokéletesebben megőrzött őskori hagyománynak, archaikus szintézisnek tartott, amely mint lejegyzett és fennmaradt szakrális objektum a legközelebb állhat az őskori emberiség szóbeli tanítás útján terjedő ősmetafizikájához. Épp ezért jelenti ki a *Száz könyv* bevezetőjében, hogy ha egyetlen könyvet lehetne megmenteni a világpusztulásból, akkor ő a *Védát* választaná. Értve ezalatt nemcsak a védákat, hanem – sőt, inkább – a *Védántát*, azaz *Upanisadokat*.

Ismerve a hinduizmus kristálytiszta fogalomrendszerét, a világ és a valóságról alkotott letisztult gondolatrendszerét, teljesen érthető, hogy Hamvas erre alapoz, ebből építkezik – akárcsak nagy elődje, René Guénon. A véda: „az ősidők örök és szakrális tudása. A dolgok eredeti értelmének tudása” – vallja. Ezek után mindenki számára világos, hogy miért kezdi *Az ősök nagy csarnokának* első kötetét upanisad-fordításokkal.

A *Scientia sacra* alapeszméje tehát a Minden-Egy, az Isten-ember azonos-ságból kiesett emberi léleknek és a világnak létből az életbe süllyedése, az éberség lefokozódása, majd e kába állapot felismerése, az ebből való kilábalás – az ébredés, az éberség újbóli realizálása, a Brahman-átman azonosság újbóli felismerése. Ez az emberi élet legfontosabb feladata, ez minden őshagyomány, kinyilatkoztatás és szent könyv tanítása.

A megnyitást a fensőbb erők döntése, az isteni kiválasztottság, kegyelem teszi lehetővé, az így nyíló, metafizikai tudásra felnyíló rést a lélekben három külső hatás termékenyítheti meg és fejlesztheti tovább, egész a beavatásig: az élőszó általi beavatás az őskori Élet Mestere, esetleg a későbbi zseniális ember által; az elmét felnyitó őskori szent könyvek vagy későbbi zseniális művek által; és önmagunkban kifejlődő misztikus intuíció által. Ez utóbbira kiváló példa Komjáthy Jenő szinte a semmiből kibontakozó metafizikai költészete, melynek előzményét hazai líránkban hiába keressük, s az általa megszólaltatott hűrt Weöres fejleszti zenekarrá. A második esetre épp maga Weöres a példa, hiszen Hamvas művei hatottak rá beavatásként. Az első esetre pedig az ősi mester-tanítvány kapcsolatok, melyek Indiában, Tibetben ma is élő eleven beavatást adnak.

Ezt a világfolyamatot és lélekváltozást próbáltam meg az alábbi ábrákon megjeleníteni mint az őskori és hamvasi tanítás lényegét. Az állapotok világkorszakokhoz tendenciaszerűen kötődnek ugyan, de minden egyes emberben is bizonyos stádiumban állnak, és a szubjektív eszme-időben valamelyik irányba változnak – ideális esetben az ébredés, az éberség irányába.

Látható tehát, hogy a Vízöntő kor, bár lelki özönvíz és kataklizmák, összeomlások és megrázkódtatások sorát hozza majd, ám épp ezek által a felismerést is: az élet így nem folytatható és embertelen. Egyre több emberben – az Uszpenszkij tételezte hatodik embertípusban – sejlik fel a tudati váltás lehetősége, az ébredés és az alapállás realizálásának megkísérlése, később részleges sikerei.

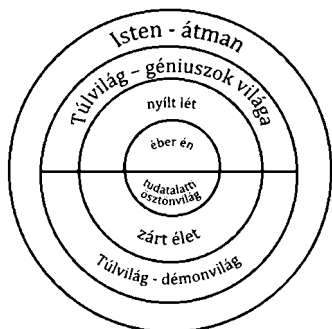
Azt gondolom, Hamvas maga is ezek közé a fényhozók közé tartozott (s ezzel ő maga is tisztában volt), s nem véletlen, hogy a *Scientia sacra* éppen a Vízöntő kor kezdetén fogalmazódott meg benne és írta meg magasan ihletett, tudatfölötti állapotban – a legnagyobb világromlás, létrontás kellős közepén

máris megjelent a szakrális kapaszkodó. Hamvas több helyütt kijelenti: Európának nincs őskori értelemben vett szentkönyve.

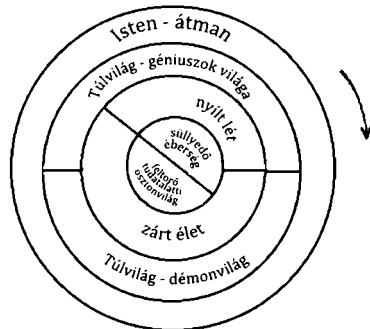
A *Scientia sacra* újabb és újabb tanulmányozása után az emberben mindig felsejlik a lélek legmélyéről feltörő érzés és az elme elmélyedő belátásával képződő gondolat bizonyossága: most már van.

2. ábra

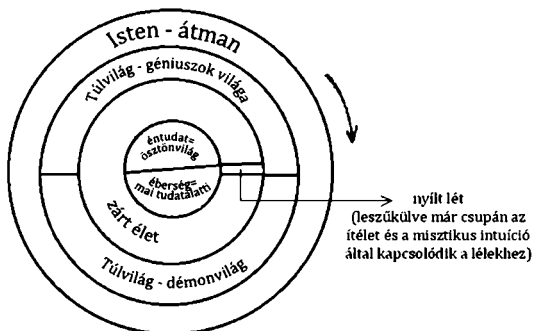
Az emberi lélek (középső kör) korstádiumai, a valósághoz (külső körök) való viszonya

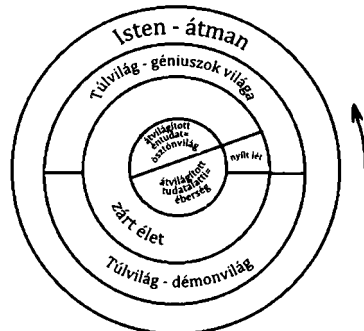
a.) Őskori állapot, Bika, Kos világhónap, kb. i. e. 600-ig

b.) Történelmi kor, Halak világhónap, kb. 1940-ig, korai és késői fázisa

c.) Történelmitudományi kor, Vízöntő világhónap eleje, kb. 1940 óta

d.) A történelmi kor majdani ébredése a Vízöntő során

Egy költő apológiája

Hamvas Béla érzékletes és kifinomult líraiságú gondolatai Kisfaludy Sándor költészetéről, fenti című esszejéből, melyben e kevéssé becsült szerzőt az aranykorba helyezve, őt a magyar nép látens és megtört aranykor-tudatát, ha gyenge színvonalon is, de mégis eredeti alakjában kifejezni képes költőként ismeri fel és értékeli – az évforduló alkalmából következzenek a tanulmány e sorai, s alább – versre hangszerelve.

Az eredeti szöveg: „Melódiájának lassan ívelt hullámai alig különböznek a nyári este csendjének halk zenéjétől, amikor a kezdet és a vég összeér, s nem tudni, az utolsó hang oldotta fel az elsőt, vagy az első az utolsót. Mindaz, amit az ember élt, emlékké tisztult, de az emlék is eltűnőben van, nem azért, hogy semmivé váljon, hanem hogy az egyetlen lényegesnek, a boldogságnak éretten láthatatlan alkatrésze legyen. Ez a mézízű és gyöngyházfényű kék béke készül itt aludni. Szemét már lehunyta, s az elérhetetlenben úszik, saját létének meglassult ütemén lebeg. (...) Olyan léttartalom, (...) amelyben nem az űr üvegesége tetszik át, hanem a maradéktalanul feloldott lét az, ami mozdulatlanul megáll és átlátszóvá lesz.”¹

„A lélek a túlvilágon maga se tudja, mit keresve bolyongani kénytelen, amíg a földön valaki akad, aki élete igazságát megtalálja és kimondja. Akkor aztán megnyugszik szegény, mert tudja, hogy amit keresett, az megvan.”²

Füleki Gábor

Kisfaludy

Melódiád lassú ívű
lágy, omló hullámai,
nyáresti csend halk zenéje,
csobogó ér álmai.

Összeérve kezdet és vég,
feloldódsz, te, élet;
egymásba-illanó hangok,
csendes ős-tenyészet.

Első hang oldódik végsőn,
vagy végső az elsőn?
Megfoghatatlanul tisztán
hallod egybezengőn.

¹ Hamvas Béla, *Egy költő apológiája*, in: *Szellem és egzisztencia*, 122–123.

² Uo., 129.

Mindaz, amit átéltél te,
fénnyé tisztult emlék;
lebegőben, eltűnőben,
„soha”, „volt” és „nemrég”.

Érett elcsitulásában,
nem semmivé válva,
az egyetlen lényegesnek
alkatába mállva:

Láthatatlan zamatává
tisztá boldogságnak,
mézízűen gyöngyházfényű
kék béke tavának.

Szemét már behunyta, szunnyad,
úszik végtelenjén,
meglassult ütemben lebeg,
saját léte csendjén.

Áttetsző aranykor rendje,
s nem űr-üvegesség,
álommosoly békegömbje,
örök-üde egység.

Maradéktalan feloldott
lélektiszta szent lét;
mozdulatlanul megálló
átlátszó jelenlét.

***

Bolyongtál a túlvilágon,
míg *meglelte*, – megvan:
igazságod, s ím, kimondta:
– pihenj fény-alakban.

Nagyatádi Horváth Tamás

Idill, abszurd és nonszensz

„[...] a helyes életrendben a szó, a gondolat és a tett egymástól nem válik el.”

Hamvas Béla: Mágia szutra

I. Szumma. Alább Hamvas Béla Mágia szutrájának a summázata olvasható. Írásomban azonban nem az eredeti, szikár és vázlatos módon álló szummát, hanem annak a saját értelmezésemben vett, szöveggé finomított olvasatát adom közre. A különbség elhanyagolható. Szándékom, hogy ezzel mintegy előzetesen felélesszem az olvasóban a megfelelő hangoltságot.

A fontos nem a tanítás hirdetése, hanem a sors átalakítása; nem a háttérből a módszer által hatni, hanem a módszert mindenki kezébe adni. A cél a tudatosan megtisztított életrend, ahol az alap az életszentség. Léteket kell alapítani! A létezés minden emberben állandóan és teljes egészében esedékes; a valóságot a maga teljességében el kell ismerni; az összes lehetőséget birtokba kell venni. Így áll össze az egyetemes emberben a létezés–megismerés – megvalósítás hármassága. Ez a kiindulási pont.

Az emberi nézőpont korlátolt, eredménye a rész szerint vett tárgyiasítás (partialobjektíváció), hozadéka az egész örökös jelenlétének figyelmen kívül hagyása. Életrutinként ez szüli a korlátoltságot, azon túl a rongáltságot, ugyanakkor ezen keresztül elindulva érthető meg a szabadság mint az egység mértéke. A rongáltság a lét egészének a rongáltsága, amely a létezés mindhárom körére kiterjed: rongáltság mint a szellem bűne, a lélek örülete és a test betegsége. A rongáltságnak ez a három vetülete együtt az, amire példák száza van, a rongáltság bárhol is lepleződjék le. Az összes esztétikai, logikai és morális határok érvénytelenek, mert az egyetlen (legfőbb) morál a szabadság.

Böhme érdeme volt az univerzumban való rendteremtés lehetősége felőli tudás hírül adása. A rendteremtést a középben kell kezdeni, ami az imagináció, vagyis élet-képzelet, a lélek és látomása. Ez az imagináció az ember kibontatlan életterve, pontosabban az üdűterve. Tehát nem az élet, hanem az üdv az, ami számít! Az üdv megszerzésére alapított életterv azonban nincs készen, azt az imagináció teremti. Az imagináció nem összetévesztendő sem az álommal, sem a fantáziával, mert ez teremtvő tevékenység. Az imagináció a beváltás helyén végzett mágikus aktus, ahol a mágikus ige a kinyilatkoztatás, amely a mélységeken uralkodik.

Miért kell mindezt elfogadni? Szophia miatt, aki a tükör és akiben az egész látható, és a turba miatt, amelyben az egész megzavarodott. Ezek megértése után következik az életképzelet megtisztítása és alkalmazása. Mindenekelőtt az éberség elérésével, látás révén. A lényeg a megkülönböztetésen és az elválasztáson van: azonosítás és összetévesztés. Mámor és ájultság megkülönböztetése.

További adódó kérdés: vajon eredetileg az imagináció üres, vagy sem? És ha nem, az ősképet ki helyezte bele? A normális ember alapállása az, ami

útba igazít. Aki az alapállásról leválik, szörnyeteggé lesz. Ilyen önmagában a tehetség, és ilyen a zseni. Ezek paraziták, és a bennük való hit téves értelmezésen nyugszik. A mérték kérdése: kicsoda milyen hatalom szolgálatában áll? Az emberismeret [tudományos érvényességre törekvő pszichológiák összessége] mai [és összes] alakjában démonológia, amelynek alapja az összetévesztés, következménye pedig az eltárgyasítás, az eldologiasítás, a személytelenség és a megszólíthatatlanság. [Szülő akarata pedig ezen állapot véglegesítése.] Ebben a helyzetben az ige nem beváltható. A valóság megismerése csak a démonok kiűzése árán történhet. Fontos kimondani, hogy az, amit mindenki egyenlő eséllyel elér, a normális ember ősképe, a kinyilatkoztatás szerint adva van. Az ember oly mértékben világosodik meg, amilyen mértékben megvalósul látása, ébersége és szabadsága.

A baj forrása a szeggyentelen életéhség, amelynek rejtett arca a halálvágy. A realizálás során először az életképelet központjába kell helyezni a normális ember ősképet, aztán várni, de nem tétlenül, valamely morális gyakorlat alkalmazása ajánlatos. A válságponton ügyelni, mert az a realizálás kezdete, a második születés. Három fokozata van. Próbaidőt alkalmazni tanácsos a várakozás során. Technikát mindenki magának csinál, vigyázva az átalakzatokkal. Nemcsak az embernek, hanem a természetnek is van üdvakarata. Fontos a tulajdonságok egészének a monumentális felszabadítása, mert az előzmény és a következmény ugyanaz: a szabadság.

II. Mágia szutra. Régóta készülök Hamvas Béláról írni, pontosabban a bennem élő Hamvasról. Még pontosabban arról, hogy mi a legfontosabb, amit tőle kaphattam... Mi az? Ezt egyelőre nem vagyok képes sem röviden, sem pontosan megválaszolni, pedig amit írnék, írok a következő napok, hetek folyamán, az az erre adott válasz körül bontakozik ki és szilárdul meg, minden esetlegessége ellenére. Előjáróban egy, a későbbiekben talán újra előkerülő vezető gondolatot így fogalmaznék meg: tőle kaptam a dolgok helyes megkülönböztetésének fontosságáról való tudást és annak mikéntjét, legfőképpen pedig Mágia szutráján keresztül.

A főbb művei mögött ezért a kissé háttérbe szoruló Mágia szutra gondolatlása mentén bontom ki mindazt, amiről egyébként mindig is beszéllek, ahova bárhonnan indulva érkezem. Eme művén keresztül próbálok most egy újabb alkalmat megragadni, hogy újraértelmezsem és érthetővé tegyem, vagy legalább megpróbáljam érhetővé tenni a hamvasi üzenetet mindazoknak, akik arra valóban nyitottak. Hamvas ugyanis tudósít és üzen. Semmiképpen sem iskolát alapít, amivel például egyet lehet érteni vagy amivel vitatkozni lehetne, vagy amit tovább kéne vinni valamerre. Hamvas üzenete mindig személyes, mindig felfedezendő, és mindig egyetlen élethelyzet megoldására szól. Mint említettem, tőle kaptam a dolgok helyes megkülönböztetésének fontosságáról való tudást. Tőle kaptam a hangsúlyok elhelyezésének helyes mikéntjét, az összetorlódó, összefonódó és összenövő látszatok szétbontásának és megkülönböztetésének egyetlen, univerzális mikéntjét.

Azért a Mágia szutrán keresztül igyekszem bemutatni, hogy mit is kaptam tőle, mert ez Hamvas életművének szubsztanciája és foglalatja. Ha szerencsém lenne egyetlen művét átlőni a tágabb köztudatba, akkor az ez lenne, mert eb-

ből nem lehet nem tanulni. Ha mást nem, akkor azt, hogy Hamvas nem a jövő jelszavainak szánva írta le gondolatait. A *bor filozófiájának* szerzője is nagyon fontos, miként az *Anthologia humana* szerzője is nagyon fontos, vagyis a szerelmes költő és a precíz feljegyzéseket készítő tudós könyvtáros. A többnyire ráragasztott, utólag ráaggatott szerepeken túl azonban a legfontosabb a szintetizáló Hamvas, aki a Halak kora végére összegezte mindazt, amit a valahogy akkor még épp megragadható közös emlékezet elejéről tovább kell vinnünk. Az összegzése pedig egyként hiteles és emberfeletti, mert követhető annak, aki az életét valami azon túlmutatónak, alkimista nyelven: az Opus magnumnak a megvalósítására szánja. Követhető annak, aki elért a legfontosabb kérdések megfogalmazásához és feltételéhez. Követhető annak, akiben az üdv akarata munkál.

***

Ezzel a kérdéssel házaltam a könyvtárakban közel 30 éve: van Isten, vagy nincs? Közvetlenül elfogadható választ ugyan nem kaptam, de egy vonatkoztatási rendszert igen. És ezt megint csak tőle... Ezt: ha képes vagy a dolgok helyes megkülönböztetésére és azoknak, valamint önnön lényed különféle rezdüléseinek az emberi létrend megfelelő szintjein való elhelyezésére, akkor veled nagy baj már nem történhet. Csak törekedj egyre magasabbra! Persze ezt a gondolatot nem volt egyszerű összerakni, és aztán annál is nehezebb volt megemészteni azt, hogy de, történhet még így is igen nagy baj. Zuhanás. Szétesés. Rezignáció, cinizmus, nihilizmus, gazemberség... Évek teltek el a mondanivalója előzetes, nagyjábólí értéséig, aztán hosszabb-rövidebb kitérőkkel és zsákutcákkal még további évek a teljes megértéséig. És talán nem túl szentimentális azt mondani, évtizedek teltek el addig, amíg felépítettem azt az életrendet, szellem, lélek és test megfelelő egységét, amelynek végső sarokköve ennek a gondolatnak a folyamatosan csiszolt jelenléte.

Persze recept nem volt, és azóta sincs. Recept nem írható rá, sem az elérésére, sem a megtartására, ahogy írja, technikát mindenki magának csinál, ezt azóta beláttam. A hamvasi üzenet az élet üzenete, és hiába egységes, ki mégsem fejezhető anélkül, hogy az avatatlan észnek az ne csak körkörös hivatkozások sorának tűnjön, önmagukba nyíló és mélyülő, sokszor zavarba ejtően tautologikus részleteknek. De nem mehetünk el úgy mellettük, hogy ne merül-nénk el bennük újra és újra, de mindig kicsit máshogy. Megszakítottam, illetve meghaladtam a pusztá és lapos racionalitásra szorító gondolkodásomat. Felhagytam az irracionalitás ingoványára épült álmvilágom építésével. Átvilágítottam minden adódó és létező eszmét a hamvasi tűzzel, az egyetlen létező tűzzel, mígnem azt vettem észre, hogy az a tűz már bennem ég. Észrevettem, hogy a hamvasi világosság már bennem világol. Úgy éreztem magam, mint aki egy hatalmas részegség utáni feneketlen mély és sötét kábaságból ébredt. Tudtam, hogy az éberségem egyre tisztul és egyre összefüggőbb, de féltem kijelenteni, hogy felébredtem. Helyette azt mondtam: születőben vagyok, másodjára születőben...

Aztán már ennek a kijelentését sem halogathattam: az a világ, amit én látok magam körül, nem az a világ, amit a mellettem álló lát maga körül, a felesége-met leszámítva. Tönkremehet az életed, nyomorékká és számkivetetté válhatsz,

de ez mind lényegtelen, mert ha veszed a bátorságot és mersz befelé fordulva elmélyedni a szabadság erényében, legyőzhetetlen vagy. Hamvasnál ez morál, de valójában erény. Rájössz, hogy nélküled nincs semmi, mert te vagy a világ, te adsz életet és értelmet mindennek. Hamvas Béla úgy mondja, elérni a normalitást, az emberi alapállást. Mit látni onnan? Istent? Nem! Onnan körbenézve az idillt látjuk, a megváltottság idilljét, és akkor nem akarunk onnan már sehova továbbmenni. Mégis, visszajövünk, mert tudjuk, hogy látásunk színről színre való, és amit hozunk, az valakinek mindig örömhír. Tízezer ruhában a millió átalakzat között...

***

Megkülönböztetés és elválasztás, résen lenni az élet minden pillanatában. Nem átadni magunkat a megszokásnak, a ráhagyásnak, a közös értékítéleteknek, ilyenek megalapozásával és alakításával meg sem próbálkozni. A hétköznapi élet legnagyobb dilemmája kellene hogy legyen a normális és az átlagos különválasztása mindenben. A normális egyedülálló, nem ismer alkut, úgy is mondhatjuk, szélsőséges. Rálátása van az emberekre, a dolgokra, a folyamatokra, különálló, ezek felett álló, mert tudja, hogy egyedüli és megismételhetetlen. Szélsőséges, mert saját értéke van, és tisztában van azzal, hogy semmi más nem számít. Csak az ő értékítélete reális. Tudja, hogy amit ő nem tesz meg magáért felállva és kiállva, azt senki más sem fogja megtenni. Viszont azt is világosan látja, hogy amit ő megtesz magáért, azt egyúttal az egész világért teszi.

Az átlagos ezzel szemben a fantáziátlan mindenben osztozkodás és mindenben belül levés. Az átlagos csupa önállótlan, minden gondolata magamutogatás. Az átlagos a bárhogy osztályozható minőségtelen tömeg. Minőségétől nem megfosztották, hanem ő maga hanyagolta el és számolta fel, csupán kényelmességből. Szürke, izgága, kupeclelkületű. A korlátoltság langyos vizében lubickol, de észot oszt és ígét hirdet, ha az a célszerű. Az átlagos legfőbb szerepe a normálisnak látszás, de annak megfelelni a maga mélységében nem képes, amíg pont fájdalmas átlagosságát fel nem fogva megérti, hogy az élet szempontjából a látszatok mindig csak romboló hatásúak. Átlagosnak lenni minden porcikánkkal és normálisnak gondolni magunkat: a legnagyobb kelepce.

Minden életút közül a legszánalmasabb azé az emberé, aki az átlagosságot mélyítve tudatos hazugság nélkül állítja és ezzel hazudja a maga normalitását. Jelen modern szocializációnk révén mindnyájan innen indulunk, mire gyerekiségünket levettjük. Átlagosak vagyunk különbségünkben, átlagosak vagyunk rajongásunkban, átlagosak vagyunk kitűnőségünkben, átlagosak vagyunk átlagosságunkban. Az igazi példakép pedig a normális, aki látszólag semmiben sem különbözik tőlünk, mégis minden megnyilatkozása mögött azt látni, hogy még ha ugyanazt mondja is, mint az átlagos, oda teljesen másképp ért el. Normálisnak lenni a világ önnön tengelyéből való kizökkentsége miatt szélsőség. A normalitás irányába elindulni valóban mágia.

II. Idill. Hamvas Béla a mágia sarokkövévé a szabadságot emeli. Azt mondja, a legfőbb morál a szabadság. De mint azt jeleztem, itt sokkal inkább a szabadság erényéről, mint moráljáról van szó. Az erények bármelyikéből ki

lehet bontani és le lehet vezetni a különböző sztázisokat, azokat a fenomenológiaiag egyébként bármire vonatkoztatható és legkülönfélébb állásokat, amelyek valamiféle, még ha csak nagyon gyenge és átmeneti módon is, de egyúttal állapotként, nyugópontként definiálhatók.

Minden állás és állapot végcélja egy jellemző equilibrium, kiegyensúlyozottság elérése. Két végponti equilibrium megvalósítása lehetséges: a normalitása és a feloldódása. Mindkét végpont megvalósítására vannak tervek, jóllehet a feloldódásban végződő tervek kimondhatatlan előnyre tettek szert a megvalósítás elérhetőségét illetően. Jellemző módon minden, ami lényegében modern, vagyis történelmi, vagyis egy kiválasztott előzményhez méri magát, a feloldódás felé hajtja a rendszert, amelyben megjelenik, legyen szó társadalomról vagy lélekről. Ezzel szemben a normalitás mértéke az átvilágítottság mértékén, itt és most a szabadság erényén keresztül érthető meg. Sajnálatos módon a szabadság – azon túl pedig az összes erény – helyes értelmezése manapság gyakorlatilag lehetetlen, ami alól néhány ritka, de személyesen felismert kivétel jelent lehetőséget. A hangsúly a személyességen van, mert minden erény, így a szabadság is, mindig személyes.

Persze beszélhetünk képmutatásról, hogy adott történetben és jelenetben, adott szövegösszefüggésben miképp jelenhet meg az erény hordozója, hogy elemezhető, alkalmazható, követhető legyen. De mint tudjuk, a képmutatás nem félreértéséhez egy elég erőteljesen jelen levő és a közösség mindennapjait meghatározó háttér kell, ami a szekularizáció jelszavával nem egyeztethető össze. Marad helyette a szerepek katalógusának böngészése, szerepválasztás, szerepfelvétel és szerepjátszás. A képmutatás, ha a szükséges körülmények nagyja adott, tanító, építő jellegű cselekedet, ezzel szemben az az álszentség, amely manapság szerepjátszás néven ismert és elismert, egy szekularizált, atomizált társadalomban inkább romboló, mintsem megtartó, vagy pláne építő hatású. Vagy marad mégis a képmutatás, a mára már egészében talajtalanná vált komikumával...

Az erény egy követelő erejű felismerés. Ember a szabadságát senki mással szemben nem támaszthatja követelésként, csak magával szemben: meg lett volna a szabadságom rá, mondjuk... De mindig elfuseráljuk. Nem mások veszik el az ember szabadságát, hanem ő maga adja fel. A szabadság tartás. Heroizmus, ahogy Szolzsenyicin adja a legutolsó, általam ismert és elismert mikéntjét. Bármilyen kényszerítő körülmények közé kerül az ember, szabadságát, tartását csak maga adhatja fel. Aztán persze kifogásokat keres, más nyakába varrja szabadsága elvesztését. Pártot alapít rá, ígét hirdet, felfedezni és megvalósítani akar. Csak egyet nem akar: belső tartását visszaszerezni. Haszontalan, mégis a legnehezebb munka, amely – egyszerű, gazdaságossági számítások szerint – sosem térül meg.

Az idill szintén személyes, a szabadság, vagy ami ugyanaz, a teremtettség felismerésének esztétikai mozzanata. Megkülönböztetés és elválasztás... Az idill meglátásának képessége feltételezi a személyes technikát és a gyakorlást. A gyakorlás lényege a szemlélődés. Lelassulás, elcsöndesedés, szemlélődés, de mindig tudatos és aktív. Így válik a személy számára egy átélhető, a képviség és a hangulat rendezett összességénél magasabb rendű, önmagán messze túlmutató kompozícióvá. Mondhatni, eredeti képmutatássá... Az idill a meg-

békélés bármikor esedékessé válható pillanata, benne az esztétikai korlátok megszűnnek. Ezért is keverhető össze a giccsel, ha csak felületesen pillantunk rá, és nem vagyunk tisztában azzal, hogy mit is keresünk benne.

Az idill az eksztázis kertkapujában állva válik láthatóvá. Bent az éden a maga időtlenségével, kívül a lázas világ a maga időteremtésével, időben égésével. Az édenbe vissza nem mehetünk, ezt ha máshonnan nem is, Hamvastól szintén a maga teljes bizonyosságában tudhatjuk. Az éden azért időtlen, mert a világ napjainak pergése és körforgása még nem indult meg. A világ mozgalmasságában élünk, amely eltemet minket, hogy ne legyen a gondolkozásra alapunk, illetve kényszerít rá, hogy a gondolkozás alap nélkül való voltát feltétel nélkül fogadjuk el. Mit tehet, aki ezt, így valamiért nem hajlandó elfogadni? Elfogad egyet a hamvasi szóhasználatban átalakzatokként megjelenő világkonstellációk közül, vagy kétségbe vonja, hogy lehet-e életnek nevezni a világ mozgalmasságában való részvételt és az abban való ájult elsüllyedést. A két dolog itt – egy átalakzat elfogadása és az ájultságban való elsüllyedés – végül is ugyanaz, csak az önmagunknak való hazugság mikéntjében különbözik.

Ájultság mint lefokozott és eksztázis mint felfokozott létezés, átmenet nincs... A küszöbön berendezkedni lehetetlen. Éden és hétköznapok. Kertkapu, ahonnan az édenbe való bepillantásra van lehetőség, ez az idill érzetének pillanata. Rápillantás a létezés rongáltság nélküli valójára. Tudomást szerezni arról, hogy ez lehetséges, és egyúttal tudomást szerezni, hogy mégsem lehetséges. Mi lehet ez az állapot? A küszöb egyúttal a megértés küszöbe is... Az édeni lét el van függönyözve, és a függönyök mögött le van zárva egy üvegajtóval, a kertkapu küszöbe, oszlopai és hajló boltíve az idill legvalóságosabb képkereke. Talán lehet dörömbölni egy darabig, de mint ahogy kisgyerek a borostyánba ragadt rovarokat kopogtatja, úgy a teremtéssel egyidős szellemiények, faunok, nimfák, kerubok, az ég fel-alá közlekedő angyalai és a harmónia legmagasabb fokán vibráló további létezők tudomást sem szereznek rólunk.

Az idillről való tudás a normalitás jegyében álló élet felismerésének egy határozott módja, és iránytű, amely a megnyíló létezés teljessége felé mutat.

III. Abszurd. Tehát az idill látásának eksztatikus hatása alatt a megértés küszöbén állunk, immár a normális létezés meglétéről való személyes tudás eredendő bizonyosságával, amely elég a Hamvas közreadta közép megtalálásához és az imaginációs munka helyes megkezdéséhez. Csakhogy ekkor még előfordulhat, hogy a látomás intenzitása alábbhagy, és visszatér életünk minden meggondolásának legfőbb mozgatója, a világ ideje.

Amíg az eksztázis a maga villámfény bevilágította tisztaságával egyszeri alkalomként fordul elő az életben, addig a világ forgatagába visszatérve jelenése valóságos volta halványul, és előbb-utóbb megfélemezünk róla. Könnyen visszasüllyedünk a megszokásokba, az automatizmusokba, végső soron az ájultság létmódjába. Mihelyt azonban akarjuk és megtanuljuk az idillt látni, valami lassanként megváltozik. Az egyszeri, önmagában végül csak feledésre ítélt alkalom megismétlődik, az emlékezés megmarad, a látása és átélése iránti akarat megerősödik. Az alkalmakról kiderül, hogy tudatos megidézésük tanulható. Ekkor azt vesszük észre, hogy amit korábban otthonunknak tudtunk, az új tudásunk tükrében már nem több, mint abszurdum. Dráma, de már sokkal

inkább abszurd tragédia és abszurd komédia, súlyossága már nem nyomasztó lesz, hanem átmossa a végső dolgok tudása gyújtotta eredeti optimizmus.

Használjuk a szót: mágia, de valójában mi is az? A világ jelen rongáltságában ember és Isten között egy lényegi különbség van, mégpedig potencialitásukat illetően. Miért mikrotheosz az ember? Isten mindenható, mint pusztán materiális síkon a biológia összejtje, míg az ember, jelen általános rongáltságában jó, ha esetleg egy-két dolgot illetően potens. De az embernek tiszta pillanataiban, így ha szerencséje van az idill megpillantására és felismerésére, felsejlik – akár modern, teljességgel impotens volta ellenére is – eredeti mindenhatóságára vonatkozó tudása, és olyankor rendszerint meg is fogadja, hogy elindul abban az irányban. Sürgetés, amit a tudósítás igazáról való meggyőződés igazolása utáni vágy vált ki. Sürgetés, ami ugyan múlhatatlan, mégis nyugtató, a belső izgágaságnak és zaklatottságnak egyre kevésbe hagy teret.

A mágia a megidézés egy módja, amelynek fő célja az azonosságok erősítése az idéző és a megidézett bizonyos aspektusai között. A cél az idillben való létezés, de úgy, hogy az élet végtelen pillanataiban való örökös jelenlétünket egy új alapítás során megújítjuk. Végső soron, talán kicsit sarkosan, az édeni idill látása után, és azután, hogy megközelíthetetlenségéről már tudunk, így mondhatjuk: új eget és új földet láttam, mert az első ég és az első Föld elmúlt. Ez a fajta látás a megváltásban való részvétel során tetőzik, ahova mindannyian meghívót kaptunk. Ez Hamvas életében központi mozzanat, hiszen úgy tűnik, hogy amikor ő megkapta a meghívóját, mintha sutba dobta volna egész addigi irányultságát. A *Mágia szutra* ennek a tapasztalatnak a tőle telhető legösszeszedettebb közreadása.

Akik Hamvasban a perennialista filozófust látják, a tradicionalistát, sokszor nem értik, miképp fordulhatott újra a kereszténység irányába. Akik viszont a keresztény Hamvast ismerték meg előbb, tanácstalanul olvassák tőle mindazt, ami köszönőviszonyban sincs azzal, amit manapság bárhogy, de a kereszténység alatt értünk. Többször kaptam meg innen is, onnan is a vonatkozó kérdéseket. A *Mágia szutra* ezért is központi szerepű mű, mert folyamata szerint talán itt található meg leginkább kibontva ennek a fordulatnak az értelme. A megváltás műve, az újabb alapítás, azért lehet mélyrehatóbb, mint a teremtés eredeti műve, mert itt magunkra vagyunk utalva.

Vannak források az eredeti normalitást illetően, vannak magyarázatok és gyakorlatok, hogy az miképp volna restaurálható. De az mind csak részleges, vagy a szellem, vagy a lélek, vagy a test rongáltságából indul ki, nem pedig a beváltás helyéből, az életképezet helyéből, a középből. A magunkra utaltság pedig a következő: az eksztázis során többé már nem teremtmények vagyunk, hanem isten fiává lényegülünk, egyenként, személyesen; a legnagyobb elhagyatottságban kell a legnagyobb éberséggel alászállni és felemelkedni. Felemelkedésünk után egyek vagyunk már a teremtető atyaistennel. Ahová pedig felemelkedünk, az a legeszményibb idill maga, de már nem a paradicsomi, ahonnan ki lettünk rekesztve, hanem az új alapításé, az új menny odafent és az „új Jeruzsálem” idelent.

Abszurd az az élethelyzet, amikor egyrészt tudunk az idillről és már nem vagyunk kirekesztve belőle, hanem átjárásunk van oda, lakásunk van benne, másrészt mégis tudjuk, hogy habár ha a világ idejéből kilépünk az idill örök

pillanatába, akkor is idekint kell élnünk, amíg ki nem töltjük az ittlétre szabott időnket. Persze ez éppenséggel az inverze a filozófiatörténet egzisztencialista abszurdjának, ahol egy minden jel szerint üres és lényegtelen világ útvesztőiben csak az a bizonyosság, hogy nincs kiút belőle, de ahol mégis minden energiánkkal újra és újra az élet értelmének a keresésére indulunk, ami újra és újra csődbe vezet, minden megközelítésben.

IV. Nonszensz. Habár a közfelfogásban a nonsense, nonszensz, lehet akár pusztán a végletesen nevetséges vagy éppen az abszurd szinonimája, mégsem erről van szó. A nonszensz az értelmes, felfogható, érzékelhető tartalom teljes hiánya, bármilyen kommunikáció során. Végző soron a nonszensz az önátverés rendszerszintű mozzanata. A csőd, amely akkor teljeseedik ki igazán, amikor az idillről való tudást nem az egyébként önmagában szintén nem normális, de átlagos, megszokott és abszurd élethelyzetek sorozatában tartjuk fent és teljesítjük ki, hogy aztán transzformáló erőként feléledjen a bennünk szunnyadó, világalkotó és világot érő mikrotheosz, hanem amikor efölött úgy siklunk el, hogy tudatosságunkat a lehetetlennel határos módon mégis fenn kívánjuk tartani.

A nonszensz világa a görcsös tagadás talaján megmutatkozó átalakzatok tenyészte, amelyre alapvetően kár volna szót fecsecelni, azonban egy szempontból mégis muszáj rápillantani. Hamvas Béla halálakor még nem látszódott a kommunizmus építésének vége, de a kapitalizmus tarthatatlansága és esetleges vége már éppúgy napirenden volt, mint ma. Üdvtervről akkor éppúgy nem beszélt senki, ahogy ma sem, viszont a haladás mániája ugyanúgy tombolt már, mint manapság. Miért számít ez? „Az üdvtervet minden esetben és kivétel nélkül és mindenkinél az imagináció teremti, és pedig arra a képre alakítja, amely képet magába fogadott és amely kép mágikus bűvöletébe magát átengedte, hogy akarátát e kép megvalósításának szolgálatába állítsa” (*Mágia szutra*). Ha mindarról lemondunk, ami a teljes emberi lényt, benne e világi személyünket a normalitás irányába vihetné, akkor nem marad az életben más cél, kimondva-kimondatlanul, mint az elérhető legteljesebb feloldódás felé való öntudatlan sodródás.

A helyes életrendben a szó, a gondolat és a tett egymástól nem válik el, viszont a felforgatott életrendben cél minden egyes valamelyest is körülírható és elhatárolható dolog egymástól való elhatárolása, a normálisan egymáshoz tartozó dolgok kieroszakolt és végletes szétválasztása. A nonszensz felforgatott világrendjében a teremtetőerőt száműzte a kreativitás, az élet természetességét a mérnöki lelemény, a társadalom harmóniáját a szekuláris sterilitás, mindenki királyságát a senki demokráciája, és végül a normalitástól való démoni irtózat meghozta az átlagos rémuralmát, amely egy évszázados nihilista amortizáció során végtelenül mélyre süllyedt az emberi létezésből.

A világ moralitása kimerül a zászlókra írt jelszavakban, de kérdés, hogy akinek a szívében a szétcsúszottság eme szintjén mégis felsejlik az idill, az képes-e az egymásra tornyosuló milliányi nonszensz világában megérteni, hogy a jelentésnélküliség eme tökéletesre csiszolt helyén is van választása? 25 évem szellemi fejlődése nyilvánul meg abban, ahogy ezt kérdésként vagyok képes megfogalmazni, nem pedig pusztán tagadólag, minden kilátástalanságot te-

tézve. Ugyanis „Különbség van végvárás és a vég tudata között, ez a különbség az apokaliptika és az eszkatológia között. Az apokalipszis a kedély dolga, az eszkatológia a végső dolgokról való tudás” (*Scientia sacra III.*).

Hamvas Béla életművével megírta a Halak korának szellemi foglatát, a végső dolgokról való tudást, hogy mint egy stafétabotot, azt tovább lehessen adni a Vízöntő korának, útravalóul. Innen már a Vízöntő aionjának szülöttein múlik, hogy mit kezdenek vele. Felhasználják-e egy építkezéshez, ami szabad szemmel és felületes értelemmel nézve még meg sem kezdődött, vagy elfelejtik, hogy valóban, az, aki tud a végső dolgokról, egyúttal megfigyelőjévé is váljon azok bekövetkeztének? Jézus mondta végül: Veletek maradok minden nap, amíg ez a korszak (αἰών) véget nem ér! És ha nem is sokat tudunk a maga teljes bizonyosságában, de azt végtére igen, hogy az a korszak véget ért...

Katonaként az első világháború idején

Benkő Ildikó

Szent három

Mindnyájan Hamvas Béla alapállásából bújtunk elő. Nem övé a szó (Szabó Lajosé, aki ugyancsak elődök szavaiból gyúrta), de övé a megvalósítása. *A szó megvalósítás nélkül üres fecsegés*, mondja Hamvas. Nem is tétlenkedett, így nem csoda, hogy sikerült neki a lehetetlen: visszaépítette mögénk (elénk) a megszakadt hagyományt. Szabadon, érdek nélkül tette, ezért tovább is építette. Mindnyájunk szárnyát adta vissza. Mert az a szárnyad, hogy a kozmikus erők rajtad keresztül rendeltetési helyükre jutnak, és hogy te is egy vagy emez erőkkel (nem választod el magad tőlük). Mindent elolvasott az ember romlatlan, eredeti állapotáról, mélyen meghajolva az elődök, kollégák előtt Szabó Lajostól René Guénonig, Franz Baaderig, Jakob Böhméig, Lao-céig, Uddálaka Áruniig. Életével pedig helyreállította. Meditációval, tanítással. Aranyhíd. Aranyfolyam. Tudta, hogy tehetség és terméke egyaránt mellékes, sőt akadály, az én a valódi munkadarab. Saját nagysága és sikere ezért nem zavarta össze. Teremtett, meditációs teret, nyelvet, halálpontosak, provokatívak a válságot megnevező szavai: hóbölygés, mászolygás. Tudta, hogy a civilizáció a tévutat választotta: a teljesség helyett a kényelem és a gyorsaság lufiját nyújtja, nem a harmóniára jutást szolgálja, hanem épp a zavarodottságot óvja, táncolja körül elméleteivel, tudományával, művészetével, vallásaival. Hamvas ebből fúj ébresztőt. Ő csak mellesleg a legbriliánsabb művelője a regény, a novella, az esszé műfajának. Gyógyítón és izgalmasan rántja le a leplet a tévedésinkről. Olvasni tanít minket. Hermész Triszmegisztoszt az ő fordításában – amennyire ez a fordítón múlik – értem. A szent írásokat belehelyezi a hagyományba, megmutatja, hogy a Biblia útmutató a – nem vissza, hanem – előrejutáshoz az ember eredeti, romlatlan állapotába. Hamvas ezért nem művész. Egyszerre művész, gyógyító pap, tudós és király, helyreállítja a széthasadt valóságot. Beavató mester.

E Szentháromság összefüggéseiről szóló néhány gondolat lábjegyzet, a hagyomány értelmezésének kiegészítése néhány szóval. Nem tudnám Hamvas Béla nélkül. Semmit nem tudnék nélküle.

Ember és kozmosz kapcsolata. Az ősi tanítások szerint makro- és mikrokozmosz megfelel egymásnak. *Az, ami lenn van, ugyanaz, mint ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, ami lenn van*, mondja Hermész Triszmegisztosz. Kölcsonösen alakítják egymást. Háborúban összezavarodnak az értékeink, ha szeretetlenül bánunk egymással, barátságtalan lesz az időjárás, mérgező a víz, az étel.

Világ és egyén középpontja ugyanaz. Az istenség szót a mélyebb megértésért most átfogalmazva nevezzük, mondjuk, jelentésnek. Minden létező egy közös jelentésének. *Minden egy*, mondják a Védák. Mert *én vagyok az Úr, aki mindent cselekszem*, mondja Ésaías.

Minden elpusztul, élő elevenségét, termékenységét veszíti, ami a középponttól elszakad. Olyanná válik, mint a levágott kar. És minden pompásan

gyümölcsözik, misszióját elvégzi, ami rajta, benne marad. Ami benne marad, tudja, hogy akkor tesz legtöbbet az egészért, ha a helyén marad és csinálja a dolgát, a máj tisztít, a húgyhólyag gyűjt és ürít. A szentimentális tanok az egyénnek a közösségért elvárt önfeláldozásáról zavaros hőbolygések, az egy-ségtől épp elválasztanak. Az áldozat feltétele a győzelemnek, de a rossz áldozat terméketlen, nincs nyeresége, csak vesztesége. A jó áldozat szabad (vállalója érdektelen döntése), a középponthoz kapcsol, vagy a felé mutat, nem más egóját szolgálja, és eleve győzelemre van ítélve, mert szabad. Ezért a nála ala-csonyabb erőket legyőzi. Akkor is, ha az áldozat tétje az életem. Ha az nem hő-bölygés, hanem szabadon vállalt, középpont felé vezető áldozat, akkor megéri.

Mi a jelentés? A jelentés létezését az instant információszerzésnek az ösz-szefüggéseket egyszerű beazonosítással elmaszatoló trükkje nem homályosítja el. Épp ellenkezőleg: a gyorsinformáció jelentőségét, hitelét gyengíti, homályo-sítja el az, ha összefüggések, jelentések helyett azt pusztán egy esetleges pár-fogalommal kapcsoljuk össze. A párfogalomhoz kapcsolás nem nagy kunszt, és nem vezet messzire. Mint a kettes tanuló: megúszásra játszunk, és nem is kapunk többet. Azok a tudósok, tanárok, művészek, fordítók, orvosok, papok, politikusok, akik a jelentést erre cserélik, létrontást követnek el: megakadályoz-zák, hogy a tudásban zsengek megértsék az összefüggéseket. Kiszolgáltatják őket az ismeretlenül maradó erőknél.

Az információs kultúra lakói kedvéért néhány szó a jelentésről. Képzeld el, hogy van néhány gyümölcsfád és egy problémád: a járókelők minden szem termést megesznek, a kutyák a törzsek hancsát is rágják. Ötlet kéne, mivel véd meg, hogy te is ehess. Néhány szélsőséges megoldás gondolatával eljá-tszol, végül megállapodsz annál, hogy kerítéssel kell körülvenned. Az ötlet után és alapján épít meg a fizikai kerítést, melynek aztán a funkciója, jelentése azonos lesz a tárgyat szülő problémával: védeni fogja a kertet. Fizikai és szellemi között ez az összefüggés. Ezt mondja három változatban is Jézus: *Én vagyok az Alfa és az Omega, a kezdet és a vég, az első és utolsó* (Jel. 22,13). A világ jelentésének, problémamegoldásának jelenti ki magát, mely azonos a teremtő ötlettel. E köré az ötlet köré épült a világ és az ember. *És lőn vilá-gosság* (I. Móz 1,3). Az első teremtett dolog Krisztus ideája. A végét találta ki először a Teremtő, ahogy a jelentésből születik minden, a legegyszerűbb tárgy is. Azt ígéri, a végén Krisztushoz hasonlóvá válik minden ember, aki hajlandó ezen dolgozni. *És ahogy minden dolog az Egytől származott, az Egy gon-dolatból: úgy, elfogadva azt, lett minden teremtett dolog*, mondja Hermész Trismegisztoz.

Csak megjegyzem, Nietzsche és a gondolatán kapva kapók tévednek abban, hogy *meghalt az Isten*. Az egy jelentés (Isten) létét szemernyi sem homályosítja el, ha nem létezőnek mondják, épp ellenkezőleg: a tagadó énje bizonytalanodik el a lét középpontjának tagadásától. Kiszakítja magát a létezők összefüggéséből, hallatlanul legyengül, magára marad, értelmét veszti. Hiába aggatja magát körbe tetszetős elméletekkel, legyen bármily ragyogó ruhába bújtatva, csontváz, élet nélkül. Erről még lesz szó.

Az ember felépítése hármass. Képzeld el egy háromszöget, melyet a középpontja köré szerkesztettek:

Szellem

EGY
JELENTÉS
(ISTEN)

Lélek

Test

Ez megfelel a világ (a makrokozmosz) hármass felépítésének:

viselkedéstest, asztráltest
(mozgók, pl. állatok)

éntest
(ember)

élettest, étertest
(élők, pl. növények)

Fizikai test
(anyagok, pl. kövek)

A második háromszög jó híre, hogy az ember nem állat. Az ember az egyetlen lény, akinek mind a négy teste van. Ő a legtöbb. Descartes gondolata kimondásakor a balhitek ellen termékenynek bizonyult, de a gondolkodás nem tesz még emberré sem, nemhogy létezővé. Az állatnak már van viselkedéstest, ezért tud gondolkodni, problémát megoldani: ki tudja venni a kókusztejet a kemény dióból. Egyet nem tud: szabadon gondolkodni. A szabadság az ember kizárólagos tulajdonsága. *És megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddokká tesz titeket*, mondja Jézus (Ján 8,32). *A szabadság részben nem valósítható meg*, mondja Hamvas Béla. De mi az, hogy részben? Az biztos, hogy pusztán az egyáltalán nem a szabadság felé mutat, ha azt csinálhat a gyerek otthon, az iskolában, amit akar. Ennél jóval többről, egészen másról van szó.

Világkorszakok

1. korszak: az EGY kora – Édenkert (Biblia), alapállás (Szabó Lajos), Uhrstand (Jakob Böhme), état primordial (René Guénon) stb. (kb. Kr. e. 6. sz. előtt). Az ember eredetileg erősen kötődött az őt létrehozó középponthez, és nem definiálta magát egyénként, csak a közösség tagjaként. Önmagában csak rész volt, a középponthez kapcsolódó közösség egységében volt csak egész és teljes.

Innen érthető, hogy a mózesi időben remek halálbüntetés volt a bűnöst egyszerűen kiakolbólítani a közösségből; mindegy volt, mekkora a büntetett személyes testi ügyessége: azért pusztult el, mert nem tudta önmagát a többiek nélkül értelmezni, egyszerűen halálra bizonytalanodott. Innen érthető az is, hogy a szófogadatlan gyereket rövid úton kivégezték, ha sem apjára, sem a

törzsfőnökre nem hallgatott, mert mérgezett testrésznek tekintették, akit ki kell iktatni az egész szervezet egészsége érdekében.

Az ősember nemcsak állat nem volt, hanem egymást gyilkoló szörny sem, akit a civilizáció tett elfogadhatóvá, ahogy azzal szégyenszemre gyerekeinket „tanítás” címén lefelé fordítjuk. Az ember ősállapotában nagyon erősen kapcsolódott a szellemvilághoz. Egyébként az állatok is tisztelik az életet, csak akkor ölnek a ragadozók, ha muszáj. Az ókorból ismert rémes szokások (kannibalizmus, emberáldozat, szodómia stb.) inkább posztcivilizációs válságjelenségek: a múlt kódébe vesző kultúra hanyatlásának nyomai. A primitivizmust és az eredeti embert Hamvas Béla pontosan szétválasztotta.

Az ember lénytagjainak működése: a szellemé a gondolkodás, mellyel az **igazat** keressük, a léleké az érzés, mellyel a **szépet** és az **örömet** keressük, és a testé az akarat, mellyel a **jót** keressük. A szép, jó és igaz keresése eredetileg tehát nem külön, hanem egyszerre, egyidejűleg történt. Ez az analógiás vagy egybenlátó gondolkodás. Az ebből a korból származó mítoszok, népköltészet, kinyilatkoztató szövegek gondolkodása ilyen. Képzeld el, hogy három koncentrikus háromszöget látsz:

Igaz
Gondolkodás
Szellem

EGY jelentés

Lélek	Test	
<u>Érzés</u>	<u>Akarat</u>	
Szép, Öröm		Jó

Nem folytatom a rajz bővítését, az alábbi leírás alapján te készítsd el magadnak, ha vizuálisan könnyebben megérted. Mindig jelzem, mi hová tartozik. Gondolatébresztő helyükön látni a fogalmakat.

2. korszak: a KETTŐSSÉG, elválasztottság kora, apokaliptikus kor, melyet zavarodottság, Májá, homály, fejük tetejére állított értékek stb. jellemeznek (Kr. e. 6. sz.-tól). A Kr. e. 6. század körül, mondja Hamvas Béla, de az alábbiakból látszik, hogy a folyamat hamarabb kezdődött, és a válság kifejelete hosszadalmas, napjainkban is mélyül.

Mi történt? A lassan megformálódó individuális én került középpontba, a periféria középre, a közép a perifériára, nem csoda, ha feje tetejére állt a világ. A mikrokozmosz összezavarta a makrokozmoszt. Már Lao-ce panaszkodik erre. Szétbomlott az egység, kialakultak a tudatformák:

A jó keresése megszülte a **vallást**. Elgondolkodtató, hogy a bomlást a válások kezdték. Az intenzív jó-keresés azonban visszavezethet a háromsághoz. A Biblia szentháromságtana ezt teszi. Nem negatív ez a fejlemény: az önállóság feltétele a szabadságnak, végső soron enélkül nem fejlődhetne ki minden emberben külön-külön, ami kezdetben csak az egész emberiségben volt meg.

A szép keresése megszülte a **művészetet**. A művészet Hamvas Béla szerint másodlagos logosz. Ösztönösen keresi az egységbe a visszautat. A művészet nem gyönyörgyártás megélhetésért, hanem az eredeti állapot helyreállítása, az afelé mutató. Erre tesz kísérletet a szép-jó-igaz egységének keresése, melyben harmóniát érzünk. Ugyanis halhatatlansági ösztönünk is van, nemcsak állati léthez kapcsolók. Gondoljunk Horatiusra, aki szerint a művészet tanít (gondolkodás), nevel (akarat), gyönyörködtet (érzés), vagy az angol tavi költőkre, akik úgy vélték, hogy a klasszicizmusig tartó szétbontás után a romantika egyik lehetséges útvonala az értékek egységének újrakeresése. Feltámadás-művészet.

Megjegyzem, a szép alatt itt esztétikai értéket kell érteni. A willendorfi vénusz szépségéről beszélek pl.

Az igaz keresése megszülte előbb a **filozófiát**, melynek neve is arról tanúskodik, hogy még sokáig tudatában volt a gondolkodás és az érzés közös forrásának. A filozófiából csak lassan lett **tudomány**, amikor kiiktatták a gondolkodásból a bölcséletet, azt, ami a lényege, lelke és értelme volt. Mindenesetre sokkal pontosabb módszerekkel, pontosabb információk birtokába jutunk, kérdés, hogy többet is értünk-e, az értés felé vezet-e. Ha intenzív a keresés, akkor bizonyára.

A tudatformák tehát többé-kevésbé önállósodtak, a többivel való egyensúlyukat, gyakran kapcsolatukat elvesztették. A középpontból lassan elhalványodott, majd eltűnt az egy jelentés (Isten), helyére a kereső individuum vagy a magát én-szurrogátumokkal (birtokolt pozícióval, eszközökkel) összetévesztő ego került.

Az ego megmutatja a fejlemény negatív oldalát:

Megszületett a szépség és igazság nélküli vallás (üldözések, keresztes háborúk, elnyomás, hatalmi igények stb., melyek során a vallás épp az elválasztás eszköze, nem az összekötésé); a jóság és igazság nélküli művészet (pl. a műalkotás iparcikk vagy létrontás: ellenkezőjét teszi, mint a művészet eredeti feladata, vagy virtuóz mutatvány jelentés nélkül, aferenciális értékvilágú, értékellenes vagy értékmentes, ezek, persze, mind izgalmas, új problémákat vetnek föl, s mint ilyenek, nagyon is kivezethetnek a zavarodottságból); a jó és szép nélküli tudomány (pl. a hidrogénenergia felszabadításából hidrogénbomba lett, nem erőmű; kérdés, mennyire lehet igaz, amit hamiskodásra használnak).

Még egyszer kérem, félre ne érts, nem sugallom, hogy mindez rossz. A hagyományokban bűnbeesésnek, összezavarodásnak nevezett szétesés után ez az út maradt nekünk. A válság pontos feltárása kell ahhoz, hogy megértsük, felszámolásához hozzákezdjünk. Bár a csak szépség nem szép, a csak igaz nem igaz, a csak jó nem jó. Önmagát is elveszti, ha a középponttól és a másik kettőtől elszakad. Mert a három egy. Akkor már inkább a rút hiteles, mely igaz, ez magyarázza az apokaliptikus kor egyre növekvő vonzalmát az anti-értékekhez: sokkal inkább kifejezik valóságunkat, alkalmasabbak a válság feltárására.

3. korszak: a HÁROM jegyében az új egység önálló, egyéni és közösségi helyreállítása, Isten országa, Nirvána stb. Az individuum intenzív keresése, mint említettem, elmélyíti a saját területén szerzett ismereteket, tökéletesedést, s gyakran a másik két tudatformával összekapcsolódik keresése intenzitása folytán. A végtelenben újra találkozhatnak a széttartó vonalak. Ez a 3. korszak,

pontosabban állapot, ami eszerint mindenki barmikor eljohet, előállhat: az az egység, ami már individuális munka eredménye. Melyben az ősi teljesség már nemcsak a teljes közösség, hanem minden egyén külön-külön képessége. Az ősiségben részekből, a végponton egészekből álló egész. Isten a teremtésben négyzetre emeli magát. A végén mindnyájan az ő arcára formálódnak, akiknek sikerül felé fordítani az erőket. Ezt jelenti a Jelenések könyvében, hogy kocka alakú az égből leszálló Jeruzsálem. *(És a város négyszögben fekszik, és a hossza annyi, mint a szélessége. És megméré a várost a vesszővel tizenkét-ezer futamatnyira: annak hosszúsága és szélessége és magassága egyenlő.* Jel. 21,16)

Az elválasztó jellegű négy dimenzió: a tér és az idő lelepleződik mint illúzió, mint ideiglenes segédegyenes, az uralom eszköze, de most értelmét veszíti, megszűnik. Nem lesz elválasztottság, és az elválasztatlanságnak nem lesz vége, örökké azzal él mindenki teljes egységben, amerre fordult életidejében.

Gondolkodásunk alapkategóriáit adja fölrajzolt hármassunk. Erre számtalan bizonyíték van. Itt csak Platón négy erényét hozom példának.

Platón négy erénye. Platón szerint az akarat erénye a bátorság. Vállalod a kockázatot, a felelősséget. Hajlandó vagy áldozatot hozni a nagyobb jóért, az értéksorrend érvényesüléséért.

Az érzés erénye a mértékletesség. Minimum, hogy fékezni tudod a gyönyör-szerzést, jobb esetben gyakorlod érzésed fölszabadulását a gyönyörök és kínok fogságából.

A gondolkodás erénye a bölcsesség, ha nem tudsz valamit, tanácsot kérsz, szakértőtől, nem bennfentestől, az igazért, nem az öngazolásért, és törekszel a mélyebb megértésre.

Ha e három erénnyel rendelkezzel, igazságos leszel, ez a központi erény. Ez alkalmassá tesz arra, hogy ősképi értelemben vett király légy. Aki atyaként, anyaként gondját viseli a rábízottaknak. Papkirály. Az ideális állam vezetője. Az ideális család, cég, háztartás, kapcsolatok, projektek vezetője.

A menóra jelentése. Mert hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek a mennyben, az Atya, az Íge és a Szent Lélek: és ez a három egy.

És hárman vannak, akik bizonyosságot tesznek a földön, a Lélek, a víz és a vér; és ez a három is egy. (I. Ján 5,7-8).

Károlyi Gáspár fordítását mai hétköznapi nyelvre fordítva:

Atya, Ige (János szerint Krisztus tanítása, cselekvése, Máté szerint a szemé-lye, ez csak szemléletbeli különbség, hisz ő maga nevezi Igének magát /Ján 8,25/), Szentszellem a szellemvilágban, Szellem, Lélek, Test a fizikai világban. Ez a három-három szélső karja a gyertyatartónak (rajzold le), hisz az Atya az abszolút Cselekvés, aki egy szavával (Legyen...) teremtette a testeket, az em-beri test a teremtés kivételése. Az Ige, aki összeköti a lentet és a föntet, kintet és a bentet, az Atya akaratát és az embert, az emberi lélek megfelelője. A lélek dolga ugyanis nem a hóbölygés, mászolygás, a nagyária, a sebnyalogatás, mely által épp eredeti feladatának ellenkezőjét teszi: elválaszt, hanem a közvetítés kint és bent, fent és lent, test és gondolkodás között. Az összekötés. Ő a hírnök, a postás, a híd, Hermész, a szolgál, a Fiú.

Krisztus a közvetítő teremtés és az Isten országa között. Ez az érzés értelme. Hogy fölfelé közvetítsen. Nem elnyomni kell az érzést (a tárgyalóteremben sem), hanem irányítani, átvilágítani, szolgálatba állítani, *sárkányokkal vetni*, ahogy a Hamvas-tanítvány Weöres Sándor mondja.

Szellemünk a Szent Szellem kivetülése.

A megismerést nem a gondolkodásunkkal végezzük, ez a tudomány hamis kalkulusaiból következő, szétesést eredményező tévedése. Mint majd minden tevékenység, a megismerés is mindhárom lénytagunkat igénybe veszi. Akaratunkat irányítjuk rá (ritkán az is előfordul, hogy tudtukon kívül irányul rá) a megismerés tárgyára, aztán megismerő érzésünkkel befogadjuk a megismerés tárgyát, minél tisztábban, gyermekibben, annál kevésbé köpi be légyként sok eddigi tévedésünk, melyeket ismeretnek nevezünk, és félvak büszkeséggel akadályozzuk velük a tiszta szemléletet. Az Öszövétség elejének szerzője nem véletlenül használja a megismerés szót a szerelmi egyesülésre: a megismerés legfontosabb mozdulata a maradéktalan befogadás. Csak a harmadik fázisban jön a gondolkodásunk, aki, mint egy adminisztrátor, lebontja, besorolja, megfogalmazza, vagyis keres hozzá megfelelő formákat, eddigi ismereteinket átalakítja az új ismeretnek megfelelően. Esetleg új formák létrehozására szólítja megismerő érzésünket, ezzel új gondolkodási folyamatot kezdeményez.

Megismerésünk élő rendszer, melyben mindhárom lénytag folyton kommunikál, és mely folyton átalakul. Ha nem, akkor halott, az információgyűjtés hasztalan, terméketlen, csak a figyelem elterelésére alkalmas a lényegről. Szemét. A modern civilizáció „megtanított” arra, hogy pusztán a tudat rablón, haszonreményében kinyújtott karja elég legyen a gondolkodáshoz. Konceptió alapján megkaparintani, analizálni, kiszűrni a nekem hasznos részeket. Ezt valóban el lehet végezni szinte csak a gondolkodással. De így csak olyat tudhatok meg, amit már úgyis tudtam, legfeljebb újrendezésre alkalmas ez a gondolkodás. Legózás. A recept régi: Bábel tornyát azért építették, hogy nevet szerezzenek maguknak az égben. Ki akarták rabolni a szellemvilágot. De a mai ember büszke erre, fejlődésnek nevezi, gyanúsna tart mindent, amit nem tud uralni. Kilóg a lóláb. Rabló voltával gyakran nincs is tisztában, mert nem tud a jelentésről, csak a beazonosító fogalom lóg minden más fogalmon, mint tehénen a gatyá. Az egyetemet, doktori iskolát ugyanis remekül el lehet végezni anélkül, hogy a jelentésről, megismerő tevékenységről tudomást szerezne.

Lénytagjaink alapfunkciói tehát: test: érzékel és végrehajt, lélek: hírt hozvisz, szellem: feldolgoz, rendszerez, fogalmaz, átalakít. Jelen modell is továbbgondolkodásra, nem ám annak helyettesítésére született, ezért vedd észre, hogy mindhárom lénytagunkkal mindent cselekszünk. A fentiek csak súlypontok. De a lénytagok igen szorosan összedolgoznak. Mert a három egy. Az öszszefonódások ellenére van értelme e háromról beszélni. Mert az egy a három viszonyából is megérthető.

János talán idegesítően, mert a hétköznapi tudat számára érthetetlenül sokszor köti össze a Szentháromság tagjait: arról szól az első levele, hogy nincs cselekedet hit és Ige nélkül, a hit semmit nem ér cselekedet nélkül stb. Mert a három egy. A szöveg véghez viszi rajtunk, összeöltögeti bennünk a hármat. Meg is valósítja az Igét.

Ha felrajzoltad a menóra három-három karját, feltűnhet, hogy így még szétesik, kell valami, ami összetartja. A hetedik, középső kar. Mi vagy ki az? Ki kapja feladatul, hogy összekösse mindezt, hogy a világot összetartsa? TE. Te vagy a középső kar. Azért jöttél ide, hogy összetartsd az eget és a földet, a kintet és a bentet, a te és az én kettősséget feloldjad. Ez nem függ a képességeidtől, lehetsz autista, vak, bárki, akármilyen vagy, ezért küldtek. Jézust is ezért küldte az Atya. Ő az elsőszülöttje, mintája annak az ÉNNEK, aki összeköti mindezt, ő a gyertyatartó középső karja. ÉN csak annyiban vagyok az, amennyiben magamban hagyom megvalósulni a Krisztus minőséget. Krisztus követése. A szomorú realitás, persze, hogy én részben dolgozom végezetlenül térek vissza életem után, csak részben tudom megoldani az összekötést. A Fiú az, aki gyógy, aki teljesen megoldja. ÉN csak próbálkozom. ÉN csak annyiban vagyok, annyiban létezem, amennyiben megvalósítom a Krisztus minőséget. A többi sallang, le fog kopni így vagy úgy.

ATYA – FIÚ – SZENTSZELLEM – ÉN – SZELLEM – LÉLEK – TEST

Ez a menóra egy lehetséges jelentése. Ne zavarjon, hogy a Szentháromság tana a menóránál jóval későbbi, mai elnevezése csak a 2–3. század fordulójából, Tertullianustól való. A szentháromságtan a már meglévő kozmikus rend fölfed(éz)ése, nem föltalálása. Épp ez a Biblia (és az egyéb ősi eredetű kinyilatkoztató írások) értéke, hogy az eredeti rendet fölmutatja, az ahhoz találás útját megmutatja. Beavató könyv, mindenkinek és mindig, aki és amikor hajlandó erre. Nem az arisztokratikusan, bármilyen külső kötöttségű szempont alapján kiválasztottaknak. Jó hír, hogy bárki vagy, sikerülhet, nem, ha akarod, hanem ha kéred. Azért kell kéred, mert a középpont nélkül rablás: más történik, látószöged szűk, mert véges vagy, ezért legjobb szándékod esetén is torzítás, csak a középpontból tiszta a kép, az út.

Az ősi kultúrában a megismerő érzésükkel a mainál többet dolgoztak, a képi párhuzamokban tudták az ember misszióját, felépítését, és hogy a szellemvilág az emberhez hasonlóan épül fel. Nevezték pl. 1. fizikai testnek, mely a kőnek is van, 2. étertestnek, mely a növénynek is van, és már érez, 3. mozgástestnek vagy asztráltestnek, mely az állatoknak is van, 4. éntestnek, mely az embernek van, 5. asztrálvilágnak, melyből a viselkedés jön a fizikaiba a szellemiből, 6. étervilágnak, melyből az élet jön a fizikaiba, és 7. Teremtőnek, mely a fizikai testeket alkotja. Így is megfogalmazódott tehát a menóra:

TEREMTŐ – ÉTERVILÁG – ASZTRÁLIS VILÁG – ÉNTEST – ASZTRÁLTEST – ÉLETTEST – FIZIKAI TEST

Az első magyarázat az embert helyezi el a teremtésben, a második minden létezőt. Ugyanaz más oldalról. Ezt is, azt is jelentette. Amit még nem tudtak megfogalmazni, pl. mert még nem szakadt ki az individuális én a közös énből, arra ráéreztek. Mindkét értelmezés az ember központi helyét, összekötő (és nem világot felzabáló) feladatát, felelősségét szögezi le. A középső karról gyűjtötták meg a többi lángot.

A menóraforma segítséget ad megérteni a megvalósítás fordított sorrendjét is. Fizikai születésünkkel először lett fizikai testünk, aztán életünk, aztán viselkedésünk, aztán önálló énünk. Amit a Biblia második születésnek nevez – az Ige megvalósítása: az Isten országa, amikor teljes egészeből áll majd a kozmikus egész –, fordított sorrendben és a kozmikus erők segítségével zajlik, hiszen az én a makro- és mikrokozmoszt összekapcsolta. Összefoglalóan Krisztus-impulzusnak nevezhetjük (nem-keresztény megfogalmazásban: a jelentés, a kiindulópont és a végcél megjelenése egy ponton azért, hogy az mindenki tudatosulhasson); Krisztus, a Híd, a Fiú, a Felkent eget és földet összekötő kozmikus áldozata teszi lehetővé minden egyes ember számára, hogy benne megvalósuljon a három minősége: azaz hogy képes legyen földi tudatát összekötni az égi megérzéssel, szabadon maga is híddá válni. Először az én a Krisztus-impulzus segítségével a viselkedést, a gondolkodást, a cselekvést tudja átdolgozni, az állati elemek helyett szellemi alkotóerőknek helyet adni. Ha ez már jól megy, az élettestet hatja át, ami azt jelenti, hogy az élet nem fizikai kötöttségű, hanem kozmikus teremtetőerőkhöz kapcsolódik. Ehhez nem út az önmegtagadás: az elszáradáshoz vezet. A cselekedetek átadása, szolgálatba állítása már út. A sárkányokkal szántás. Utoljára pedig a fizikai testet dolgozza át úgy, hogy az a krisztusi teremtetőerők, nem pedig az elválasztó erők eszközévé válik. Nem eltakarod, hanem épp megmutatod a testeddel. Akinek ez sikerül, a halál pillanatában leveti ugyan a fizikai testét, de élete és cselekedetei nem a testhez, hanem a teremtetőerőkhöz kapcsolódnak, így a testi halállal nem pusztulnak el. Alkotóerejük viszont megmarad. Boldogok a halottak, akik az Úrban halnak meg mostantól fogva. Bizony, azt mondja a Lélek, mert megnyugosznak az ő fáradságuktól, és az ő cselekedeteik követik őket (Jel. 14,13).

Mert a szentháromságtanhoz hozzátartozik, hogy meg is tudd csinálni: a tudás egy a tettel. Hit és cselekedet egysége, ahogy több tanítvány mondja.

A Szentháromság egyéb megfogalmazásai. A Biblia körkörösén, egy jelenséget több oldalról ír le. Kövessük a példáját! A Szentháromságnak nagyon sok aspektusát mutatja fel. Íme, a rengetegből néhány:

1. *Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam.* (János 14,6)

Út: akaratod, cselekvésed, tested akkor van rendben, ha engem követsz.

Igazság, másutt világosság; mely a gondolkodásodat vezeti. Melynek megismerése szabaddá tesz. Mely *részben nem valósítható meg*. Az egység megvalósítása feltétele annak, hogy az igazság szabadságot adjon. Ugyanis semmi nem valósíthatja meg magát, ha nincs a helyén. A világ alapját képező hármassal azonban, amint középére kerül az eredeti középpont, azonnal megvalósul. Ha helyre teszed magadban a tanítások segítségével a dolgokat, azonnal meg is valósul: segíteni tudsz, és szabad leszel. Nem magadnak csinálod ugyanis, ez az önmegváltó vállások hiánya, melyet, persze, bármely hívük áthidalhat, ha figyel az egészre. Csak egymás harmonizálása segítségével lehetsz harmonikus. Csak egymás fölszabadításával szabad. Ez a cselekedet, mely nélkül a hit meddő. A szeretet.

Élet: ezt adom, ha engem követsz, az én világosságomban jársz. Nem a végtelen ideig tartó szenilis öregkorról (elég cinikus húzás lenne az Alkotótól),

hanem a teremő elevenségről, a termékenységről szól a tanítás. A hagyomány sehol nem ígéri, hogy nem halsz meg, csak hogy a test halála után magaddal viheted cselekedeteid gyümölcsét. Nem leszel száraz ág éltedben, még holtodban sem. Hamvas Béla terem ma is, halála után is.

2. Jobb néktek, hogy én elmenjek: mert ha el nem megyek, nem jó el hozzátok a Vigasztaló: ha pedig elmegyek, elküldöm azt ti hozzátok. És az, mikor eljő, megfeddi a világot bűn, igazság és ítélet tekintetében:

Bűn tekintetében, hogy nem hisznek én bennem;

És igazság tekintetében, hogy én az én Atyámhoz megyek, és többé nem láttok engem;

Ítélet tekintetében pedig, hogy e világnak fejedelme megítéltetett.

(Ján 16,7-11)

Az aláfordított Szentháromságot magyarázza.

Mi lesz, ha nem követtek, nem az úton jártok? Bűn. Nem az a bűn, ha a törvényt nem tartod be, hisz ritkán(!) törvénszegésre is szükség lehet: Isten parancsára Illésnek meg kell ölni Baál prófétáit, Ezékielnek parázna nővel kell hálnia. A Gestapónak hazudni kell, hogy embereket ments. Bűn: ha nem az úton jársz, nem vagy engedelmes, nem az Igét követed. Jó szándékod nem elég, látószöged túl szűk ahhoz, hogy magadtól tökéleteset tégy, valamit biztos kihagysz a számításból. Kell hozzá az egy jelentés. Ezért kell benne maradni.

Mi lesz, ha nem jártok az igazságomban? Sötétség. A külső sötétség. Sötétségre mi ítéljük saját magunkat azzal, ha nem az Ige szerint járunk. Vakítsátok magatokat, és MEGvakultok (Ésa 29,9). Csak egy kis hazugság, és minden elsötétül. Életidődben minden teremtményt rád bízta, szabadon cselekedhetsz. Te teszed vektorra az erőket, de kicsi vagy ám, bűvészinas, te csak az irányát szabod meg, ha lefelé, akkor a világerő teljesen megvakít, mert sokkal nagyobb nálad. Azt hiszed, tönkreteheted a világot. Nem. Elsősorban magadat teszed tönkre. Mást is ér az ártásod, de jaj neked az ártatlan vérért. Ember voltát, a szabadságát sérted meg. Nincs jogod hozzá. Ő másképp kiszabadul, de Te rab leszel, bűnöd rabja. Sötét.

Mi lesz, ha nem kérsz az élet vizéből? Ítélet. Nem a halál az élet ellentéte. A halál folytatás, átváltozás, az életidőre következő létforma. Az ítélet az, hogy nem kértél az életből, az erőket mind lefelé fordítottad, nem összekötöttél, hanem szétválasztottál. Magadat választottad el az éltető forrástól, az egy jelentéstől. Haláloed után örökre elválasztott maradsz, hiszen cselekedeteid követnek. Eszed, amit főztél.

Fontos, hogy ezt Jézus figyelmeztetésként, elkerülése végett közli. Féltő szeretettel. Senki nem megy tudatlanul a kárhozatra. Szabadon, önálló választása tudatában választja a Szétdobálót (Diabolost). Ő kárhoztatja magát, nem az egy jelentés.

3. És monda néki az ördög. Ha Isten Fia vagy, mondd e kőnek, hogy változzék kenyérré. Jézus pedig felele néki, mondván: Meg van írva, hogy nemcsak kenyérral él az ember, hanem az Istennek minden ígével.

Majd felvivén őt az ördög egy nagy magas hegyre, megmutatá néki e föld minden országait egy szempillantásban, És monda néki az ördög: Néked adom mindezt a hatalmat és ezeknek dicsőségét; mert nékem adatott, és annak adom, akinek akarom; Azért ha te engem imádsz, mindez a tied lesz. Felelvén pedig Jézus, monda néki: Távozz tőlem, Sátán; mert meg van írva: Az Urat, a te Istenedet imádd, és csak néki szolgálj.

Azután Jeruzsálembe vivé őt, és a templom ormára állítván, monda néki: Ha Isten Fia vagy, vesd alá magad innét; Mert meg van írva: Az ő angyalának parancsol te felőled, hogy megőrizzenek téged; És: Közökben hordoznak téged, hogy valamikép meg ne üssed lábadat a kőbe. Felelvén pedig Jézus, monda néki: Megmondatott: Ne kísértsd az Urat, a te Istenedet.

És elvégezvén minden kísértést az ördög, eltávozik tőle egy időre. (Luk 4,3-13)

Hogyan akarja megakadályozni az ördög a teremtés megkoronázását? A Szentháromságot akarja aláfordítani. Rá akarja venni Jézust, hogy hatalmát a rontásra használja. Az ördög nem láthatja, hogy Jézus túllát saját érdekein. Az ördög nem mindentudó. Az ördög gyengénlátó.

A zabálj javaslattal az érzést óhajtja a Teremtőről leválasztani, saját irányba fordítani. Csakhogy Jézus tudja, hogy ajándék és csak eszköz a kenyér, hogy az élet mérhetetlenül több, nem a kenyér felé, hanem az ajándékozó felé kell fordulni. Ha az eszköz kedvéért elfordulsz az egy jelentéstől, elválasztod magad, a célnál jelentősebbnek állítod az eszközt. Azt kapod, amit kértél.

A világuralom csábításával az akaratát próbálja átállítani szolgálóból diktátorrá. Rontsd meg Isten országát, legyél Te az Úr. Ismerős?

A leugrással, kísértgetéssel Isten mindentudó voltát rontaná meg Jézus, egyben a hatalmat átvenné, ő rángatná a fonalat, Isten lenne a báb.

Mit ajánl a zabálás, hatalmaskodás, kísértgetés helyett Jézus? Lelki gyakorlatot. Bőjtöt a mértéktelenséged megfékezésére, az érzés szolgálatba állítására. Adakozást az uralomvágy, gőg, rablás megfékezésére, a cselekvés és akarat szolgálatba állítására. Imát (meditációt) a gondolkodás megtisztítására, szolgálatba állítására.

Nem azt kéri, hogy sanyargasd magad, hanem hogy minden mozdulatodat engedd az egész felé irányulni. Vagyis gyümölcsozni. S onnan, az egészből, ajándékként kapni vagy nem kapni a részedet. Szabadnak lenni.

4. Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet. (I. Kor 13,13)

Hit: a gondolkodásod bizonyossága. Hinni nem azt jelenti, hogy dajkamésékkal etethetnek, hanem hogy tudod, kétszer annyira van szellem és lélek, mint test. Mert eredete és értelme a testnek. Kettő az egyhez. És erről kétszeres bizonyosságot teszel, akkor is, ha hülyének néznek, megtaposnak, kirúgnak, elválnak tőled. Bizony, bizony... Ámen, ámen... így kezdi Jézus minden bizonyágtételét.

Remény: mérték a fájdalomban, az érzés fegyelme, nyitva hagyod akkor is, amikor szín feketének látszik. Nem ülsz föl a látszatnak. Nem zárod le.

Szeretet: akaratod, cselekvésed mutatja meg, van-e benned szeretet. Gyümölcseről ismerszik meg. Ne mondd, hogy szeretsz, ne hóbölyögj és má-

szolyogj. Figyelj rám is, vedd észre, hogy másoknak is vannak szempontjaik. Ne tégy olyat velem, amit magadnak nem kívánsz. Olyat tégy, amit magadnak kívánsz. Ez a szeretet. Semmiképp nem érzés. A vágyhoz semmi köze.

5. A Miatyánk hét kérése a gondolkodással kezdi a hármast, mert az ima nekünk kell, nem Istennek, a megvalósítás sorrendjében sorolja a kéréseket. Tehát az első három kérés a könnyebbtől, hozzáférhetőbbtől a nehezebbig: szenteltessék meg a Te neved (tedd magad a gondolkodásom közepévé), jöjjön el a Te országod (tegyél közvetítőddé), legyen meg a Te akaratod (legyen egy az akaratunk a Tiéddel).

A negyedik kérés bonyolult: a mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. *Nem csak kenyérrel él az ember, hanem az Isten minden ígéjével, az én testem étel*, mondja magáról Jézus. A negyedik kérés azt kéri, oda tudjuk adni magunkat egymásért, ahogy Jézus. Követni tudjuk, mi is ég és föld összekötői lehessünk. Ne enni, hanem etetni akarjunk. Arra figyelmeztet, csak egymás útra segítségével térhetünk mi az útra. Nincs elvonulás, a segítség a munka. Nem holnap, ma: a manna másnapra megromlik; abszolút jelenlétben kell lenni.

A második kérés-hármas a démoni világ távoltartására vonatkozik, ugyanúgy a legelérhetőbbtől a legnagyobb isteni segítséget igénylő felé: Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek (tégy minket jó akaratúvá), ne vígy minket a kísértésbe (érzésünket tisztítsd meg), szabadíts meg a gonosztól (gondolkodásunkat tisztítsd meg).

A hét Isten száma. Három fent, három lent, és a két hármast összekötő közép.

Hamvas Szabó Lajos anti-háromságát idézi: **hazugság** – a gondolkodás pervertálódása, **erőszak** – teremtés helyett pusztítás, **elnyomás** – összekötés, felkarolás helyett visszaélés, más húsából zabálás. Az európai realitás a Szent-háromságé helyett. Van mit tennünk.

Makkai-Kiss Nóra

Egzisztenciális korrupció és/ vagy nevezetes névtelenség

Hamvas Béla gondolati visszfényében

Athénban, mint mondják, idegen férfi, előkelő, választékos és nyugodt modorával, halk és szerény beszédével, ízléses és tartózkodó öltözködésével, ahol csak megjelent, csodálatot keltett. Mondd, uram, kérdezték, mestered ki volt? Hol tanultad mindezt a kiválóságot? Az érdem nem az enyém, válaszolta az idegen. Sokáig éltem nyomorban és söpredékben, ahol többségében haramiák és orgyilkosok, zsebmetszők és útonállók között naphosszat káromkodni és trágárul átkozódni hallottam, olyan emberek között, akik szennyesen éltek, és szennyesek voltak annyira, hogy lehetetlen volt számomra nem az ellenkezőjét tenni és mondani mindannak, amit azok tettek és mondtak.

Minden korban kell hogy ellene szegüljünk a morális tisztátalanságnak, mindazoknak az élethazugságoknak, melyek folytonosan eltorlaszolja az emberben eredetéről élő időtlen kép emlékeit. Minden azon dől el, hogy létünk igazságához, az életet minőségben működtető értékekhez hűek tudunk, akarunk-e maradni, vagy az alkalmazkodás erőinek engedünk. Márai Az élet értékéről így ír:

Embermódra élsz, ha igazságosan élsz. Ha minden cselekedeted és szavad alján a szándék van: nem ártani az embereknek. (...) Egy életen át, következetesen, nem beleegyezni abba, ami az emberek hazugsága, nagyobb hősiesség, mint alkalmilag hangosan és mellvevegetve tiltakozni ellene.

Az emberek nyomasztó többsége választja inkább a konvenciót, mint az Ember ideájának beteljesülése felé vezető utat. A konvenciók lélek nélküli mechanizmusok. Mint „utánzás”, a társadalmi „rend” működtetését realizálják. Úgy hisszük, megmentettünk valamit, ami pedig már nem élet többé, csak annak biológiai automatizmusa. Egyet lehet tenni, ún. életrutint szerezni, de ugyanakkor kiüresedni általa. *Ma az emberek mindennek tudják az árát, de semminek sem tudják az értékét*, ahogy találón fogalmaz Oscar Wilde. Az egyén már nem is tud létezni, csak a 'tömegvonzásban'. Megteremtve ezzel saját függőségét, és kiszolgáltatva magát azoknak az erőknek, melyek a politika, egy ideológia, a pénz, a hatalom, vagy akár a vallás álarcában mutatkozva épp az irányíthatóságra, befolyásolhatóságra törekcszenek.

Hogy a társadalmi realitást milyen korruprt és morálisan negatív elemek szövük át, Jung is csak későn – nyolcvanadik éve körül – látta be. A túlzott, kényszerű kiszolgáltatottságban, az alkalmazkodásban az egyén önmagát veszti. A konvencionális hazugságrendszerhez történő alkalmazkodás kényszerültsége a korunkban megnyilvánuló tömeges pszichológiai abnormitásokban mutatkozik. Az emberek többsége nem azzal él párkapcsolatban, akit valóban szeretni tudna, és sokaknak nem adatik meg, hogy azt a hivatást végezzék

amiben kiteljesedhetnek. A társadalmi élet, a civilizáció egy nagy vigaszt ígérő játszótér, ahol pótszerekkel, birtoktárgyakkal vigasztalódhatunk, illúziókat, szenvedélyeket gyártunk, gyártatnak velünk.

Minden előnyért, ami a szociális jelentéktelenségen és a gazdasági létminimumon túlmutat, nem munkájának fáradságát adja az ember, hiszen lassan abból megélni, amiért dolgozunk, legalábbis itt, Magyarországon nem is lehet, de moralitásának feloldásával kell drágán megfizetnie. Az emberek által elkövetett bűnök rombolásának mértéke követhetetlen. Az emberiség nagy részét élete teljes szakaszában végigkísérő léthazugságok növekvő mértéke az előbbi ténynél talán még súlyosabb. A sikerért, a *boldogulásért* folytatott hajszoltsággal, méltatlan párkapcsolatban vagy elmagányosodva, elhivatottság nélkül vállalt feladatokban nem lehetünk önmagunk. A lelki emelkedettséget nem ismerő ember a létet magától idegen, megváltoztathatatlan súlynak éli meg, amely azon nyomban rátelepszik és agyon nyomja, ha nem pörög egyfolytában, ha nem bizonyítja örökösén Valakiségét.

Az európai lélektan középpontjában nem a lélek áll, hanem az Én. Nem lélekismeretre, Én-ismeretre tanít. A lélek ebben az ismeretben az Én funkciójának zavaró ismeretlenje, mert a lélekről szóló ősi tudás elveszett. Az emberi-szellemi élet középpontjában nem az egyetemes lélek, hanem az individuális Én áll. Az ember, ahogy Heidegger mondja, nem is él többé, a lét elfeledettségének állapotában, egyfajta sajátos életsóvár állapotban szomjúhozik. Minden, amiben részünk van, a valódinak szomorú szurrogátuma. Ez a világnak történő behódolás az emberi élet szakrális intimitásának elárulása, és minden valaha is létezett fensőbbiséghez való hűség feladása: az élet primordiális természetének megtagadása. Aki tisztában van azzal, mi a világ, az elveszett Lélek-Édent keresve, valamiféle belső kényszerű ragaszkodással az élet primordiális természetéhez, az idillhez, már-már óvakodik attól, hogy azzal kapcsolatba lépjen. A lét határtalan érzékenysége a dolgok *rendjében* megtisztulni képtelen, mert a dolgok rendje a folyamatos hazugság. És nem elegendő, hogy az ember hazudik, folyamatosan be is kell bizonyítania, hogy igaza van. A közösség szempontjából az számít, aki alkalmazkodik, az élet akármilyen koszos, a javakat eléri. A többivel együtt van, ha rossz lelkiismerettel akár, vagy úgy, hogy a lelkiismeret mint a személyiséget kiegyensúlyozó lételem, énjében már nincs is jelen. Aki nem alkalmazkodik, a közösségből ki van zárva. Csuang-ceről mondják, hogy a miniszterséget visszautasította és semmiféle hivatalt nem fogadott el. Az egzisztenciális korrupció fenyegetettsége: a hitványság, gorombaság, tapintatlanság, indiszkrécio és tolakodás, álnokság, és az árnyalatokban nehezen meghatározható aljasságok egy bizonyos fokon túl a tisztaságra még érzékeny személyiséget megingatják. Akik magát az életet (ahogy a hinduk mondják, a szakrális örömet, a mézet) féltik, elszenvedik az életet, mert tisztán látják, hogy az aranykort megérgezték. A harmónia, az idill létállapot. Indiában a lét szava szat. Annyit jelent, mint az, ami van. De annyit is, színültig telt önmagával. És annyit is, hogy fényes, egyszerű és ragyogó, és annyit is, mint igazság. A létben minden tiszta és valódi, és igaz. A lét mindazt, ami foltot ejtethetne rajta, felszívja. Leginkább az élő vízhez hasonlítható, amely semmiféle szennyet nem fogad magába, mert azt a lehető legrövidebb idő

alatt feldolgozza, semlegesíti. A lét jellemzője források, hegyi patakok és tavak tulajdonsága: hogy minden szenny megtisztul benne.

Az utolsó pillanatig a harmóniát keresni, létfeladat. Máskülönben a lélek fejlődése megreked. Valódi tisztaság és igazi öröm híján, melyet a lelki emelkedettség teremt, az emberi élet elsilányul, az ember lényegét veszti. Lényege pedig abban nyilvánul meg, ahogyan az életben önmaga méltósága által a létet kinyilvánítja, elutasítva mindent, ami nem az ember és a világ rendjét emeli. Ezt a magatartást akarták realizálni a legelső keresztények, ez a magatartás az, amit a mahájána kér a boddhiszattvától. Ez, amit Csuang-ce nevezetes névtelenségnek mond, és amit Hamvas Béla annyiszor átgondol.

A hatalom-vagyon-hírnév a felnövekedett, létevesztett ego kétségbeesett extraverziója. A dicsőség épp az ezekről történő lemondással teljesedik ki: a mélyen belülről és felülről érkező elismerés öröme által. A nevezetes névtelenségben istengyermeekségünk létét teljesítjük be. A létezés hiteles szövete: az egyetlen és végleges és tényleges valóság, a minden változáson túl lévő állandóság. Az emberi nagyság nem a tehetségben, az intelligenciában és a teljesítményben, hanem az egzisztenciáját vesztett személyiség katartikus megtisztulásában rejlik, ahogyan az a bukáson áthalad, a csődöt hazugság nélkül magára veszi, felad, visszavonul, leépít, ahogyan az alázatot gyakorolja. A becsvágy a kétségbeesés egy neme. Annyi, mint nem elviselni tudni azt, hogy az ember erőtlen, nyomorult, és nem segít rajta Valakisága: tehetsége, tudása, műveltsége, intelligenciája, legfeljebb a felszint tekintve, a történeti világban. A történet annyi, mint följegyezve lenni az emberiség emlékezetében. Csuang-ce dicsősége: följegyezve lenni az örök emlékezetben. Ez a nevezetes névtelenség. Az európai kultúra embere, a görögöktől kezdve a történetben akar halhatatlan lenni, a szufi, a tao, a zen, az őskeresztény, a khasszid a nevezetes névtelenségben.

Az Európában született eszmék köre évszázadokon keresztül növekedett. A művelt kultúremler tekintete a szellemi megnyilatkozások magasrendűségére irányult, csak hogy e tekintettel nem befelé emelte követelményeit, mert az eszméket megvalósítani, önmagára vonatkoztatni gyenge maradt. Miközben szellem, eszme, kultúra, tudomány, morál, vallás, filozófia emelkedettségéből történelmet írtak milliók és milliók sorsával, az ember maga éppoly gyatra maradt, mint volt. A történetben sok kiváló elme van följegyezve: művészek, tudósok, filozófusok, közéleti személyek, ám mint emberek, ugyanők realizálni mindazt a kiválóságot nem tudták. Amit az európai gondolkodás magas szellemisége, idealitásában mindvégig fenntartott, megvalósulatlan maradt, de legalább arculata volt. Azzal a tudattal tették a dolgukat a világban, hogy a lét kifejeződjék benne. A modern emberben már csak a vágyakozás él ugyanerre, mert a tudományból megérteni a mítoszt, a misztikus intuíciót ész szerint fel fogni, a metafizikát a külső tapasztalással értelmezni nem lehetséges.

Weiner Sennyey Tibor

Hamvas és a zene,

avagy esszé a harmadik fülről

*Barátaimnak a hegyen és
Molnár Bélának, aki megtanította,
hogyan kell harmadik fület növeszteni*

1. Az ember igényességét önmaga és a világ felé leginkább zenei ízlésében lehet lemérni, különösen pedig abban, hogy hogyan és milyen zenét hallgat szívesen. Ma már vannak igazán jó hangszórók, és nagyon jó minőségben lehet meghallgatni kiváló előadók felvételeit, amivel legfeljebb csak arra kell vigyázni, hogy ne legyen digitálisan túlvezérelve, ezért is, és mert még mindig a bakelitlemezzel az egyik legtestibb hordozója a zenei felvételeknek, érdemes a digitális felvételek mellett lemezzel is meghallgatni néhányat. Mert a zene, amennyire magas szférákba tud emelni, annyira testi, anyagi, annyira éteri, mint amennyire rezgés, kissé, mint a fény, amely egyszerre hullámlás és rezgés. A fényt sem engedjük azonban be mindig otthonunkba, sőt zavaró is lehet, a szemet kielégetheti, a házat felforrósítja, a gondolatokat összezavarhatja a túl erős fény. A fény hiánya azonban halálos, ezért (is) sóhajtott fel Goethe még utolszor, több fényt óhajtván. Valahogy a zenével is így vagyunk. Amikor egy-egy nagyszerű felvételt meghallgatunk, akkor olyan, mintha láthatatlan csillagocskát gyűjtanánk, s engedjük, hogy annak fénye át- és átjárjon. Mert nemcsak a fülünkkel hallunk, hanem egész testünkkel. Ezért nem lehet folyvást zenét hallgatni.

Hallgatni kell néha a csendet is. Ahogy nappali fényre, úgy éji sötétre is szükségünk van, hogy élni tudjunk. Egész komoly alvászavart eredményezhet a sok mesterséges fény, megtéveszti az ég madarait, a rovarokat, s éppen így a mindenható betolakodó zene is zavaró. Sokszor városi környezetben egy másik zenével tudom csak megszüntetni infernális hatását annak a hazug zenének, amit képesek úton-útfélen manapság az ember fülébe szuszakolni. Zenével küzdök a zaj ellen, s tudom, hogy ez nem a leghatásosabb módszer. Ahogy a csendről értekező norvég Erling Kagge esszéjében igen pontosan megjegyezte:

„Annak az esélye, hogy megzavarunk bennünket, évszázadunkban természetesen drámaian megnövekedett, és ez a tendencia egyre csak folytatódik. A zaj korában élünk. A csend nyomása alá került.”
(Erling Kagge: *A csend a zaj korában. A világ kizárásának öröme*, Park, 2017, 35.)

De otthon olyan zenét hallgatok, amelyek valamihez kötnek, segítenek vagy éppen átjárnak. Nem mindig „szép” zenét, s ezt, hogy „szépség”, a lehető legóvatosabban kell kiejtenünk, hiszen éppen a „szépség” címszava alatt követik el a legnagyobb bűntetteket a művészetben, s lesz belőle giccs, parádé és zsarnokság. De attól a szép még szép,

s onnan ismerjük fel leginkább, hogy ahogyan a költő mondta: „igaz”. Ugye milyen érdekes, hogy az igazság és a szépség ennyire összefügg, éppen úgy, mint a zene és a fény.

Sokféleképpen hallgathatunk zenét. Egyedül természetesen, de megmutathatjuk barátainknak kedvenceinket, választhatunk háttérzenét, s a legtöbben ezt is teszik. A zene a mai világban háttér, a magány fátyla. Éppen azért szeretem a bakelit testiségét, hogy meg kell fordítani a lemezt, mert addig is odaülünk, körbe vesszük. Egyértelmű, hogy ettől eddig tart, éppen, mint egy koncert, kis szünettel. A jó zenéhez, az igényes zenehallgatáshoz oda kell ülni, meg kell hallgatni, éppen úgy, mint ahogyan a jó könyvet sem lehet lerakni.

Az igényes zenehallgatásnak lehet másik módja is. Amikor tematikusan hallgatunk meg egy-egy zeneművet, vagy akár több zeneműből fontosabb és valamilyen aranyfonál mentén összefüggő részleteket. Egy alkalommal így hallgattuk meg barátaimmal Bartók *A kékszakállú herceg várának* egyedülálló felvételét, egy 1956-ban gyártott szűz lemezről, amelyet soha addig nem játszottak le. Az apropó az volt, hogy a lemez hozzánk került, s idős barátom – aki több alkalommal is játszott zenészként nagyzenekarban e remekművet – tartott értékes, rövid bevezetőt. Ő mondta, hogy Bartókhhoz *harmadik fület kell növeszteni*, s ebben alighanem igaza volt. Az ember persze három fülel torz lesz, és ha már kinőtt az a harmadik fül, amivel Bartókot nemcsak hallja, de érti is, akkor mást is meghall, s lesz, ami végtelenül zavarja majd, mint például a hazug zene, s lesz, amire pedig szomjazik az a harmadik fül, mint például a *zenei őshangok*, vagy még inkább a *zenei alapállás*. Ezek

a fogalmak, hogy „zenei őshangok”, hogy „zenei alapállás” és „hazug zene”, mind-mind Hamvas Béla sajátos fogalmai a zenével kapcsolatban.

Természetesen ahhoz, hogy megértsük, mit értett Hamvas Béla *sajátos fogalmai* alatt, talán érdemes megvizsgálnunk, hogy mit gondolt például magáról a zenéről.

Mindenki számára evidens, hogy a zene hangokból áll, de kevesen tudják, hogy

„A hangok még érzékenyebb holmik, amik mámorhoz vagy betegséghez vezetnek”,

úgyhogy egyáltalán nem mindegy, milyen hangokkal szórjuk tele elménk. Továbbá:

„Sohasem a hang szólal meg, hanem a világ, emberben, műveken keresztül mindig a magasabb valóság.”

(Hamvas Béla: *Schumann*, 1948, in: *Poétika. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból*, Hamvas Intézet, 507.)

és:

„A zene mindig eksztatikus állapot és eksztázis felidézése: de az egyik hang a hevített életérzést idézi, a másik a hűtöttet. Felfokoz vagy lefokoz. Mámort kelt vagy megbetegít.”

(Hamvas Béla: *Schumann*, 1948, uo., 502.)

Továbbá:

„A zene nem individuális, vagy kollektív kifejezés. A zene a káoszból kilépő rend első alakja, a legelső artikuláció, a hangok fátyla alatt

derengő rendszer, amelynek még nincs logosza, s így nem tud beszélni.”

(Hamvas Béla: *A kézzongorás szonáta*, in: *Patmosz I.*, 360.)

Összefoglalva, költőien és filozofikusan, Hamvas Béla szerint:

„A zene a pirkadó logosz, az arányról és az ütemről, a mértékről és a rendszerről tud, ha számára a világ végleges megfogalmazása, éppen mert nincs logosza, függőben is marad.”

(Hamvas Béla: *A kézzongorás szonáta*, in: *Patmosz I.*, 361.)

Ahhoz azonban, hogy jobban megértsük, Hamvas miért kapcsolódott ennyire mélyen és átérzően a zenéhez, talán érdemes egy pillanatra az életére tekinteni, s emlékeztetni arra, hogy húga hogyan is emlékezett vissza a huszonéves Hamvasra, aki eredetileg nem is író, hanem zeneszerző szeretett volna lenni:

„Nagyon szeretett zongorázni és nagyon szépen zongorázott. Schumann, Beethoven, Chopin. Elkezdett komponálni, olyan húszéves lehetett. Ő maga lekottázta, és ilyen kéziratokban voltak a művei, aztán az is elpusztult a második világháborúban. Azt hittük egy időben, hogy zeneszerző lesz, mert annyira beleélte magát a zenébe. Egy alkalommal mi már lefeküdtünk aludni, és ő fent volt késő éjjelig, komponált. Másnap elmesélte, hogy ahogy komponált, rengeteg cigarettát szívott, és egyszer csak megjelent ott abban a nagy füstben egy ilyen fehér szakállas férfi, és azt mondta, hogy »ne fejezd be ezt a művedet, mert

amikor befejezed, akkor meghalsz«. Akkor úgy megijedt, hogy abbahagyta a komponálást, és azt a művét nem is fejezte be.”

(Hamvas Magdolna /Hamvas Béla húgának visszaemlékezése/, in: *In memoriam Hamvas Béla*, szerkesztette Darabos Pál és Molnár Márton, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2008, 90.)

Az ilyen és ehhez hasonló visszaemlékezéseket persze mindig kelendő távolságtartással kell kezelni, de valamiért a sok képzelt és kitalált történet közül, amelyek Hamvasról a különböző visszaemlékezések között keringenek, ezt hitelesnek érzem. Meg tudom benne pillantani a húszéves Hamvas Bélát cigarettafüstös látomásában, s ijedtsége emberivé, megközelíthetővé teszi. Nem a „nagy író” vagy „legnagyobb író”, a „leges-legnagyobb író” és az utókor által egyéb szuperlatívuszok mögé rejtett értetlenséget akarom látni, hanem az embert. Éppen az ember a legérdekesebb Hamvasban, különösen amikor megérinti őt az emberen túli, a fenséges, a többi, a metafizikai valóság, aminek írásaiban számtalan jelét adta, hacsaknem éppen egész életműve annak a tanúságtétele, hogy itt egy embert megérintett a mindenség, miközben körülötte egyre inkább minden semmilyenné vált.

Talán csak a zongora volt valami, vagy ahogy ő maga írja:

„A zongora az egyedüli hangszer, amelyik több, mint hangszer: az ember egészét igénybe veszi, egész testi valóságát, zenekar és mégis zongora: hangszer és orkeszter. Az ember maga a vonósok, a fúvósok, az ütők, a karmester és a közönség. Amikor az

ember zongorázik, olimpiai életet él: minden részével részt vesz abban, amit tesz – ez az egész ember hangszere.”

(Hamvas Béla: *Schumann*, 1948, in: *Művészeti írások I.*, Medio, 2014, 7.)

Erre persze biztosan megsértődhetnének azok, akik a húros, fúvós vagy ütős hangszerek elkötelezettjei, de még ők is megérthetik Hamvas egyedülálló vonzódását a zongorához, s így zenei ízlésének főbb irányát előre sejtethetik.

Szinte még gyerek, amikor katona az első világháborúban, s hazairott leveleiben számtalan helyen találunk utalást a zongorára és a zenére. Számos forrás van arra nézvést, hogy zongorázott fiatalon és idősen, háborúban és békében, katonáknak a fronton és munkásoknak a gyárban, utóbbiért – a sors különös fintoraként – még kitüntetést is kapott a párttól.

A lényeg azonban nála (is) a folytonos vágyódás a romlatlanba, az aranykorba, az alapállás megteremtésének olthatatlan vágya, a megvalósítás felé tett hallatlan erőfeszítések, mind-mind erről vallanak.

2. Hamvas Béla tehát az aranykorba vágyott, de a vaskorba született, úgy is mondhatnánk, hogy az aranykort élte a vaskor közepén. Meg kellett értenie, hogy a vaskor, a romlás, a hiba nem kívül keresendő, hanem belül. Mi mind romlottak vagyunk, akik ebbe a korba születünk, de ő, mindezek ellenére, végül mégis megtalálta a megoldást. Éppen zenei írásainak egyikében bukkanunk az alábbi sorokra:

„Nem elég jó műveket készíteni. Többre van szükségünk. Hiteles

életet kell élni. Fogalmat szerezhetünk arról, hogy a mű abszolút módon kötelez. A mű bármilyen tökéletes legyen, autentikus egzisztencia nélkül svindli. Ez a modern művészet egyetlen kérdése.” (Hamvas Béla: *A kétzongorás szonáta*, in: *Patmosz I.*, 358.)

Tudom jól, hogy amikor Hamvas ilyeneket ír, hogy „Ez a modern művészet egyetlen kérdése”, akkor legalább annyira haragszanak rá, mint amikor azt mondja *A bor filozófiájában*: „Elhatároztam, hogy imakönyvet írok az ateisták számára.” Ahogy utóbbival az összes önérzetes ateistát vérig sértette és magára haragította – tisztelet a kivételnek –, úgy az előbbivel a modern művészek lelkébe gázolt bele. Hiszen mit is állít? Még hogy a modern művészetnek egyetlen kérdése lenne?

Igen.

Hamvasnak igaza van.

A modern művészetnek egyetlen kérdése van, s mindaddig, amíg egyértelműen és közmegegyezés-szerűen meg nem találjuk az igaz választ, addig a modern művészet csak modern marad, egyetlen kérdésével és megválaszolatlanul, tovább aligha léphet.

Hamvas ugyanis azt állítja, hogy bármilyen tökéletes művet tesz le a művész, ha nincs mögötte valódi élet, akkor az átverés, hazugság, szemfényvesztés, avagy *svindli*. Még sarkosabban fogalmazva, hogy mindenki értse: rossz ember nem lehet nagy művész, s nagy művészetet rossz ember nem alkothat, legfeljebb csak sikerest, az pedig semmi a dicsőséghez képest. Ez elsőre nem tűnik valami nagy esztétikának, de alapvető és igaz, az idő igazolja, a kivételekkel együtt. Így kapcsolódik morál és művészet, meglehetősen szorosan. Ezért

is keresték a gyermeki zenét kezdetben a zeneszerzők, az ártatlanságot, ez volt a romantika – máig hatoló és téves – nagy gyermekkultusza mögött, amit a zenével kapcsolatban Hamvas így fogalmaz meg:

„A zene gyermeki nyelv, amely éppen egyszerűségével tud a világról mindent. A zene csak ott fakad, ahol közvetlen, könnyű és természetes kedélyében fellép az életnek valamilyen bomlottsága. Ez a zene gyönyörűsége és veszélye, ezért tiltja ki Platón államából és ezért használja fel Kung-fu-ce a leghatékonyabb nevelés eszközének. Az egyik művészet a világ képszerűsége, a másik a plasztikus volta, a harmadik a kimondhatósága. A zene a világ zengése (...) Mindennek van zenéje – a fénynek is.”
(Hamvas Béla: *A Liszt-jubileum*, 1936, in: *Poétika. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból*, Hamvas Intézet, 2013, 516.)

Sokan és joggal értekeztek arról, hogy létezik az úgynevezett zenei nyelv, de nagyon kevesen kötötték ezt össze az eredettel, a kezdettel. Ez az eredet, ez a kezdet azonban nem feltétlenül a gyermekzene, ahogyan Schumann érezte, hogy a gyermekfülekhez vissza kell térni, mint a képzőművészetben Klee és Chagall a gyermekszemekhez. Nagyon közel járunk, de mégis valami egészen másról van szó.

Joggal merül fel a kérdés, hogy akkor mit értünk az *eredet* alatt? Mi mást, ha nem a népzene? De mi az a népzene?

„(...) némely XX. századi muzsikuskor – különösen Bartóknál – egybeesik »a népi zene« és »a gyer-

mek zenéje«. Mind a két esetben ugyanarról a »zenei alapállásról« van szó, az »aranykori zenéről«, amelynek legtisztább hangjai a *Mikrokozmoszban* és Bartók utolsó műveiben hangzanak el.

(...)

Bartók volt az egyetlen zeneköltő, aki tudta azt, amit senki rajta kívül nem tudott: a népzene nem az úgynevezett »nép« (paraszt) alkotása, hanem megszámlálhatatlan évszázadok óta felgyűlt ősi zenei világra való emlékezet, amelyet a nép őrzött meg.”

(Hamvas Béla: *Bartók*, 1946, in: *Poétika. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból*, Hamvas Intézet, 520.)

Vagyis valami olyasmire hívja fel a figyelmünket Hamvas, ami egy alapvető félreértésre világíthat rá a népzene vagy népi zene kapcsán, pontosabban és őt idézve:

„A valódi népi zene az, amely a zene ősvilágából való elemeket tár fel és utal arra, amit úgy is lehetne nevezni, hogy őshangok.”

(Hamvas Béla: *Bartók*, 1946, uo.)

Ahhoz azonban, hogy megértsük, miért kellene eljutnunk az őshangokig, meg kell néznünk, Hamvas hogyan jutott el addig, hogy ez egyáltalán felmerült benne.

3. Mint említettem – szerintem –, a legnagyobb hatással Hamvasra Schumann volt – Beethoven és Bartók mellett –, akiről azt mondja:

„Schumann csak a szobában Schumann. Lehetőleg egyedül, zárt falak között, kályha meleggel, este lámpafénynél. Itt bontakozik

ki teljesen a schumanni művészet magányos tépelődése, elmosódott, zárt, fülledt, melankolikus metafizikája. Aki csak hangversenyteremből ismeri, nem ismeri.” (Hamvas Béla: *Schumann*, 1948, uo.)

Hiába, nem mindegy, hogy hogyan és mikor hallgatunk, milyen zenét. Nemcsak a befogadói élmény szempontjából nem mindegy, hanem a hatás szempontjából sem. Mert a zene átjár.

De Schumann-nál történik valami, ami Hamvaszt nem hagyja nyugodni:

„Az ember a *C-dúr fantázia* második tételét játssza. A nagy tört akkordok után, amelyek alatt a zongora majd leroskad különös rész következik. A dallam olyan, mintha keskeny résen éles szél fújna át. Itt ébred rá az ember a meghasadt hangra. Előveszi a harmadik tételt és látja, hogy a hang itt sem tiszta. Előveszi a *Kreislerianát*, eljátssza az első számot, a másodikat, az utolsót, a *Novellettekben* ugyanazt hallja, a *Faschingsschwank aus Wienben* ugyanazt.

Az *A-moll zongoraversenyen* érezni a legjobban.

Oly fájdalmas és mégis olyan ijesztő, olyan kísérteties, olyan édes, riasztó mosolyában annyi átható szenvedés van, annyira égeti az ember fülét, simogat, hív, bővöl, elvarázsol és olyan fojtogató, idegtépő – hogy az ember megrettenve hagyja abba.

(...)

Lehetetlen ezeket a hangokat büntetlenül hallgatni – lehetetlen meg nem hasadni...”

(Hamvas Béla: *Schumann*, 1948, i. m., 504.)

Mi ez a schumanni hang? – kérdi Hamvas meghatározó esszéjében, és így válaszol: „A meghasadt hang.” Ennek a *meghasadtságnak* az élménye, az alapvető romlottságnak a rettenete hatol át a modern művészetben. Nagy kár, hogy Hamvas nem figyelt fel Clara Schumann szerepének fontosságára, aki nemcsak Robert Schumann, de Brahmsot is elindította pályáján. Velük azonban véget ér az európai klasszikus zene, mert már ami Bartóknál történik, az teljesen más, s ezt Hamvas is hangsúlyozza.

Mielőtt tovább haladnánk, érdemes megjegyezni, hogy *A Liszt-jubileum* című írásában kegyetlenül leszámol szegény Liszt Ferencce, de különösen azzal, amit aztán Liszt jelent a modern zenében, a virtuozitással.

„Ahol nincs elég mondanivaló, ott a mesterség hengerli le a bosszorkányos ujjakon álmélkodó közönséget. Liszt fellépése óta a zongora a »technika« martaléka lett. A Liszt-tanítványokon ez jól érezhető. Egyetlen tanítványa sem volt, aki ne éppen ezt csinálta volna. A szédítő tempók, a gyönyööző csilingelés, a futamok szikrázása, a tűzijáték a zongorán, a népünne, az, ami csaknem szélhámosság, mert a zene belőle eltűnt. Így falták fel az eszközök a művészetet – falta fel a zenekar a szimfóniát, az irodalom a zenét, a technika az előadó-művészetet.” (Hamvas Béla: *Liszt-jubileum*, uo., 515.)

Ez az, amivé mára hanyatlott a zene előadó-művészetének jelentős része. Kassza, nagy színpad, hosszú combú lányok, flitter, tűzijáték és giccs, sitty-sutty, csak a zene nincs sehol, de:

„A giccs és a zenei hazugság között levő határvonal a legtöbb esetben elmosódik.”

(Hamvas Béla: *A kétfonórási szó-
nata*, in: *Patmosz I.*, 384.)

Korábban utaltam a „zenei hazugság” fogalmára, aminek többször is nekimegy Hamvas, hogy tisztázza:

„A zenei hazugság tényét még nem tudatosították, pedig amióta a politikai indulók és dalok és kantáták és terroristák dicsőítésére írt szimfóniák a világ minden táján felhangzanak, időszerű lett volna. Az elhasznált, többnyire divatból kiment slágerekből összelopkodott, kizárólag polgári eredetű dallamoknak és harmóniáknak kötelességük lenne, hogy az embert optimizmusra hangolják, mert a terror nem elégszik meg azzal, hogy narkotizáljon, tényleges idiotizmust követel.”

(Hamvas Béla: *A kétfonórási szó-
nata*, in: *Patmosz I.*, 383.)

Ha mindezt összevetjük a parádés és paszományos, patetikus zenei szörnyszülöttökkel, amelyek azóta keletkeztek, mióta Hamvas a fentebbi sorokat leírta, akkor talán legalább kissé eltűnődhetünk a fentebbi sorok valóságtartalmán, még akkor is, ha nem értünk velük teljesen egyet.

Visszatérve Schumannhoz, az egyik esszéjében tesz egy olyan megállapítást, amely tipikusan jellemző Hamvas *bicskanyitogató* stílusára, arra, amiért oly sokan rajonganak, s amely oly sokakat visszariaszt, sőt idegesít. Egyszerre költői, miközben nagyon konkrét megállapítást tesz:

„Schumann a-moll koncertje fehér. Az a-mollban mindig a fehér az

uralkodó szín, éppen úgy, ahogy az esz-dúrban a kék, a cisz-mollban a sötétvörös, az f-mollban az okkersárga, a g-mollban a zöld.”
(Hamvas Béla: *Schumann*, 1948, in: *Poétika. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból*, Hamvas Intézet. 2013)

Ha a legtöbb mai embernek azt mondanánk, hogy az a-moll koncert *fehér*, attól tényleg megijednének és bolondnak néznének, pláne ha esszében mondanánk ezt, amely pedig a dolgok mélyebb és tökéletesebb megértésére törekszik, hiszen nevében is hordozza, hogy *kísérlet*. Ez nemcsak azért van, mert a mai emberek nem nagyon tudnak elvonatkoztatni, hanem azért, mert itt határsértés történik. Amit Federico García Lorca *Alvó románc* című versében imádunk, hogy „zöld a szél” és „zöld a lány haja” és „zöld a lány húsa” – azt alig tudjuk megbocsájtani Hamvas Béla *Schumann* esszéjében. Ez az, amit magyarul úgy hívunk, hogy *összeérzés*, vagy közismertebben *szinesztézia*, amely olyan mentális jelenség, amelyben egyik érzékszerv által keltett benyomás automatikusan aktivál egy másik érzetet, tehát például a betűkhöz vagy számokhoz az ember akaratlanul is színeket társít. Vagy Lorca esetében a szélhez, a lánynak, a lány testéhez a zöldet, míg Hamvasnál az a-moll koncerthez a fehéret. Ez az érzéki tapasztalat a fehér.

Mit ért az alatt Hamvas, hogy *fehér*?

Egyik helyen azt írja, hogy a *fehér* a papír és a távolság, éppen úgy, ahogy köztem – e sorok írója – és az olvasó között most nemcsak gondolataimat hordozó fehér papíron virító fekete betűk sora van, hanem a köztünk rejlő távolság is, melyben szellemtestünk

láthatatlan sugarai nyúlhatnak csak egymás felé, segítőleg és vigasztalólag, a megértés párálló reményében. De a *fehér* „a meghasadt hang”, „az elfáradt, megbetegedett fény” is.

Az az analógiás látásmód, amelyet később a *Scientia sacrában* Hamvas az *őskor logikájának* is nevez, s amelynél csak az *egységlogikát* helyezi magasabbra, mutatkozik meg itt a gyakorlatban. S amit költőknek elnézünk, sőt nagyra értékeljük náluk, azt egy zeneesztétikai esszében alig tudjuk elfogadni, pedig segíthet közelebb vinni minket a megértés szépséges és csillogó horizontjához. Ahhoz tehát, hogy megértsük, hogyan is jut el Hamvas arra a megállapításra, hogy *a mai ember Schumann zenéjében él*, avagy ebben „a meghasadt hangban”, ebben a válságos állapotban, vagyis hogy rádöbbenjünk, hogy mi vagyunk azok, akik ebben a válságban élünk.

4. Beethovenről Hamvas sokat értekezett, de csak egyetlen másik helyen annyira magával ragadóan, mint a *VII. szimfónia és a zene metafizikája* című esszéjében. Megbontani azt a szöveget nem érdemes, mert inkább költemény, mint esszé, avagy: *költői esszé*, sajátos sodrásával és szélsőségeivel, amiből messzire kihallatszódik, hogy Beethoven zenéje ihlette. Kétségtelenül gyönyörűen ír a *Waldstein szonátáról*, melyről gondolatait érdemes összevetni Edwin Fischer hasonló és részletekbe menő írásával, például ezt a részletet:

„Említettem már, hogy a franciák »L'aurore«-nak nevezik a szonátát és ez a cím jól illik hozzá. Ebből a szonátából, különösen pedig az első tételéből sugárkévék áradnak széjjel – aureolája van – és a Goethe-barátoknak ez a hajnalpír

valahogyan a »Ganymed« verssorait juttatja eszükbe: »Felfelé, kebledre szállva, te mindnyájunk szerető atyja...« S talán nem véletlen, hogy a Schubert által megzenésített »Ganymed« egyik madárfüttye hangról hangra megegyezik a Beethoven-szonáta egyik motívumával.”

(Edwin Fischer: *Beethoven zongoraszonátái*, Zeneműkiadó, Budapest, 1961, 84.)

Ezzel:

„A franciák hajnalnak nevezték el (*l'aurore*). Ganümedésznek is hívják –, Ganümedész a földön a legszebb ifjú, akit Zeus az Olümposzra vitt, hogy a lakomákon a nektárt az istenek poharába töltögesse...”

(Hamvas Béla: *A Waldstein szonáta*, in: *Patmosz I.*, Medio, 2004, 242.)

Talán nem véletlen, hogy a Hamvas által a *Waldstein-szonátáról* írott esszé egyik madárfüttye hangról hangra megegyezik Edwin Fischer könyvének részletével. Hamvas ugyanis a visszaemlékezések szerint nagyon is jól ismerte és szerette Fischer – valóban egyedülálló – felvételeit, ahol Bachot és Beethovent is zongorázott. Kortársak voltak ugyanis, s Hamvas Fischer 1961-ben magyarul is megjelent könyvét biztosan olvasta.

Az említett másik szöveghely azonban nem ez, hanem a számomra legmegrázóbb írása, amit még egészen fiatalon, húszévesen, talán elsőként olvastam tőle, s amelynek az a címe, hogy *Kései művek melankóliája*. Ebben az írásban szól arról, ahova Beethoven végül is eljutott, vagyis ebben az írásban próbál meg beszélni arról:

„Beethoven utolsó kvartettjeiről beszélni nem azért nehéz, mert bennük a számunkra ismert legmagasabb zene szólal meg. Ez a zene se lefordíthatatlan. Nyelvi megfelelője azonban csak a művészet néhány rejtett helyén található. A *Faust* második részének, az *Oidipos Kolonosnak*, Shakespeare *Viharjának* világa ez. A *Kunst der Fuge*, az öreg Tolsztoj és Cézanne éppen úgy ide tartozik, mint az aggastyán Platon, Hérakleitos és Lao-ce.”

és

„Beethoven utolsó kvartettjeinek süket ugrálása és fakó éneke szörnyű és utolsó erőfeszítés. Még egyszer. Még egyszer, aztán soha többé. Itt az előbbivel már semminek sincs analógiája.

A régebbi művekkel nem lehet összehasonlítani.

Sok értelme nincs. Úgysem érti senki és valószínűleg soha senki se fogja megérteni. Ez itt nem szép, nem káprázat és semmi sincs, ami kevésbé lenne vigasztaló. De olyan kényszer rohama nyugözte le, hogy azt kell hinnie, nincs fontosabb, mint ezt megcsinálni.

Még ezt. Még ezt az egyet. Még egyszer és soha többé. Nem valakinek, vagy valakiknek. Csak úgy. Hogy legyen. A létezést csak szavakkal lehet feltérképezni. A szám is szó, a szín is szó, a hang is szó. A festészet és a zene is nyelv.”

végül pedig:

„Az a-moll kvartettben a helyzet egészen különös. Van egységes és hosszú részlet, főként a lassú tétel, amely az áthallott idegen zenét elképzelhetetlen koncentrációval

az emberi zene nyelvére fordítja. Hangról hangra, pontosan ütemről ütemre, minden hangsúlyt, fokozást, lankadást, kitörést, áradást a mi földi zenénk nyelvére hangszerel át. Hasonló teljesítmény az emberi világban nincs. Beethoven ebben az időben már teljesen süket volt, s így nem tudta, de nem is tudhatta, hogy milyen hangokat hall. Emberieknek értelmezte azokat. Ha még nem lett volna süket, e hangok fülét biztosan széttépték volna.”

(Hamvas Béla: *Kései művek melankóliája*, 1948, in: *Silentium. Titkos jegyzőkönyv*, Unicornis, Vigilia, 1987, 63.)

Ezekből a részletekből láthatjuk leginkább, hogy Hamvas Béla gondolkodására milyen irtózatosan nagy hatással volt a zene, különösen ez a zene. Ha mellé rakjuk, hogy 1947–1948 környékén írta ezt az esszéjét, legjobb, szentendrei alkotói periódusában, amikor a zenitre ért pályáján, s megfogalmazta regényelméletét, hagyományszemléletét, előbbi a *Karneválban*, utóbbi az újragondolt *Scientia sacrában* öltve testet.

Amit itt észrevett, azt igazán Bartók című esszéjében fogalmazza meg, mégpedig, hogy a formák már Beethoven utolsó kvartettjeitől kezdődően felbomlottak. Vagyis Hamvas szerint Bartók

„(...) minden, amit tenni tudott, hogy a zenében legközelebb álló magaslatig, Beethoven utolsó kvartettjéig, visszahajlott. (...) Bartók a *Zenét húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára*, de még sokkal inkább a *Kétzongorás szonátát* kivéve –, fejté az organizált kriminalizmus ellen való szenved-

délyes ellenállásból kiemelni alig tudta. A modern zene számára alig maradt más, mint szorongás és agresszió.”

(Hamvas Béla: *Bartók*, in: *Mouseion. A Magyar Esztétikai Társaság évkönyve*, 1946, 23–27.)

Ezzel együtt egy olyan komoly Bartók-kritika fogalmazódik itt meg, közvetlenül Bartók halála környékén, hogy mindamellett, hogy Bartókot Sztravinszkij és Schönberg mellett említi, olyan kritika mégis, ami nagyon erős. Mégpedig, hogy Bartók nem mert abba a feladatba belelépni, amit felismert, mert nem volt hozzá elmélete.

Még Szabados György, a kiváló zeneszerző is meglepődött ezen:

„Hamvas Bélának van egy írása, a második világháború után nem sokkal írta, *Bartók* a címe. Amikor ezt elolvastam, nagyon megdöbentem. Talán az egyetlen olyan írása Hamvasnak, amellyel vitatkozom (ezt meg is írtam, és továbbra is tartom a magam álláspontját). Ugyanis Hamvas ebben az írásban elmarasztalja Bartók Bélát, abban, hogy neki minden adottsága megvolt ahhoz, hogy népzenei beavatottsága alapján az egész addigi műzene-történeti zsákutcát revideálja. Ha egy konzekvens utat járt volna végig, egy teljes zenei megújulásnak lehetett volna a fundamentális jelensége Bartók és a bartóki zene. Ám ezt ő nem vitte végbe.”

(Szabados György: *Hamvas Béla és a zene /Előadás Százhalombattán/*, in: Új Forrás, 2004, 10. sz.)

Hamvas egészen pontosan azt mondja, hogy Bartók „az iramtól visz-

szarettent és önmagát – túl korán – lezárta”. Talán úrrá lett rajta a műpánik és befejezhetetlenség érzése, mert megértette, hogy a nagy művet nem lehet befejezni, egy életmű sohasem „teljes”, mindez csak hamis képzet, téveszme, becsvágy. Ami még ennél is súlyosabb:

„Bartók abban, amit népben talált, a zenei őshelyzetet ismerte fel. (DE!) Nem volt hozzá elmélete és a helyzetet nem értette meg.”

(Hamvas Béla: *Bartók*, in: *Poétika. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból*, Hamvas Intézet, 2013, 520.)

E mellett a kritikája mellett, mégis Bartókot tartja a legtöbbre. Ahogy írja:

„(...) a második világháború után az irodalom ájultságából nem ébredt fel, a zene viszont erőtlennek bizonyult, mint kezdeményező a festészet lépett előre, akkor tulajdonképpen a zene örökségét vette át. Bartók és Kodály művészetének jelentősége a magyar művészet egész élettörténetében egyedülállóan döntő és fontos. A magyar művész először jelent itt meg, világtávlátban is, mint első vonalbeli, vezető, ízlést diktáló, igényt jelentő alakban úgy, hogy tényleg azt hozta, ami az övé, hozta pedig ezt népével és népének egész történetével együtt.”

(Hamvas Béla: *Irodalom és zene*, in: *Művészeti írások I.*, Medio, 2014, 214–215.)

Mi sem jellemzőbb, hogy ez a nép Bartókhoz még mindig nem növesztett harmadik fület, s maga Bartók oly méltatlanul külföldön, menekült-

ként kellett elpusztuljon. Ahogy Kodály híres „módszerét” sem gondoltuk tovább, fejlesztettük, építettük be közoktatásunkba, ellentétben például a japánokkal, akik nagyon sokat merítettek belőle.

Hamvas végül is arra jut, hogy

„Bartók utolérhetetlen nagysága e pillanatban abban van, hogy az ősrétegből szóló áthallásokat oly tökéletesen közölte. (...) Utolsó műveiben a vonósok és az ütők feszültsége és ellentéte különösen kirívó. (...) Bartók is, mint minden nagy művész, két örökséget hagyott ránk: műveit és ellenállhatatlan kényszert, hogy róla beszéljünk.”

(Hamvas Béla: *Bartók*, 1946, in: *Poétika. Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásai-ból*, Hamvas Intézet, 2013, 522.)

Pontosan ugyanúgy, mint Hamvas Béla, aki ugyanúgy két örökséget hagyott ránk: műveit és ellenállhatatlan kényszert, hogy róla beszéljünk.

5. Ha barátainknak el szeretnék valami nagyon fontosat mondani művészetéről, zenéről, s szeretném, hogy velem együtt hallani kezdjék Hamvas Béla sajátos hangját, akkor mindenképpen arról beszélnék, hogy milyen volt Hamvas kapcsolata a zenével. Esszéi alapján készítenék egy válogatást, amit egy gyönyörű estén és ragyogó hajnalon végighallgathatnánk, s talán odaadnám nekik ezt az esszém, ami azt próbálta összegyűjteni, hogy mit mondott számos különböző írásában Hamvas Béla szeretett és kritizált zeneköltőiről, mint például Beethovenről, Schumannról, Lisztről és Bartókról. Különösen pedig, milyen alapfogalmakat vezetett be a zene

kapcsán, amelyek a modern művészet egészére nézve is meghatározóak lehetnének.

Ha tehát, egy – vigyázzunk a szóval – szépséges – tehát igaz – délutánon összejöhetnék jó barátaimmal, hogy Hamvas Béla és a zene összefüggéséről beszélgessünk, akkor egészen biztosan mindenekelőtt Hamvast idézném:

„Jöjjön legelőször az a-moll koncert!”

(Deák Károly visszaemlékezése, in: *In memoriam Hamvas Béla*, szerkesztette Darabos Pál és Molnár Márton, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2008, 28.)

Azaz Schumann zongoraversenyével kezdenénk (A-minor, Op. 54.).

Miután ezt meghallgatnánk, követve és bemutatva Hamvas Béla zenei ízlését, folytathatnánk a *Das wohltemperierte Klavier*rel, J. S. Bachtól, szigorúan Edwin Fischer előadásában, aki Hamvas kortársa volt, és Hamvas is az ő előadásában hallgatta.

Ezután, megkerülhetetlen lenne *VII. szimfónia* (A-major, Op. 92.), mondjuk ez se teljesen mindegy, hogy kinek az előadásában, lehetőleg bakelitről, ha már a barátainknak legnagyobb sajnálatomra egy teljes zenekart nem tudok odavarázsolni. Ehhez otthoni olvasásra ajánlanám az említett és 1943-ban megjelent kötetében szereplő, a *VII. szimfónia és a zene metafizikája* című nagyszerű esszékölteményt, amelyből bármit kiragadni felesleges, hiszen az az írás úgy egész és teljes, ahogyan van, pontosan, ahogyan Beethoven *VII. szimfóniája* is. Meg kell hallgatni teljesen, el kell olvasni végig.

Eddigre már kora este lenne.

A társaság egyik fele valószínűleg elbúcsúzna, de mi még ott maradnánk, teát innánk, s felkészülnénk a zenehallgatás második felére, követve Hamvas ízlését, megismerve őt és magunkat is. A második részben a Hamvasra legnagyobb hatást gyakorló Schumann felé fordulnánk. Részleteket hallgatnánk meg a *Karneválból*, nem elfeledkezve arról, hogy ez a zenemű volt Hamvas legfontosabb regényének és fő művének ihletője, sőt, kezdetben a regény előképének, az *Ördögösöknek* a vázát is a Schumann-darab szerkezetére építette. Különösen nagy figyelemmel hallgatnánk meg Schumann *Karneváljából* az *Arlequin* részletet, majd valaki a társaságból felolvasná Hamvas Béla azonos című esszéjét. Aztán szünet.

A harmadik rész lenne a legnehezebb. Itt már tényleg csak a legerősebbek maradhatnának, akik lelkiileg, szellemileg és testileg egyaránt felkészültek, kinőtt már az a bizonyos harmadik fülük, s vállalják, hogy büntetlenül nem lehet a következő darabokat meghallgatni.

Beethoven *Kései kvartettjeivel* folytatnánk, részletekkel az Op. 132.-ből, az Op. 135-ös F-dúr kvartettet, és esetleg az Op. 130-as B-dúr vonós-négyes új Finaléjával, vagyis azokkal, amelyeket nem sokkal a halála előtt írt, s amelyek olyannyira meghatározóak voltak Hamvas számára. Azokkal, amelyek rádöbbenették, hogy azután a művészet már soha sem lesz

olyan, mint azelőtt. Ez az, amit tudott Bartók is, és egyrészt ezért, másrészt mert Hamvas Bartókot a legfontosabb művészek egyikének tartotta, következne *A kétzongorás szonáta*. Késő este hallanánk meg e műből az utolsó hangokat.

Ezután elbúcsúznánk egymástól barátainkkal, mindenki hazamenne, azzal a nem titkolt egyezséggel és előre elkészített felvétellel, hogy hajnalban, a négy fal között, az ablakokat szélesre tárva a tájra, de teljesen egyedül, mindenki meghallgatja Beethoventől a *Waldstein-szonátát*, azt, amit másutt úgy neveznek, hogy *Auróra*, vagy még ritkábban *Hajnal-szonáta*.

Ha egy ilyen élményt megszerveznénk, s mindezekhez hozzáolvasnánk az említett esszéket, akkor talán és részben képet alkothatnánk arról, hogy milyen mély és szoros, ihlető és fontos kapcsolata volt Hamvas Bélának a zenével, milyen volt az a zene, amit hallgatott, s miért gondolta mindazt, amit a zenéről írt.

Talán még azt is megsejthetnénk, hogy zene és irodalom mennyire szorosán összefügg, csak míg az egyik hullámnázás, addig a másik rezgés a fényben.

(Az itt közölt esszé részlet a szerző hamarosan megjelenő Hamvas Béla ezerarcú és egyszerű élete és műve című könyvből.)

Balázs Géza

Hamvas Béla nyelvelméleti gondolatai

A *Patmosz* II. kötetében (1964–1966) olvashatók Hamvas Béla nyelvelméleti gondolatai. Ezek nem képeznek teljes egészet, vagyis nyelvelméletet, de morzsái egy másfajta nyelvi megközelítésnek, amelynek kifejtésére Hamvas nem vállalkozott. Kulcsmondatnak gondolom a következőt:

„Nyelvelméletünket németek csinálták, de mindenesetre a német filológia hatása alatt.” (1992: 85.)

Mindazon szerzők, akik valamiképpen elégedetlenek a magyar nyelvvel, főként a szűkebb értelmű grammatikával (morfológia, szintaxis), többször emlegetik, hogy a magyar nyelv nem „önmagából”, sajátosságaiból lett megalkotva, hanem idegen minták alapján. Karácsony Sándor egyenesen ezt kérdezi: „Van-e magyar grammatika?” (Karácsony 1985: 26.) Ő is szóba hozza grammatikánk, nyelvünk német szemléletét:

„abban az indogermán grammatikai rendszerben, amelyben mozogni szoktunk akkor is, ha magyar nyelvi tényekről van szó, a magyar mellérendelésből édeskeves látszik.” (Karácsony 1985: 27.)

Másutt így ír:

„A tudományos nyelvészet ugyanis a sajátosságok meghatározása közben az indogermán nyelvek szempontjai szerint jár el, s nem a finnugor nyelvek belső törvényszerűségeit kereste és találta meg.” (Karácsony 1985: 198.)

Még pontosabban:

„A magyar grammatikának azonban saját törvényei vannak, s ezek a törvények mások, mint egyéb nyelvek törvényszerűségei.” (Karácsony 1985: 209.)

Merthogy Karácsony Sándor a mellérendelést tekinti a magyar észjárás, és hozzá kapcsolódóan a nyelv egyik meghatározójának. Hamvas Béla és Karácsony Sándor magyar nyelvi programja hasonló, utóbbi ezt így fogalmazta meg:

„A magyar nyelvet önmagából kell megismernünk, lelkiismeretesen leírunk, és törvényszerűségeit kodifikálnunk. Rövidebben fogalmazva: itt az ideje megírunk az első magyar grammatikát, mert rendszeres magyar grammatikánk a mai napig nincsen.” (Karácsony 1985: 28.)

Karácsony nem fejt ki, hogy pontosan mit ért rendszeres magyar grammatikán. Ha jól értelmezem, akkor egy nem latin alapú és nem a német filológia alapján szerveződő szó- és mondatközpontú (szófajalapú és mondatrészeket osztályozó) grammatikára gondol, hanem sokkal inkább kifejezés- vagy szövegközpontú nyelvvel. Hiszen legfőbb észrevétele, a mellérendelés alapvetően egy gondolkodási művelet, amelyet kapcsolatba hoz a magyar ember viselkedésével. Hasonló jegyek mintha Hamvasnál is feltűnnének. Ő is a kifejezést teszi előtérbe, nem a grammatikai szerkezetet:

„Nem tudni pontosan, ki volt, aki a magyar szórendről azt állította, hogy a szavak a mondatban fontosságuk sorrendjében helyezkednek el. A lényegesebb kerül előre, mert a hangsúly a mondat elején van. Az illető valószínűleg nem volt magyar. Nyelvelméletünket németek csinálták, de mindenesetre a német filológia hatása alatt.” (Hamvas 1992: 85.)

A magyar szórendről sokáig állították, hogy szabad. Az újabb leírások már pontosabbak:

„A magyar szórendet szabad szórendnek szokás nevezni. Ennek ellenére fölfedezhetők benne bizonyos, sokszor bonyolult szabályszerűségek. Ezeket többnyire a beszédfunkció irányítja, de kisebb mértékben grammatikai körülmények is: egyes szófajoknak vagy mondatrészeknek, szerkezeteknek többé-kevésbé kötött, a többi szó vagy szerkezet elhelyezkedésétől is függő sorrendi helyük van.” (Rácz 1985: 451.)

Észrevette ezt Hamvas is:

„A mondat szórendje nem lehet önkényes. (...) Az a megállapítás, hogy a mondat hangsúlya elöl van, tévedés. (...) Ellenkezőleg, a legfontosabb a végső szó: a záróakkord, ahol az értelem eldőlt, és ahol a mondat visszavonhatatlanná válik. Ezért az utolsó hely az állítmányé. (...) Az előrehozott állítmány a mondat egyensúlyát megbontja. A szerkezet alapja nem a grammatika, hanem az indulat. (...) Minél előbbre helyezzük az állítmányt, annál jobban közeledik a kiáltáshoz, ahol a szavak nem logikus rendben, hanem a szenvedélykitörések feldúltságában állnak. (...) A sajtó nem azt mondja, hogy a kormány megbukott, hanem: megbukott a kormány. Miért? Mert a szenzáción felujjong. Ha az állítmány előre kerül, az – mert rendkívüli szórendet használ – nyugtalanít, és izgalmat kelt. A higgadtan felépített, komoly kijelentést tartalmazó mondatban az állítmány, mint a kijelentés tulajdonképpeni súlya, a végső helyen tartózkodik. Rossz költészet, újságírás, konyhanyelv, hevenyészett és rosszhiszemű szónoklat, meggondolatlan rögtönzés arról ismerhető fel, hogy nem beszél, hanem ordít és szaval és agitál. A mondat grammatikai értékét a szabatos szórend dönti el, és ennek ismertetőjele, hogy a mondatot – hacsak az eltérésre nincs valami különös ok – az állítmány zárja be. Minden mondat olyan mérleg, ahol az alany vezetése alatt az első serpenyőben a mondatrészek állnak, a másodikban egyedül az állítmány, amely az egyensúlyt megteremti. Az állítmány a mondat nevezője.” (Hamvas 1992: 86.)

Hamvas az „alany vezetéséről” beszél: ha ezen az alany „primátusát” érti, ennek vannak nyelvészeti hagyományai, főleg a szláv nyelvtudományban. Korunk grammatikusai inkább az állítmány vezető szerepéről beszélnek: az állítmány a mondat magva (egyreselméletekben magmondatról is szó van), de nem zárható ki egy olyan – modern szóval pragmatikai – felfogás, hogy szövegben az alany (pl. az én) irányít. A mondat kapcsán legelőször az állítmányra kérdezzük rá: mit állítunk? És csak azután az alanyra: ki/mi csinál/tesz valamit? A magyar grammatikák tehát az állítmány vezető szerepét vallják: „A mondat szórendjének irányító központja az állítmány” (Rácz 1985: 452.). Korunk grammatikája részben alátámasztja Hamvas gondolatát az állítmány helyéről:

„A nyomatéktalan mondatban az állítmány – ha nem egyszerű alakú – mindig egyenes szórendű, s általában bárhol elhelyezkedhet, de az érzelmileg nem

telített mondatban rendszerint az utolsó előtti helyre kerül: Sötét arcredői *elsimulnak* szépen (Arany: Családi kör). Állhat azonban a mondat élén és a végén is, főleg érzelmi tényezők hatására: Kék volt az ég, süttött a nap (Erdélyi J.: Egy szép reggelre gondolok...); ill.: A rút varangyot véresen megöltük (Kosztolányi: A szegény kisgyermek panaszai).” (Rácz 1985: 454.)

A mondat élére kiemelt állítmány valóban valamiféle „kikiáltói” stílus következménye. Az újságíró-iskolákban tanítják is, hogy a hírt, tudósítást igével kell kezdeni, mert az felkelti az olvasók, hallgatók stb. érdeklődését.

Hamvas Béla nyelvvel kapcsolatos gondolatai egy sajátos antropológiai nyelvészettel illeszthetők. Ide tartoznak a káromkodásról írottak is. Mi a káromkodás?

„A káromkodás a démoni erőszak varázsszavainak.” (Hamvas 1985: 58.)

Miért káromkodik az ember?

„Ha az ember káromkodik, nemcsak azért teszi, mert a dolgok engedetlenek. A káromkodás kielégítő magyarázata fölött egyelőre nem rendelkezünk. Mindenesetre és biztosan mantra (mágikus formula), hatalmakat idéz meg, és ha már nem tud segítséget nyújtani, legalább bosszút áll, és az engedetlen dolgot azzal, hogy átok alá helyezi, megbünteti. A káromkodás démoni erőt szabadít fel. (...) A nyelv eredetileg mantra-természetű lehetett, de minden bizonnyal törvényes volt. Később (a korrupció következtében) az ember a dolgokat törvénytelenül akarta felhasználni, s ezért a dolgok nem engedelmessé váltak.” (Hamvas 1992: 56.)

Pontosan látja és le is írja, hogy a káromkodás egy nyelvi funkciót valósít meg („démoni erőt szabadít fel”), és mágikus (szilárd, megkövesedett, mantaraként ismételhető) formula. A lényegét pszichológista alapon úgy fogalmazhatnánk meg: a tudatalatti terméke, ösztönös nyelvhasználat. Szembeállítja az Isten támogatását kérő, de hasonló motivációból („a dolgok engedetlenek”) fakadó fohással:

„Magasabb fokon az ember a leigázásra mindig újabb formulákat eszel ki, alacsony fokon, ha a dolog ellenáll, káromkodik. Többnyire Istent szidalmazza, (egy másik formula Isten támogatását kéri), abban a hiszemben, hogy a dolgok fölött való hatalomtól Isten fosztotta meg.” (Hamvas 1985: 57.)

A káromkodás és a fohász mantrája tehát hasonló. A káromkodások általános és stabil volta pedig abból következik, hogy kiszolgáltatott az ember:

„Az ember a viszonylatoknak nem ura többé, és valójában sejtelve sincs arról, mi történik. Újabb ok a káromkodásra. A dolgok engedetlenek. Saját törvényeiket követik, és az ember parancsát nem teljesítik.” (Hamvas 1985: 57.)

Hamvas még mélyebbre ás a nyelvi funkciók kapcsán. A mai beszédaktuselmélethez közelít egyes gondolataival:

„a mágia azon alapszik, hogy a dolgok és a sors és az események bizonyos magatartással és nyelvi formulákkal befolyásolhatók. Az emberi beszéd és cselekvés valamely kapcsolatban áll az embert kormányzó erővel, és ezeket bizonyos szavakkal és tettekkel befolyásolni lehet.” (Hamvas 1985: 51.)

A nyelv keletkezését is érinti egy-egy utalással. Ilyen az ősnyelv és az őshang, ebben mintha Freud hatását éreznénk:

„Ha van ősnövény és ősnyelv, és van emberi alapállás, őshang is van.” (Hamvas 1985: 80.)

Valamint idesorolható a madárhang (ének) és emberi nyelv, zene és nyelv kapcsán leírt gondolata:

„A madarak zenéje inkább zene, mint az embereké; az emberi zene nagyobbik felében beszéd.” (Hamvas 1985: 81.)

Hamvas Béla szkeptikus volt a hivatalos tudománnyal szemben. Ezért is volt szabad, gondolatait minden gúzsba kötöttség nélkül árnyalhatta. A hivatalos, merev tudománnyal szembeni ellenérzése máig szóló üzenet:

„Tudásunk kicsiny, vagy inkább rengeteg tévelméletünk van, és annak a valaminek, amit tudománynak neveznek, minden művelete rossz.” (Hamvas 1985: 78.)

Irodalom

Hamvas Béla, *Patmosz II. Esszék*, 2. rész, Életünk Könyvek, Szombathely, 1992.

Karácsony Sándor, *A magyar észjárás*, Magvető, Budapest, 1985.

Rácz Endre szerk., *A mai magyar nyelv*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.

E számunk szerzői

Baka Györgyi (1951) – költő, könyvtáros, Érd

Balázs Géza (1959) – nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, Budapest

Báthori Csaba (1956) – író, kritikus, műfordító, esszéista, Budapest

Benkő Ildikó (1966) – költő, középiskolai tanár, Budapest

Deréky Géza (1951) – műfordító, Kecskemét

Fenyvesi Félix Lajos (1946) – költő, újságíró, Budapest

Fogarasi Sándor (1973) – középiskolai tanár, Szeged

Füleki Gábor (1980) – költő, középiskolai tanár, Dabas

Hegyi Botos Attila (1970) – költő-filozófus, alkotóművész, Budapest

Hegyi Zoltán Imre (1967) – költő, kritikus, szlemmer, szerkesztő, Budapest

Isztray Botond (1946) – író, Budapest

Makkai-Kiss Nóra (1957) – költő, Budapest

Nagyatádi Horváth Tamás (1974) – szabad foglalkozású, Zámoly

Palkovics Tibor (1969) – filozófus, Szentendre

Szántó F. István (1964) – egyetemi oktató, Budapest

Szócs Géza (1953) – költő, író, Piliscsaba

Toót-Holló Tamás (1966) – író, szerkesztő, Budapest

Turai Kamil (1952) – esztéta, költő, Kecskemét

Weiner Sennyei Tibor (1981) – költő, író, műfordító, szerkesztő, utazó, Szentendre

A VONAL MISZTÉRIUMA

KÓKAY KRISZTINA
*érdekes és kiváló művész,
 textilművész, grafikus,
 az MMA rendes tagja kiállítása*

**2018. DECEMBER 1. –
 2019. JANUÁR 27.**

PESTI VIGADÓ,
 a Magyar Művészeti Akadémia székháza,
 VI. emeleti kiállítótér
 1051 Budapest, Vigadó tér 2.

*Tárlatvezetéssel egybekötött könyvbemutató
 2019. január 17-én,
 csütörtökön 14.00 órakor*

MMA
 MAGYAR MŰVÉSZETI
 AKADEMIA

minden, ami művészet
 mma.hu

VIGADÓ
 GALÉRIA

Emberkép, világkép: Hamvas

„Mind Hamvas, mind Rilke megnyilatkozásai azt a meggyőződést rejtik magukban, hogy az életnek minden fenyegetés ellenére történő realizálása az oltalmi zónák határterületein, a biztonságot nélkülöző léthelyzet síkjain is lehetséges, és a megtisztult belső ösztönzések szinte a nehézkedési erő kényszerével képesek megteremteni az egész létezését igénylő, derűs embert.” (Báthori Csaba)

„Hamvas és Kassner nem azért fordultak szembe a megismerés tudományos módszerével, mert hiányos volt az ismeretük, vagy mert nem éreztek magukban kellő vértettségét saját bölcséleti rendszer kidolgozására, hanem mert többre vágytak, az Egész megismerésére. Azt is mondhatnánk: a filozófián belül ők az organikus világképet, világlátást képviselték, mindig mindent élő, organikus egységben láttak és láttattak.” (Derék Gyéza)

„Szép és fájdalmas Hamvasnak a magyarságról alkotott sorsképlete, mely szerint harcosok vagyunk ugyan, holott a leginkább mégis harcok nélkül kívánnánk élni – ha a kertjeinkbe nem törne be minduntalan valamilyen dűl és dűlakodás rémsége.” (Toót-Holló Tamás)

„Eredményei, logikusan végiggondolt eszmefuttatásainak értő befogadása pedig megteremti az emberben a hiteles Lét és Gondolkodás bázisát, a hiteles ember lehetőségét. Ezért beavató Mester.” (Isztray Botond)

„Az egyik esszéjében tesz egy olyan megállapítást, amely tipikusan jellemző Hamvas bicskanyitogató stílusára, arra, amiért oly sokan rajonganak, s amely oly sokakat visszariaszt, sőt idegesít. Egyszerre költői, miközben nagyon konkrét megállapítást tesz: »Schumann a-moll koncertje fehér.«” (Weiner Sennye Tibor)

Ára: 800 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

